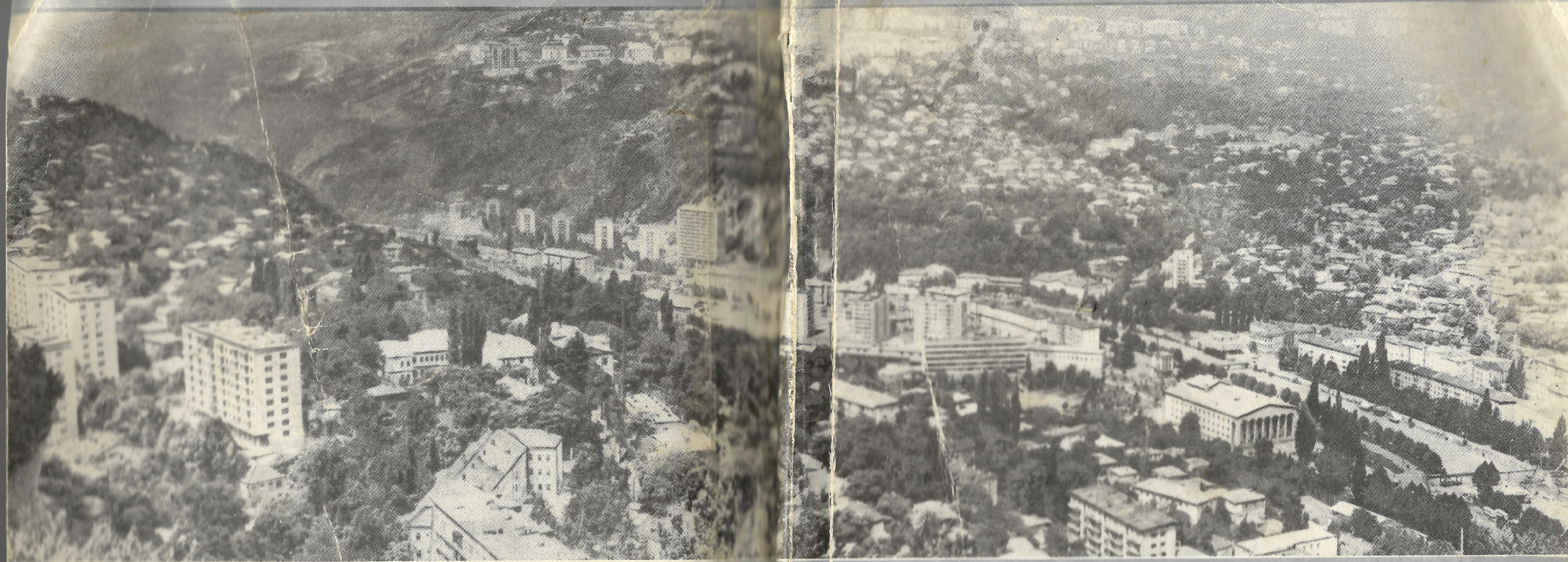

ვ. ჯამბუილი

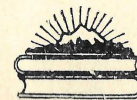
ჭინათუბა

• მეცნიერება • 1979

პასტანა ჯაოშვილი

ჭ ი ა თ უ რ ა

ეკონომიკურ-გეოგრაფიული ნარკვევი

გამომცემლობა „მაცნეობა“
თბილისი
1979

რას წარმოადგენს საქართველოს სამთამადნო მრეწველობის უმნიშვნელოვანესი ცენტრი? როგორია ჭიათურის წარსული და დღევანდელი სახე? არაერთ ასეთ კითხვას პასუხობს ავტორი წინამდებარე ნარკვევში.

განხილულია ჭიათურისა და მისი შემოგარენის ბუნებრივი პირობები და რესურსები, ქალაქის ჩასახვისა და განვითარების მოკლე ისტორია; აღნიშნულია ის დიდი ღვაწლი, რაც ქართული მანგანუმის მოპოვების დაწყებაში მიუძღვის დიდ მგოსანს აკაკი წერეთელს. საკმაოდ ვრცელადაა დახასიათებული ქალაქის მრეწველობა, მისი განვითარების უმთავრესი ეტაპები და თანამედროვე მდგომარეობა. მოტანილია ძირითადი ცნობები ქალაქის შიგა და გარე ტრანსპორტის, ეკონომიკური კავშირურთიერთობისა და ვაჭრობის შესახებ. მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი ჭიათურის მოსახლეობის დინამიკას, შრომითი რესურსების გამოყენებას, განათლებისა და კულტურის საკითხებს. მკითხველს საშუალება აქვს გაეცნოს ქალაქის კეთილმოწყობას, მის გარეგან სახეს, აგრეთვე ჭიათურის მიდამოებში შემორჩენილ ძველ ქართულ ხუროთმოძღვრულ ძეგლებს და თავდაცვით ნაგებობებს.

რედაქტორი აკად. თ. დ ა ვ ი თ ა ი ა

წიგნი ეძღვნება ჭიათურის
მაღაროელებს, რომლებმაც თავდა-
დებული შრომით სახელი გაუთქვეს
ქართულ მანგანუმს

ა ვ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ

საოცარია ქალაქების ბედი.

ვინ მოსთვლის რამდენი ქალაქი აღმართულა დედამიწის ზურგზე, რამდენი მათგანი კაცის ნიჭსა და მარჯვენას დაუშმევნებია და რამდენი ცეცხლსა და მახვილს ან ბუნების სტიქიას მიწასთან გაუსწორებია. იმისდა მიხედვით, თუ სად ან რა ვითარებაში გაჩნდა, რა ისტორიული ხვედრი ეწია, ბევრი მათგანი თავისი დროის გიგანტად წამოიმატა, სხვანი კი კარლიკებად დარჩნენ. ცოტა როდია ათასობით წლის მიღმა ჩასახული ქალაქი, არცთუ მცირენი ასობით წელს ითვლიან, ბევრმა კი ჩვენ თვალწინ გასკვნა საძირკველი, ზღაპრული ფრთები გაშალა და თავბრუდამხვევი წინსვლა განავითარა.

მრავალი ნიშნით განსხვავდებიან ქალაქები ერთმანეთისაგან, თითოეულ მათგანს თავისი ისტორია აქვს, ცოცხალი არსების მსგავსად თავისი კარგი და ავი გააჩნია. მაგრამ ერთი რამ ყველა დროისა და რანგის ქალაქს აერთიანებს: ქალაქი მატერიალური და სულიერი კულტურის მედროზე იყო და არის. არ იქნება გადაჭარბებული თქმა იმისა, რომ თანამედროვე ცივილიზაციის აკვანი ქალაქში დაირწა. ქალაქური ცხოვრების წესი იქცა იმ მითით ქალად, რამაც დღევანდელი სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის საკვირველებანი გამოიწვია.

დიდია ქართული ქალაქის დამსახურება ჩვენი ერის ისტორიაში, განუზომელია ის წვლილი, რაც თბილისმა თუ ქუთაისმა, დროსკურიამ თუ ფაზისმა, რუსთავმა თუ დმანისმა შეიტანა საქართველოს შორეული თუ უახლოესი წარსულის შენებაში.

განსაკუთრებით გაიზარდა ქალაქების როლი იმ დროიდან, როცა მანქანურ შრომაზე დამკვიდრებული მრეწველობა ქვეყნის ეკონომიკური ცხოვრების ყველაზე თვალსაჩინო სახედ მოგვევლინა. ინდუსტრიული განვითარება შეიქნა აწინდელი ქალაქების მა-

ტერიტორიული საყრდენი. სადაც კი მრეწველობა გაჩნდა, შახტი ან მალარო უაიყვანეს, ფაბრიკები და ქარხნები ააგეს, დასახლებაც უმაღლესი წამოიზარდა, სოფლებიდან დიდი და პატარა მიიზიდა, ცხოვრების თავისი წესი დაიმკვიდრა და ქალაქის იერი მიიღო.

ასე ჩაისახა ბევრი თანამედროვე ქალაქი საქართველოში და მათ შორის ყვერილას ვიწრო ხეობის ბინადარი — ჭიათურა, დღეს რომ თავისი დაარსების ას წელს ზეიმობს.

ბევრი ქართული ქალაქი ჭიათურაზე უხსენიცი არის და მრავალჯერ დიდიც, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ შერწყმია თავის უახლოეს გარემოცვას ისე განუყრელად, როგორც ჭიათურა. მრავალმხრივი კავშირთა იერითობა ზემო იმერეთის ჩრდილოეთ ნაწილის სოფლებთან, მჭიდრო რკალად რომ შემორტყმიან ირგვლივ ქალაქს, არ შესუსტებულა ჭიათურის ჩასახვის დღიდან ჩვენ დრომდე. არანაკლებ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ მანგანუმის ქალაქი საქართველოს მძიმე ინდუსტრიის უძველესი ცენტრია და დღესაც საპატიო ადგილს ინარჩუნებს რესპუბლიკის სამეურნეო ცხოვრებაში.

ჭიათურა იმითაც არის ქართველი კაცისათვის ძვირფასი, რომ მისი ჩასახვა დაკავშირებულია ჩვენი ეროვნული კულტურის მშვენიერების — აკაკი წერეთლის სახელთან. დიდ მგოსანს მცირე ღვაწლი როდი მიუძღვის მათ შორის, ვინაც პირველი წერაქვი შემოჰკრა ჭიათურის კლდოვან ფერდობებს და საფუძველი ჩაუყარა მალაროელთა ქალაქს.

ჭიათურის არსებობის 100 წლის მანძილზე ქართულ, რუსულ, აგრეთვე უცხო ენებზე მრავალი წიგნი თუ სტატია მიეძღვნა მანგანუმის მოპოვების ცენტრს. ეს ლიტერატურა იხილავს ჭიათურის საბადაოს, მის ბაზაზე წარმოქმნილი მრეწველობის ბევრ საინტერესო მხარეს, მაგრამ დუმილით უვლის გვერდს თვით ქალაქს, მისი მრავალფეროვანი ცხოვრების მნიშვნელოვან საკითხებს. ეს გარემოება მით უფრო შესამჩნევია, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში ჭიათურამ, ისე როგორც ბევრმა სხვა ჩვენმა ქალაქმა, უდიდესი ცვლილებები განიცადა.

ავტორმა მიზნად დაისახა ნაწილობრივ მაინც შეავსოს აღნიშნული ხარვეზი, მკითხველს შესთავაზოს ჭიათურის სამრეწველო რაიონის მოკლე ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მიმოხილვა და მანგანუმის მრეწველობის განვითარების ფონზე უჩვენოს ქალაქის

წარსული და თანამედროვე სახე, ის მნიშვნელოვანი ძვრები, რაც თან მოჰყვა მდ. ყვერილას ხეობაში მძლავრი სამთო-მოპოვებითი წარმოების შექმნას.

ავტორი გულითად მადლობას უძღვნის ჭიათურის სამთამადნო კომბინატის სპეციალისტებს, ქალაქის პარტიული და საბჭოთა ორგანიზაციების მუშაკებს, ვინც საჭირო მასალის მოწოდებით ხელი შეუწყო ნარკვევის მომზადებას.

მდებარეობა, გუნებრივი პირობები და რესურსები

ჭიათურა საქართველოს მძიმე ინდუსტრიის ერთ-ერთი უძველესი კერაა. მას დიდი ადგილი უკავია რესპუბლიკის ეკონომიკურ ცხოვრებაში თავისი წიაღისეული სიმდიდრით და განვითარებული მრეწველობით, რომლის მნიშვნელობა სცილდება საქართველოს ფარგლებს.

ჭიათურის წარმოშობა და განვითარება მთლიანად განაპირობა აქ არსებული მანგანუმის მადნის მდიდარი საბადოს ბაზაზე შექმნილმა მრეწველობამ. ეს საბადო მდებარეობს ზემო იმერეთის ჩრდილოეთ ნაწილში, მდინარე ყვირილას ხეობაში. იგი განლაგებულია მდ. ყვირილასა და ძირულას შეერთების ადგილიდან ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით 30 კმ მანძილზე (პირდაპირი ხაზით). მდინარე ყვირილა ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთიდან სამხრეთ-დასავლეთით ჰკვეთს მანგანუმის მადნის შემცველ ქანებს და აქ ქმნის კანიონისებურ ხეობას, რომლის მაღალი კლდოვანი ფერდობები თითქმის შევეულადაა აღმართული მდინარის ორივე ნაპირს გასწვრივ. ალაგ-ალაგ ეს კლდოვანი ფერდობები ღრმად ჩაუჭრიათ ყვირილასაკენ მომდინარე დედეებს; უკანასკნელნი, თავის მხრივ, ქმნიან აგრეთვე ვიწრო და ღრმა ხეობებს. მდ. ყვირილა მანგანუმის საბადოს ჰყოფს ორ ძირითად — ჩრდილოეთ-დასავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილად, მისი შენაკადები კი თითოეულ მათგანს ანაწევრებენ განცალკევებულ ზეგნებად. მდინარის მარჯვნივ შვიდი ასეთი ზეგანი გამოიყოფა: სარეკი, დარკვეთი, მღვიმევი, თაბაგრები, ზედა რგანი, ბუნიკაური და რგანი; მარცხნივ კი ოთხი ზეგანია: პასიეთი, ითხვისი, შუქრუთი, პერევისა და მერევი. ეს სახელწოდებანი ემთხვევა იმ სოფლების სახელებს, რომლებიც ზეგნებზე მდებარეობენ. ასე, მაგალითად, დარკვეთის ზეგანზე მდებარეობს სოფელი დარკვეთი, შუქრუთის ზეგანზე — სოფელი შუქრუთი და ა. შ. ზეგნები თავისი რელიეფით ძლიერ გვანან ერთმანეთს, ისინი მდებარეობენ ზღვის დონიდან 550—800 მეტ-

რის სიმაღლეზე და მდ. ყვირილას კალაპოტიდან თანდათან მაღლდება ჩრდილოეთ-დასავლეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ.

მანგანუმის მადნის გავრცელების რაიონში რელიეფის ასეთმა სირთულემ განაპირობა თვით ქალაქის თავისებური მდებარეობა. ჭიათურა არ წარმოადგენს ერთ მთლიან, კომპაქტურად დასახლებულ პუნქტს. ქალაქს ქმნის ცენტრალური დასახლებისა და ირგვლივ ნახევარკალის მსგავსად (2—10 კმ რადიუსით) გაფანტული სამრეწველო უბნების ერთიანობა. ამ უკანასკნელთა დიდი ნაწილი გაშენდა ზეგნებზე, მადნეულის საბადოების განლაგების რაიონში, ხოლო მცირე ნაწილი — მდ. ყვირილას ნაპირებზე, სადაც უკანასკნელ დროს აშენდა მადნის გამამდიდრებელი მსხვილი ფაბრიკები, აგრეთვე სხვადასხვა სამრეწველო და დამხმარე საწარმოები.

ქალაქის ცენტრალური დასახლება მდებარეობს მანგანუმის რაიონის სამხრეთ-დასავლეთ კიდეგან (აღმოსავლეთის გრძედის $43^{\circ}18'$ და ჩრდილოეთის განედის $42^{\circ}17'$), იქ, სადაც მდ. ყვირილას დაკლაქნილი ხეობა ოდნავ ფართოვდება, ხოლო ფერდობები მნიშვნელოვანი დაქანებით ეშვება მდინარისაკენ. დასახლებული უბნები მდ. ყვირილას ორივე მხარის ფერდობებზეა შეფენილი მდინარის ნაპირებიდან კლდის ძირამდე. ასე რომ, ქალაქის მთავარი უბნები განლაგებულია თითქმის ყოველი მხრიდან მაღალი კლდოვანი ფერდობებით შემოზღუდულ ქვაბურისებურ ხეობაში. მათი სიმაღლე ზღვის დონიდან 340—500 მ-ია, ხოლო მათ ირგვლივ მდებარე ზეგნების სიმაღლე 550—800 მ-ს შეადგენს. ამრიგად, ხეობის საშუალო სიღრმე 200—350 მ-ს უდრის.

ამასთანავე, ფერდობების ქვედა ნაწილი, რომელიც ცარცული ქანებისაგანაა აგებული, უფრო გერტიკალურ ციკაბო კლდეებად არის დაყუდებული მდინარისაკენ, ხოლო შედარებით ადვილად შლადი ქანებისაგან აგებული ზედა ნაწილი ნაკლებ დაქანებულია და ამ ორი განსხვავებული ხნოვანების ქანების მიჯნაზე ფერდობებს ერთგვარი გარდატეხა ემჩნევა. სწორედ ამ გარდატეხის ხაზზე მდებარეობს მანგანუმიანი შრეების გამოსასვლელი.

მანგანუმის შემცველი ქანები განლაგებულია მდინარე ყვირილას დონიდან 150—200 მ სიმაღლეზე. თვით მადნის ფენის სისქე 2—3 მ-ია და მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში აღწევს 4—5 მ-ს. ამ ფენის ქვეშ, თითქმის ჰორიზონტალურად, გაწოლილია ზედა ცარცის კირქვების მძლავრი ფორმაცია, რომლის ზემოთ ოლიგო-

ცენის და მოცენის ნალექები; ოლიგოცენი წარმოდგენილია ქვიშების, თიხებისა და მათში გაბნეული ნიჟარების ნაშთების სახით.

ჭიათურის მიდამოებში ცალკეული ფრაგმენტების სახით გავრცელებულია ტერასები. კერძოდ, ერთ-ერთი ტერასა გამოსახულია ზედა ცარცის კირქვებისა და მანგანუმიანი წყების სიბრტყეთა დამთხვევის საზღვარზე. აქ, მიწის ზედაპირზე, კარგად ჩანან მანგანუმის ფენები, რაც აადვილებს მადნის შრეების დამუშავებას¹.

ჭიათურისა და მისი მიდამოების ჰავა ჯანსაღია. ქალაქისა და მომიჯნავე რაიონების კლიმატს მ. კორძაია ახასიათებს, როგორც ნოტიო კლიმატს — ზომიერად ცივი ზამთრით, შედარებით მშრალი ზაფხულით². იმის გამო, რომ ქალაქი ქვაბულში მდებარეობს, ჰავა აქ შესამჩნევად უფრო თბილია, ვიდრე მეზობლად მდებარე ზეგნებზე. ამავე დროს, ჭიათურაში უფრო სუსტი ქარები იცის, ხოლო ნალექების რაოდენობა, იმერეთის პლატოსთან შედარებით, მცირეა.

ჰაერის წლიური საშუალო ტემპერატურა ქალაქში შეადგენს 13°. ყველაზე ცივი თვის (იანვარი) საშუალო ტემპერატურა ჩამოდის 1,8°-მდე, ხოლო ცხელი თვის (აგვისტო) 23,2° შეადგენს. ზამთრის პერიოდში ცალკეულ დღეებში ტემპერატურა 0°-ზე დაბლა ეცემა; აბსოლუტური მინიმალური ტემპერატურა ქალაქში მინუს 18°-მდე ჩამოდის. ისე როგორც საერთოდ ზემო იმერეთის დაბალ ადგილებში, აქაც, ჭიათურაში, ზაფხულობით შესამჩნევი სიცხეები იცის, რასაც თავის მხრივ ძლიერ უწყობს ხელს, რომ ქალაქის ირგვლივ განლაგებული კლდეები ზაფხულის მზიან დღეებში ძალზე ხურდება; თანაც ამ დროს ჰაერის მოძრაობა შემცირებულია. სიცხე განსაკუთრებით იგრძნობა ივლის-აგვისტოში; ამის გამო ქალაქის მოსახლეობა ამ პერიოდში ცდილობს თავი მეზობელ სოფლებს შეაფაროს. ზაფხულის მაქსიმალური ტემპერატურა 30°-მდე აღის. ნალექების წლიური ჯამი უდრის 1000 მმ. ნალექების მინიმუმი მოდის ივლის-აგვისტოში (თვეში 62—64 მმ), ხოლო მაქსიმუმი — ნოემბერ-დეკემბერში (თვეში 110 მმ). თვით ქალაქში დიდი თოვლი იშვიათად მოდის; ზამთრის თვეებში ხშირად დათბება ხოლმე, რის გამო თოვლი მალე დნება. აორთქლება შეადგენს წელიწადში 975 მმ და, ამრიგად, უახლოვდება ნალექების წლიურ ოდენობას. სინეს-

¹ ა. გ ა ვ ა შ ე ლ ი, ჭიათურის მარგანცის საბადო, ჟურნალი „ტექნიკა“, 1939, № 7, 8, 9, გვ. 37.

² მ. კორძაია, საქართველოს ჰავა. საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, თბილისი, 1961, გვ. 136—139.

ტის წლიური კოეფიციენტი აქ უფრო მცირეა, ვიდრე ზემო იმერეთის დანარჩენ ადგილებში³.

ჭიათურაში გაბატონებულია აღმოსავლეთის მშრალი და დასავლეთის ნოტიო ქარები.

ქალაქის ირგვლივ განლაგებულ სოფლებს ბევრად უფრო მაღალი მდებარეობა აქვთ და ჰავაც აქ შედარებით გრილია. ამიტომ ზამთრის თვეებში ხშირია შემთხვევა, როცა ჭიათურაში თოვლი არ არის, ხოლო მეზობლად მდებარე დასახლებული პუნქტები თეთრ სამოსელშია გახვეული.

ჭიათურის მიდამოებში მთელი წლის მანძილზე ნალექების განაწილება არათანაბარია: ხშირად ზაფხულში წვიმა საკმარისად არ მოდის. ეს კი ცუდ გავლენას ახდენს ძირითად სასოფლო-სამეურნეო კულტურების მოსავლიანობაზე, განსაკუთრებით კი საგარეუბნო ტიპის სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარებაზე.

ჭიათურა მდებარეობს საშუალო სიმაღლის მთების მდინარეთა რაიონში. აქაური მდინარეები საზრდოობს, უმთავრესად, წვიმისა და თოვლის წყლით. რაიონისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე კარსტული მოვლენები. წყალდიდობის პერიოდი ემთხვევა გაზაფხულის თვეებს.

მდინარე ყვირილა ჭიათურის მანგანუმის მადნის რაიონისა და მთელი ზემო იმერეთის წყლის მთავარ არტერიას წარმოადგენს. მისი სათავე სამხრეთ ოსეთის ტერიტორიაზე — წონა-ერწოს მიდამოებში მდებარეობს. საჩხერის ქვაბულის შემდეგ, შორაპნამდე, მდინარე ვიწრო და ღრმა ხეობაში მოედინება. ჭიათურის სამრეწველო რაიონის ფარგლებში მას მანგანუმის მადნის შლამი ერევა; ხმაურით მოაგორებს იგი ქალაქის შუაგულში თავის შავ ტალღებს. „ამან მოიგო სახელი ესე თვისის ჩქარისა და კლდესა ზედა დინებით, ვინაიდან ხმოვანებს შორ სასმენლად“ — წერს ვახუშტი ბაგრატიონი მდ. ყვირილას შესახებ⁴.

ჭიათურის მიდამოებში ყვირილას მარჯვენა მხრიდან ერთვის მდ. ჭრუჭულა, აგრეთვე დარკვეთის, წირქვალისა და რგანის ღელეები, ხოლო მარცხენა მხრიდან — ითხვისისა და შუქრუთის ღელეები. ისინი არ არიან წყალუხვი, მაგრამ გამოირჩევიან კალაპოტის

³ ლ. ი. მ ა რ უ ა შ ვ ი ლ ი დრ. Физико-географическая характеристика Верхней Имеретии. Труды Института географии им. Вахушти, том X, Тбилиси, 1958, стр. 187.

⁴ ვ ა ხ უ შ ტ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, თბილისი, 1941, გვ. 151.

დიდი დახრილობით; ეროზიული მოქმედების შედეგად დროთა განმავლობაში მათ ვიწრო და ღრმა ხეობები შეუქმნიათ და მანგანუმის მადნის შემცველი ქანებიც დიდ ტერიტორიაზე ჩაურეცხიათ, რის გამოც მდ. ყვირილასაგან ორ ნაწილად დაყოფილი საბადო ცალკე ზეგნებადაც დანაწევრდა. მართალია, მდ. ყვირილას წყალდიდობა საერთოდ გაზაფხულზე ახასიათებს, მაგრამ წლის სხვა პერიოდშიც თავსხმა წვიმების შედეგად მისი აღიდება იშვიათი არ არის, რაც ზოგჯერ კატასტროფულ ხასიათს ღებულობს. ჭიათურის მიდამოებში ხშირად შეგვხვდებით პატარა ღელეებს, რომლებიც ზაფხულის თვეებში თითქმის სრულიად შრება. ქალაქში და მოსაზღვრე ზეგნებზე ბევრია წყარო, რომლებიც ცივი და ანკარა სასმელი წყლით უზრუნველყოფენ ქალაქის მოსახლეობას.

მდ. ყვირილას და მის შენაკადებს უდიდესი მნიშვნელობა აქვთ ჭიათურის სამრეწველო რაიონისა და თვით ქალაქისათვის. ისინი ფართოდ გამოიყენება მადნის გასამდიდრებლად. ღარებში მიშვებული წყლის ჭავლი უახლოეს წარსულში წარმოადგენდა მადნის ტრანსპორტირების საშუალებას. მაღაროებიდან გამამდიდრებელ ფაბრიკებამდე. დიდია აგრეთვე მდ. ყვირილას მნიშვნელობა ქალაქში საინტარულო-ჰიგიენური პირობების დასაცავად. მდ. ყვირილას ვიწრო და ღრმა ხეობამ გავლენა იქონია ჭიათურის თავისებური სატრანსპორტო მდგომარეობის შექმნაზე. მართალია, თავის შუადინებაში იგი მთის მდინარეს წარმოადგენს და ამიტომ ნაოსნობისათვის გამოუსადეგარია, მაგრამ მისი თანაბრად დახრილი ხეობა მოხერხებული ტრასა იყო რკინიგზით ჭიათურის ამიერკავკასიის მაგისტრალთან დასაკავშირებლად. ამიტომ გასული საუკუნის 90-იან წლებში აქ გაიყვანეს ვიწროლიანდაგიანი ხაზი, რომელმაც დიდი როლი შეასრულა მანგანუმის მრეწველობის განვითარებაში. 1950-იან წლებში იგივე ტრასა იქნა გამოყენებული ახალი, ფართოლიანდაგიანი რკინიგზის ასაგებად ჭიათურასა და ზესტაფონს შორის.

მანგანუმის მრეწველობის განვითარების აღრინდელ ეტაპზე მდ. ყვირილასა და მისი შენაკადების ღრმა ხეობები ძალზე ართულებდნენ მაღაროებიდან მთავარ გზებამდე მადნის ტრანსპორტირებისათვის საჭირო საურმე გზების გაყვანას. საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, სამეურნეო აღმავლობის პირობებში, საბადოების განლაგების ამ თავისებურებამ ხელი შეუწყო ახალი ტექნიკური შესაძლებლობების სრულ გამოყენებას მადნის ტრანსპორტირების საქმეში. მაღაროებიდან რკინიგზამდე გაკეთდა მრავალ-

კილომეტრიანი საკიდი საბაგირო გზები, რამაც შესაძლებელი გახდა ენერგიის მცირე დახარჯვით მადნის გადაზიდვის სრული მექანიზაციის განხორციელება.

ძალზე დანაწევრებული რელიეფის გამო ჭიათურის ქვაბულში ნიადაგები სუსტადაა განვითარებული. ქალაქის ირგვლივ აღმართული კლდეები სრულიად გაშლვლებულია, ხოლო ცენტრალური და-სახლების ფარგლებში მეტწილად ნეშომპალა-კარბონატული ქვიანი ნიადაგების სუსტი ფენაა წარმოდგენილი. ქალაქის მიმდებარე ზეგნებზე გვხვდება როგორც ნეშომპალა-კარბონატული, ისე ყომა-რალი ნიადაგები. ამ სახის ნიადაგების ფენის სისქე ჩვეულებრივად 50—60 სმ არ აღემატება. ეროზიული პროცესების ფართოდ გავრცელების გამო, ნიადაგები ბევრ ადგილას ჩამორეცხილია⁵.

ჭიათურა და მისი მიდამოები წინათ მეტწილად ტყეებით ყოფილა დაფარული. იქ, სადაც ნიადაგის საფარი ოდნავ მაინც არსებობდა, მცენარეულობა საკმაოდ იყო აღმოცენებული. უფრო გავრცელებული ყოფილა ფოთლოვანი ტყეები, უმთავრესად — მუხა, ნეკერჩხალი, რცხილა და სხვ.⁶ მანგანუმის მადნის საბადოს დამუშავებისა და ქალაქის მშენებლობის განვითარებასთან ერთად ხდებოდა ტყეების გაჩეხვა. წარმოების პირველ ეტაპზე მაღაროების სამაგარ ბიგეებს ადგილობრივ ტყეებში ამზადებდნენ. კიდევ უფრო გაიჩეხა ტყეები ზეგნებზე, სადაც სოფლები თანდათან ფართოვდებოდა და სულ უფრო მეტი მიწების ათვისება ხდებოდა სასოფლო-სამეურნეო კულტურებისათვის. ყოველივე ამის შედეგად ჭიათურის მიდამოებში ამჟამად ალაგ-ალაგ არის შემორჩენილი ტყე და ბუჩქნარი. რაც შეეხება ქალაქს, ტყის მცირე ფართობი შემორჩა მხოლოდ ჭიათურის რკინიგზის სადგურის მახლობელ ფერდობზე.

ჭიათურის ფიზიკურ-გეოგრაფიული პირობები გარკვეულ ბუნებრივ ფაქტორს ქმნიან საქალაქო მშენებლობაში. რამდენადაც ჭიათურის რელიეფი ხელსაყრელია საბადოს დამუშავებისათვის, იმდენად სერიოზულ დაბრკოლებას წარმოადგენს კომპაქტური საქალაქო დასახლების შექმნაში; ის მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს აგრეთვე ქალაქის გარეგნობაზე, მის დაგეგმარებაზე, შიდა საკომუნიკაციო კავშირზე, კომუნალურ საწარმოთა და კულტურის დაწე-

⁵ დ. უკლება. ზემო იმერეთის ბუნებრივი პირობები და რესურსები, ვახუშტის სახელობის გეოგრაფიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. XV, თბილისი, 1959, 33. 62—64.

⁶ იქვე, 33. 67.

სებულებათა განლაგებაზე და ა. შ. ჰიათურის შემდგომი განვითარებისათვის ერთ-ერთ სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს ახალი საწარმოების, საცხოვრებელი ბინებისა და სხვადასხვა დანიშნულების შენობების ასაგებად შესაფერი ფართობის გამოწახვა.

ქალაქის ტერიტორიის გაფართოების ერთ-ერთ საშუალებას წარმოადგენს მდ. ყვირილას სანაპიროების გამოყენება. ალაგ-ალაგ მდინარის კალაპოტი საკმაოდ განიერი იყო. უკვე კარგა ხანია, რაც ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში და მისგან დაშორებით, მდინარის აღმა, წარმოებს სანაპირო საყრდენი კედლების ამოყვანა. ამ გზით, ჯერ ერთი, თავიდან იცილებენ წყალდიდობის დროს მდინარის ნაპირიდან გადმოსვლას და, მეორეც, კალაპოტის შევიწროების შედეგად ქალაქს მეტად საჭირო ტერიტორია ემატება.

მიუხედავად იმისა, რომ ჰიათურის ადგილმდებარეობა (რელიეფი) ზეგას უწყობს საქალაქო დასახლების გაშლას, იმდენად დიდია აქ არსებული წიაღისეული სიმდიდრის სახალხო-სამეურნეო მნიშვნელობა, რომ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ქალაქი საკმაოდ სწრაფად გაიზარდა.

* * *

მანგანუმის მადანს ფართო გამოყენება აქვს მეტალურგიაში; მას ხმარობენ აგრეთვე ქიმიურ და ფარმაცევტულ მრეწველობაში, ელექტროტექნიკაში, მინის წარმოებასა და სახალხო მეურნეობის სხვა დარგებში.

მანგანუმის მთავარი მომხმარებელია შავი მეტალურგია, რომელიც მთელი მოპოვებული მადნის 90—95%-ს იყენებს. მისი შენადნობი ფოლადთან იძლევა ლეგირებულ ფოლადს, რომელსაც ახასიათებს წრთობის კარგი უნარი, სიმტკიცე და გამძლეობა გაცვეთისადმი. რკინის შენადნობით 75—80% მანგანუმთან მიიღება ფერომანგანუმი; ამ უკანასკნელს იყენებენ ფოლადის განუანგვი-სათვის, მისი შენადნობებიდან გოგირდის გამოძევების მიზნით და მანგანუმიანი ფოლადის დამზადებისათვის. მანგანუმის შენადნობი ფერად ლითონებთან იძლევა მანგანუმის ბრინჯაოს და ე. წ. მანგანის; პირველ მათგანს ახასიათებს დიდი გამძლეობა კოროზიისადმი (განსაკუთრებით ზღვის წყალში), ხოლო მეორეს — მაღალი ელექტროწინაობა, ამიტომ მანგანისისაგან ამზადებენ ზუსტი ელექტროხელსაწყოების დეტალებს.

მანგანუმის ორჟანგი (MnO_2) გამოიყენება გალვანურ ელემენტებში კათალიზატორად, ჰიქურისა და მინანქრის დასამზადებლად, ქსოვილების შესაღებავად, კერამიკული საღებავების მისაღებად და რიგ სხვა ქიმიურ პროცესებში. ტექნიკაში და სხვადასხვა ლაბორატორიაში ფართოდ გამოიყენება პერმანგანატი — მანგანუმის მჟავას კალიუმის მარილი, როგორც მძლავრი დამჟანგავი ნივთიერება. ცნობილი ქართველი მეცნიერის პ. მელიქიშვილის და სხვა ქიმიკოსების გამოკვლევებმა დაადასტურეს მანგანუმის შემცველობა მცენარეულ ორგანიზმებში. სათანადო ცდებით დადგენილია, რომ მანგანუმი შეიძლება წარმატებით იქნას გამოყენებული სოფლის მეურნეობაში მიკროსასუქის სახით.

მანგანუმის მადნის გამოყენება შავ მეტალურგიაში სწრაფად გადიდა მას შემდეგ, რაც ფოლადის გამოდნობაში დაინერგა ბესემერისა და მარტენის პროცესები (გასული საუკუნის მეორე ნახევრიდან). აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ თანამედროვე მეტალურგიაში სულ უფრო დიდ ადგილს იკავებს ხარისხიანი ფოლადის წარმოება, რადგან მისი გამოყენება მკვეთრად იზრდება მანქანათმშენებლობაში და მეურნეობის მთელ რიგ სხვა დარგებში, ეს კი ზრდის მოთხოვნილებას მანგანუმის მადანზე.

სამრეწველო მნიშვნელობის მქონე მადნის შემცველი ფენები ჰიათურის რაიონში ვრცელდება დაახლოებით 64 კვ. კმ ტერიტორიაზე⁷. ამ ფართობის ერთ მესამედზე მეტი მოდის მდ. ყვირილასა და მისი შენაკადების ეროზიულ ხეობებზე, სადაც მადნის ფენა უკვე ჩამორეცხილია. მადნის შემცველი ფენა შედგება მეტ-ნაკლებად პორიზონტალურად განლაგებული შრეებისაგან, რომლებიც მორიგეობენ ფუჭ ქანებთან და შეიცავენ სხვადასხვა ფიზიკურ-ქიმიური თვისებების მქონე მადნებს; მათ შორის აღსანიშნავია: „პლასტი“, „ბელტა“, „საცხრილე“, „ქლალი“, „მწვარი“, აგრეთვე მარცვლოვანი, მხატვროვანი და კარბონატული მადნები. მადნის ჩამოთვლილი ნაირსახეობანი მეტ-ნაკლები ოდენობით შეიცავენ სუფთა მანგანუმს. საშუალოდ მადანში შედის 40—44% ლითონური მანგანუმი. ყველაზე მეტი რაოდენობით ლითონურ მანგანუმს შეიცავს

⁷ ჰიათურის საბადოს დასახსიათებლად გამოყენებულია ძირითადად შემდეგი წყაროები: ა) С. Чихелидзе, Марганец, Тбилиси, 1937; ბ) ა. გ ა გ ა შ ე ლ ი, ჰიათურის მარგანეცის საბადო, ჟურ. „ტექნიკა“, 1939, № 7, 8, 9, გვ. 37; გ) Г. А. Авалиани, Марганец, природные ресурсы Грузинской ССР, т. I, М., 1958, გვ. 37—76.

„პლასტი“ და „საცხრილე“ (50—58%); ეს უკანასკნელი უმთავრესად მარცვლოვან-ნატეხებიანი სახით გვხვდება. მექანიკური თვისებების მიხედვით განასხვავებენ მაგარსა და რბილ მადნებს. რბილი მადნებიდან აღსანიშნავია პირველ რიგში „ბელტა“. ლარიბია მანგანუმის შემცველობით კარბონატული მადანი.

თავისი ქიმიური შედგენილობით მანგანუმის მადნებს ყოფენ ორ ჯგუფად: პეროქსიდულ და მეტალურგიულ მადნებად. პირველი მათგანი შეიცავს მანგანუმის ორჟანგს (პეროქსიდს) არანაკლები 80%-სა, ხოლო მეორე სახის მადანში ამ შენაერთის შემცველობა აღნიშნულ ზღვარზე დაბლა დგას. პეროქსიდული მადანი უპირატესად გამოიყენება ქიმიურ მრეწველობაში.

რადგან მრეწველობის სხვადასხვა დარგში გამოსაყენებელი მანგანუმის მადანი მთელ რიგ მოთხოვნებს უნდა აკმაყოფილებდეს, იგი ამჟამად მომხმარებლებს ეგზავნება წინასწარი გამდიდრების შემდეგ. გამდიდრების მთავარი მიზანია ლითონური მანგანუმის შემცველობის გადიდება მადანში და მისი დახარისხება. პეროქსიდის დახარისხება ხდება მასში მანგანუმის ორჟანგის (MnO_2) შემცველობის მიხედვით, ხოლო მეტალურგიული მადნებისა—ლითონური მანგანუმის ხვედრითი წონით მთელ მასაში. ამჟამად ჭიათურის სამთამადნო კომბინატი შემდეგი სახის კონცენტრატებს აწოდებს მომხმარებლებს.

პირველი ხარისხის პეროქსიდი MnO_2 შეიცავს 87%-ზე მეტს მეორე	„	„	„	82—87%-ს
მესამე	„	„	„	74—82%-ს.

მეტალურგიული კონცენტრატები ოთხი ხარისხისაა:

პირველი ხარისხისა ლითონურ მანგანუმს შეიცავს 48%-ზე მეტს				
მეორე	„	„	„	42—48%-ს,
მესამე	„	„	„	35—42%-ს,
მეოთხე	„	„	„	22—35%-ს.

გარდა ამისა, სასაქონლო პროდუქციაში შედის ორი სახის კარბონატული კონცენტრატი. პირველი მათგანია ეგრეთ წოდებული გრავიტაციული კონცენტრატი ლითონური მანგანუმის შემცველობით (26—35%-ით) და მეორე—ქანგეული ფლოტო-კონცენტრატი, რომელიც ლითონური მანგანუმის შემცველობით უტოლდება მესამე ხარისხის მადანს (35—42% მანგანუმი).

ჭიათურის მანგანუმის მადნის საბადოს უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს საქართველოს წიაღისეულ სიმდიდრეთა შორის. მას განთქმული აქვს სახელი არა მარტო საბჭოთა კავშირში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც.

საქართველოს გარდა, მანგანუმის მადანი მოიპოვება საბჭოთა კავშირის სხვადასხვა კუთხეში, მათ შორის ნიკოპოლში (უკრაინის სსრ), ურალში, ყაზახეთში, კრასნოიარსკის მხარეში, ჩიტის ოლქში და სხვ. ყველაზე მნიშვნელოვანია ნიკოპოლის საბადო, სადაც მადნის მოპოვება დაიწყო გასული საუკუნის 80-იან წლებში. მაგრამ უკრაინის მადანი შესამჩნევად ჩამორჩება თავისი ხარისხით საქართველოსას. საბადოს დამუშავების სამთო-ტექნიკური პირობებიც ნიკოპოლში ბევრად უფრო რთულია, ვიდრე ჭიათურაში; ამიტომ ჩვენს რესპუბლიკაში გაცილებით უკეთესი ეკონომიკური პირობები არსებობს მეურნეობის ამ დარგში.

მსოფლიოს არც ერთ ქვეყანაში არ წარმოებს მანგანუმის მადნის მოპოვება ისეთი დიდი მასშტაბით, როგორც ჩვენს ქვეყანაში. ეს მოვლენა გაპირობებულია საბჭოთა ქვეყანაში მძიმე ინდუსტრიის სწრაფი აღმავლობით და სხვა ქვეყნების საბადოებთან შედარებით საბჭოთა კავშირის მანგანუმის საბადოების მთელი რიგი ტექნიკური და ეკონომიკური უპირატესობით.

პირველ ყოვლისა, აღსანიშნავია, რომ ჭიათურის მადანი დიდი რაოდენობით შეიცავს სუფთა მანგანუმს და ადვილად ღდება მისი გამდიდრება. მადნის ფენის საკმაო სისქე, ჰორიზონტალური მდებარეობა და მიწის ზედაპირზე მისი გამოსავალი ძალზე აადვილებს მადნის დამუშავებას; ამიტომ ვერტიკალური შახტების მშენებლობის მაგივრად გაცილებით უფრო იაფი ჯდება მაღაროების გაყვანა და ექსპლოატაცია. ასევე ხელსაყრელი პირობებია მუშაობისათვის თვით სანგრევებთან; აქ არ არსებობს მავნე აირები. ძალზე მოხერხებულია მაღაროების განლაგება მდ. ყვირილასა და მისი შენაკადების მიერ დანაწევრებულ ზეგნებზე. იმის გამო, რომ მაღაროები მდინარის დონიდან 150—200 მ-ით მაღლა არის განლაგებული, გაადვილებულია საკიდი საბაგირო გზების საშუალებით მადნის ტრანსპორტირება გამამდიდრებელ ფაბრიკებამდე და რკინიგზამდე.

ჭიათურის მდებარეობა ხელს უწყობს მადნის ტრანსპორტირებას საბჭოთა კავშირის მთელ რიგ რაიონებში და საზღვარგარეთის ქვეყნებში და მათთან საწარმო-ეკონომიკური კავშირის დამყარებას. ჭიათურას შავი ზღვის უახლოეს ნავსადგურ ფოთთან პირდაპირი რკინიგზა აკავშირებს (მანძილი 160 კმ). ფოთის საშუალებით

საზღვაო გზებით ჭიათურა უკავშირდება საბჭოთა კავშირის სამხრეთის მეტალურგიის რაიონს და მრეწველობის მხრივ დაწინაურებულ ევროპის ქვეყნებს, რომლებიც წარსულში საქართველოს მანგანუმის ძირითადი მომხმარებლები იყვნენ.

ჭიათურის ეკონომიკურ-გეოგრაფიული მდებარეობის ერთ-ერთ დადებით მხარეს წარმოადგენს მის ირგვლივ მჭიდროდ დასახლებული სოფლების არსებობა, რაც ადგილობრივი მუშახელით უზრუნველყოფს სწრაფად მზარდ ქალაქს და მის მრეწველობას.

ცხადია, ყველა ამ პირობამ ხელი შეუწყო ჭიათურის განვითარებას და მის გადაქცევას საქართველოს ერთ-ერთ მსხვილ სამრეწველო ცენტრად.

მანგანუმის მადნის გარდა, ჭიათურის სამრეწველო რაიონში მნიშვნელოვან ბუნებრივ სიმდიდრეს წარმოადგენს კვარცის სილა. ეს ნედლეული ძალზე დიდი ოდენობით მოიპოვება დარკვეთის, პერევისის, შუქრუთის და ითხვისის ზეგნებზე. კვარცის სილა ბევრ ადგილას მძლავრი ფენების სახით გამოდის მიწის ზედაპირზე და თანაც ადვილი დასამუშავებელია. ჭიათურის კვარცის სილა წარმოადგენს საუკეთესო ნედლეულს ბეტონის წარმოებაში; მას ამ მხრივ ბადალი არ მოეპოვება მთელ რესპუბლიკაში. უკანასკნელი წლების მანძილზე ეს სილა გადაიქცა ერთ-ერთ ძირითად ნედლეულად საქართველოს ბეტონის ნაწარმის დამამზადებელი ქარხნებისათვის. ჭიათურის სილას უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, როგორც ძვირფას ნედლეულს, სილიკატური აგურის დასამზადებლად. მისი გამოყენება შეიძლება აგრეთვე (წინასწარი გამდიდრების შემდეგ) საყალიბე მასალად შავი ლითონების ჩამოსხმისათვის. იგი დიდი რაოდენობით მოიხმარება როგორც ადგილობრივი საშენი მასალა.

ჭიათურისა და მისი მიდამოების წიაღისეულ სიმდიდრეთა შორის თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს სალიეთის მარმარილოს საბადოს. იგი მდებარეობს მდ. ყვირილას ხეობაში, ქალაქიდან სამხრეთ-დასავლეთით 6 კმ მანძილზე. მდინარის მარჯვენა ნაპირთან აღმართული მაღალი კლდოვანი ფერდობი წარმოადგენს წითელი მარმარილოს უდიდეს საბადოს, რომელიც ჩრდილოეთით სოფელ კაცხამდე ვრცელდება. მარმარილოს ფენის სისქე დაახლოებით 60 მ-ია, ქანების დახრილობა კი 15° შეადგენს. სალიეთის მარმარილო მაღალხარისხოვანია, გამოირჩევა თავისი სიმკვრივით და ნახევრად კრისტალური სტრუქტურით, კარგად უძლებს ყინვას; მას ახასიათებს სუსტი ნაპრალობა. წითელ მარმარილოს გასდევს თეთრი

ზოლები, რაც გაკრიალებულ ფილებს განსაკუთრებულ სილამაზეს აძლევს. ამ ძვირფასი საშენი მასალის მოპოვება ფართოდ გაიშალა საბჭოთა პერიოდში.

მანგანუმის მადნის გავრცელების რაიონი ძალზე მდიდარია კირქვით. მდ. ყვირილას ხეობაში, თვით ქ. ჭიათურის ფარგლებში, ფენის ყოველ ნაბიჯზე გვხვდება ადვილად დასამუშავებელი კირქვა. უკანასკნელ დრომდე იგი თითქმის ერთადერთი საკედლე მასალა იყო ქალაქის მშენებლობაში; აღნიშნული ნედლეული გამოიყენება აგრეთვე კირის წარმოებაში.

ჭიათურის წარსულიდან (1921 წლამდე)

ჭიათურის მიდამოები, ისე როგორც ზემო იმერეთის მნიშვნელოვანი ნაწილი, ძველი საქართველოს ერთ-ერთი მჭიდროდ დასახლებული მხარე იყო. თვით ქალაქში და მის მახლობლად ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურეს, რომ მოსახლეობა აქ ჯერ კიდევ ძველი წელთაღრიცხვის მესამე ათასწლეულში ცხოვრობდა. ამ მხრივ მეტად საინტერესოა 1976—1977 წლებში ჭიათურის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლის "შესწავლა". სოფელ წინსოფლის ციხის ფერდობზე მიკვლეულია ლითონის უძველესი საწარმოო უბანი, რომელიც ჩვენს წელთაღრიცხვამდე საუკუნეებით ადრე არსებობდა. ეს ძეგლი და მის მახლობლად აღმოჩენილი სხვა არქეოლოგიური ნაშთები იცვიჩვენებენ, რომ აქ უძველეს დროში ყოფილა რკინის წარმოება და, რა თქმა უნდა, შესაბამისი დასახლებანიც.

ჭიათურაში და მის მახლობლად მდ. ყვირილას პირას აღმართულ ვეებერთელა კლდეებში ამჟამადაც არის შემორჩენილი მრავალი ხელოვნური გამოქვაბული. სახელგანთქმული ქართველი გეოგრაფისა და ისტორიკოსის ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, ეს გამოქვაბულები მურვან ყრუს დროინდელი უნდა იყოს¹. არაბთა ლაშქრის ცნობილი მეთაური მურვან ყრუ თავისი ურიცხვი ურდოებით მერვე საუკუნეში (736—738 წწ.) შემოიჭრა ჩვენს ქვეყანაში და სასტიკად ააოხრა საქართველოს როგორც დასავლეთი, ისე აღმოსავლეთი რაიონები. ხალხმა მიუვალ ადგილებში გახიზნა

¹ ვ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე. ხალიბთა ნაფუძარია?!... ვახ. „კომუნისტი“, 1978 წ. 20 იანვარი.

² ვ ა ხ უ შ ტ ი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. თბილისი, 1941, გვ. 156.
2. ვ. ჯანშვილი

ნით უშველა თავს. ერთ-ერთი ასეთი თავშესაფარი მდ. ყვირილასპირა კლდეებში ჰყოვა მაშინდელმა მოსახლეობამ. მნახველი განცვიფრებული რჩება, თუ როგორ შეძლო ადამიანმა მოუვალ კლდეებში, თვალუწვდენ სიმაღლეზე გამოეკვეთა მრავალი გამოქვაბული. ამ გამოქვაბულებში შესვლა დღეისათვის მხოლოდ იპოვეთილმა მთასვლელებმა მოახერხეს თანამედროვე ალპინისტური ტექნიკის გამოყენებით.

შუა საუკუნეებში ზემო იმერეთი შედიოდა არგვეთის სამთავროში. იგი ფეოდალური საქართველოს ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საერისთავოს წარმოადგენდა და ქვეყნის განაპირა პროვინციებთან შედარებით უკეთ იყო დაცული გარეშე მტრის შემოსევისაგან. მიუხედავად ამისა, აქაც არაერთხელ გამართულა სისხლისმღვრელი შეტაკებები სპარს, არაბ თუ თურქ დამპყრობლებთან. ხშირად იმართებოდა ბრძოლები აგრეთვე ადგილობრივ ფეოდალებს შორისაც. ასეთი ბრძოლების შედეგად გვიან ფეოდალურ ეპოქაში ზემო იმერეთის დიდი ნაწილი ხელთ იგდეს საჩხერელმა წერეთლებმა, რომლებმაც იმერეთის მეფის კარზე დაიკავეს მანამდე დიდი გავლენის მქონე აბაშიძეების ადგილი.

წერეთლებს ეკუთვნოდათ მიწების ვრცელი ფართობები ჭიათურის მიდამოებშიც. მათივე ყმებისაგან შედგებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის უმეტესობა. მიწის დიდ ნაკვეთებს ფლობდა აგრეთვე ჭიათურაში მღვიმეს მონასტერი. XIX საუკუნის შუა წლებში ეს მხარე საკმაოდ მჭიდროდ იყო დასახლებული და სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაც მაშინდელი პირობების კვალობაზე შესაფერის დონეზე იდგა. დიდი ოდენობით ითესებოდა ხორბალი; განვითარებული ყოფილა მევენახეობა და მეცხოველეობა. ამ ზეგნების მნიშვნელოვანი ნაწილი, სადაც ამჟამად ჭიათურის სამრეწველო უბნებია გაშლილი, მარცვლეულის ნათესებსა და ვენახებს ეჭირათ, ნაწილი კი ტყითა და ბუჩქნარით ყოფილა დაფარული; საკმაოდ ვრცელი ფართობი ხრიოკსა და გამოუყენებელ მიწებს ეკავა. მთელ ამ არეზონზე ბევრგან ყურადღებას იპყრობდა მანგანუმის მადნის არსებობის ნიშნები. ადგილობრივი მოსახლეობა ყოველდღიურად ხედავდა მიწის ზედაპირზე მრავლად გაფანტულ მადნის ნატეხებს, მას „შავი ქვისა“ და „ქვა-გუნდის“ სახელით იცნობდა, მაგრამ არ იცოდა მისი გამოყენების შესაძლებლობანი. მაშინდელ ვითარებაში ეს გარემოება საკვებით ბუნებრივად უნდა მივიჩნიოთ, რადგან გასული საუკუნის მეორე ნახევრამდე მანგანუმის მადანი თითქმის არ ყოფილა გამოყენებული.

1849 წელს ცნობილმა გეოლოგმა აბიხმა, რომელიც იმ დროს კავკასიის გეოლოგიურ შესწავლას აწარმოებდა, მეფისნაცვლის კანცელარიას წარუდგინა მოხსენებითი ბარათი, სადაც აღნიშნავდა, რომ მან 1846 წელს საჩხერის მახლობლად აღმოაჩინა მანგანუმის მადნის საბადო. 1853 წელს ჭიათურაში გაგზავნილმა სამთო ინჟინერმა შეაგროვა ძირითადი ცნობები საბადოს შესახებ. 1854 წელს რუსულ „სამთო ჟურნალში“ გამოქვეყნდა პირველი ცნობა ჭიათურის მანგანუმის შესახებ, ხოლო 1858 წელს იმავე ჟურნალში დაიბეჭდა აბიხის საკმაოდ ვრცელი გამოკვლევა ამ საბადოზე.

მიუხედავად იმისა, რომ იმავე პერიოდში მსოფლიოს ბევრ ქვეყანაში რკინიგზების გაყვანასა და მანქანათმშენებლობის გაფართოებასთან დაკავშირებით დიდად გაიზარდა მოთხოვნილება ხარისხოვან ფოლადზე, მანგანუმის მადნის გამოყენება მეტალურგიაში ჯერ კიდევ მცირე იყო, რადგან თვით ფოლადი მზადდებოდა არცთუ ისე დიდი ოდენობით. ამ მხრივ უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა შავ მეტალურგიაში ჯერ ბესემერისა და შემდეგ მარტენის პროცესების დანერგვას, რაც გასული საუკუნის მესამე მეოთხედში განხორციელდა. თუჯიდან და ჯართიდან ხარისხოვანი ფოლადის მიღებაში ასეთ სიახლეთა გამოყენებამ შესაძლებელი გახადა გადამამუშავებელი შავი ლითონების წარმოება და მათ შორის ლეგირებული ფოლადისაც. ამ გარემოებამ მკვეთრად გააფართოვა მანგანუმის გამოყენება, რის გამოც გაცხოველდა მისი საბადოების ძიება. ასეთ ვითარებაში ბუნებრივია, რომ ჭიათურის მანგანუმის საბადო უცხოეთის მეტალურგიული ფირმების ყურადღების ცენტრში მოექცა.

მაგრამ საკმაოდ დიდი დრო დასჭირდა იმას, რომ ჭიათურის მანგანუმის მადანი სათანადო სახელი მოეპოვებია და მისი დამუშავება დაეწყო. საბადოს აღმოჩენის დღიდან მხოლოდ 30 წლის შემდეგ შემოჰკრეს პირველი წერაქვი ათეული მილიონობით წლების მანძილზე წიაღში ჩაწოლილ სიმდიდრეს. მათ შორის, ვინც ამ დიდი წამოწყების პიონერები იყვნენ, საბატიო ადგილი ეკუთვნის ჩვენს სახელოვან მგოსანს აკაკი წერეთელს. მან დიდი შრომა გასწია იმისათვის, რომ ბუნების მიერ მოცემული ეს სიკეთე ჩვენი ხალხის სასარგებლოდ გამოეყენებინათ.

3 ა. იოვანე, აკაკი წერეთელი, „საისტორიო მოამბე“, № 7, თბილისი, 1953, გვ 309—312.

აკაკიმ, ჯერ კიდევ ბავშვობის წლებში, თავისი მშობლების ოჯახში გაიგო, რომ ჭიათურის მიდამოებში არსებობდა შავი ქვა. შემდგომ, პეტერბურგის უნივერსიტეტში სწავლის დროს, იგი გაეცნო აბიხის სტატიას „სამთო ჟურნალში“ და სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ დაიწყო ზრუნვა იმისათვის, რომ საზოგადოების ყურადღება მიეპყრო მანგანუმის მადნის საბადოს გამოყენებაზე, დაინტერესებია დასავლეთ ევროპის სამრეწველო წრეები და საფუძველი ჩაეყარა მადნის მოპოვებისათვის. ამ მიზნით აკაკიმ თბილისიდან საჩხერეში მიიწვია გეოლოგი სიმონოვიჩი (ეს იყო დაახლოებით 1874 წელს) და მთელი თვის განმავლობაში მასთან ერთად ეცნობოდა ჭიათურის საბადოს. სიმონოვიჩის მოხსენების საფუძველზე კავკასიის სამთო სამმართველომ ჭიათურაში მიაგლინა სხვა სპეციალისტებიც, რომელთაც უფრო დეტალურად შეისწავლეს მანგანუმის მადნის გავრცელების რაიონი და შედეგებიც გამოაქვეყნეს. ამავე დროს, აკაკის სიმონოვიჩთან ერთად შეუდგენია ბროშურა, რომელიც პეტერბურგში გამოუცია უცხო ენებზეც, რათა ევროპის დაინტერესებული წრეები გასცნობოდნენ ჭიათურის საბადოს⁴.

70-იან წლებში აკაკი ენერგიულ მუშაობას ეწევა, რათა მოამზადოს ნიადაგი მანგანუმის საბადოს ექსპლოატაციისათვის. იგი აზნაუნის მადნის ნიმუშებს საზღვარგარეთის ლაბორატორიებში და ცდილობს შეადგინოს მრეწველთა კომპანია მადნის მოპოვების მიზნით. პოეტის ყველა ცდა — საქართველოში გამოენახა შესაფერისი კაპიტალის მქონე პირები და მათი დახმარებით შესდგომოდა ამ დიდ საქმეს, უშედეგოდ დამთავრდა. ამიტომ აკაკი იძულებული გახდა სხვაგან ეძებნა შესაფერისი კომპანიონები. 70-იან წლებში ჭიათურის საბადო აკაკის მოწვევით ინახულა რამდენიმე უცხოელმა კომერსანტმა, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ შესდგომია მადნის მოპოვებას. ბოლოს, პოეტმა მოახერხა თავისი პეტროგრაფიული ნაცნობების საშუალებით დაკავშირებოდა ვინმე კომერსანტ ოსტრიაცოვს. ამ უკანასკნელს, პირობის თანახმად, აკაკისაგან უნდა ეყიდა ნახევარი მილიონი ფუთი მანგანუმის მადანი. ფოთში ჩატანილ ფუთ მადანში მას უნდა გადაეხადა სამი აბაზი.

მიღწეა რა დაინტერესებული პირების მატერიალურ მხარდაჭერას, გახარებული პოეტი დიდი ენთუზიაზმით შეუდგა ამ საქმის შესრულებას. მან იჯარით აიღო მღვიმევისა და ზედა რგანის შუა

მდებარე მიწის ნაკვეთი „კვიცხნარის“ სახელწოდებით და შეუდგა მადნის მოპოვებას. ეს იყო 1879 წელს. ცხადია, მგოსანს არ ამოქმედებდა ამ შემთხვევაში პირადი გამდიდრების სურვილი. იგი დაინტერესებული იყო, უპირველეს ყოვლისა, თავისი ხალხის კეთილდღეობით, მშობლიური მხარის სამეურნეო და კულტურული აღორძინებით და ჭიათურის საბადოს ექსპლოატაციის დაწყებაშიანდა ამ მიმართულებით გადადგმულ ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ნაბიჯად. აი რას წერს თავის მაშინდელ განზრახვაზე აკაკი მოგონებაში ჭიათურის შესახებ: „... ასე მეგონა, თუ ეს მრეწველობა მართო ჩემს ხელში იქნებოდა, ისე მოვიხმარდი, როგორც სასარგებლო იქნებოდა ქვეყნისათვის და ეროვნულ მოთხოვნილებას დავაკმაყოფილებდი. მიწები ხომ ქართველების იქნება, ვამბობდი გუნებაში, მუშებადაც ქართველებს ავიყვან და ის დიდი მოგება, რომელიც მოსალოდნელია, ჩვენებს შეძლებას მისცემს, რომ სხვადასხვა საქველმოქმედო საზოგადოება დააწესონ!“⁵.

მოუხედავად ასეთი დიდი ხალხისა, საქმე ისე წავიდა, რომ დიდმა პოეტმა პატარა კომერსანტის ტვირთიც კი მძიმედ მიიჩნია. საკუთარი კაპიტალის უქონლობამ და სხვადასხვა საპეკულაციური ხასიათის ხრიკებმა აკაკი აიძულეს მადნის მოპოვება მალე საბოლოოდ მიეტოვებია, მას შემდეგ, რაც ვალად აღებული ფული ამ საქმეს მთლიანად მოახმარა. მაგრამ ასეთი შედეგი უფრო ღრმა მიზეზებითაც იყო გამოწვეული. ვინც მაშინდელ სოციალ-ეკონომიკურ პირობებსა და აკაკის პირად თვისებებს გაითვალისწინებს, დარწმუნდება, რომ საქმე სწორედ ასე უნდა დამთავრებულიყო.

ეს იყო საქართველოში სამრეწველო კაპიტალიზმის შემოჭრის პირველდაწყებითი ეტაპი, როდესაც გამდიდრების სურვილი თითოეულ მეწარმეში ჩრდილავდა ყოველივე ადამიანურ გრძნობებს და უგულვებელყოფდა მორალის ელემენტარულ მოთხოვნებს. ასეთ როლში კი, რა თქმა უნდა, სახელოვანი მგოსანი ვერ გამოვიდოდა. როგორც კი თავისი კეთილშობილური ჩანაფიქრის პრაქტიკულ განხორციელებას შეუდგა, აკაკის მაშინვე წინ გადაედგა ეს გარდუვალი მდგომარეობა, რამაც უყოყმანოდ ააღებინა ხელი კომერციულ საქმიანობაზე. „... დეე, ახდეს სხვების ოცნება: ჯერ ფული იყოს და მერე გული, — წერდა პოეტი იმ ხანებში, —

⁵ „საისტორიო მოამბე“, № 7, 1953, გვ. 417.

⁴ „საისტორიო მოამბე“, № 7, 1953, გვ. 413—420.

მე-კი პოეტების გიჟურ მცნებას ვერ ვუღალატებ: ჯერ გული და მერე ფული!“⁶.

ასე იყო, თუ ისე, აკაკიმ მაინც დიდი მოსამზადებელი მუშაობა გასწია საქართველოში მანგანუმის საბადოს ექსპლოატაციის დაწყებისათვის და პირველმა განახორციელა მადნის მოპოვება. ამით მან გზა გაუკაფა ჭიათურის მადანს მსოფლიო ბაზარზე. შემდგომში პოეტი არაერთხელ გამოეხმაურა თავისი გონებამახვილური ფელეტონებით ჭიათურის მრეწველობის განვითარებას, აქაური მუშების უმწეო მდგომარეობას და მრეწველთა თავაშვებულობას. თავის წერილებში აკაკი ყოველთვის ჩაგრულთა და დაბეჩავებულთა მხარეზე იდგა და მოურიდებლად კიცხავდა უცხოელ თუ ქართველ ექსპლოატატორებს.

მიუხედავად იმისა, რომ აკაკის დიდი ღვაწლი მიუძღოდა ჭიათურის მრეწველობის ისტორიაში და მისი ინიციატივა უდავოა ამ გრანდიოზულ სახალხო-სამეურნეო წამოწყებაში, ზოგმა უმადურმა კალმოსანმა ჯერ კიდევ პოეტის სიცოცხლეში ეჭვს ქვეშ დააყენა ღვაწლმოსილი მგოსნის ეს დიდი დამსახურება. ერთ თავის წერილში, რომელიც დაბეჭდილი იყო „ივერიის“ ფურცლებზე, ასეთი გულისწყრომით მოიგონა პოეტმა მის წინააღმდეგ მიმართული ინტრიგები: „მე უტებ ტყეში შევედი, ახო ავიდე, დავხანი, დავთესე, მოვმკე, გავლენე, გავანიავე, დავფქვი და, როდესაც გამოცხვა, სხვებმა ჩემი კერძი პური ხელში გამოიმგლიჯეს...“⁷.

მანგანუმის მოპოვების დაწყებისთანავე მრეწველობის ამ დარგში ნამდვილი აჟიოტაჟი შეიქნა. ყველა, ვისაც კი საამისო საშუალება ჰქონდა, ცდილობდა რაიმე გზით ჩაბმულიყო საერთო ფერხულში და ხელი მოეთხოვა ჭიათურის სიმდიდრეზე. დაიწყო მიწის ნაკვეთებით სპეკულაცია, გაჩნდნენ მსხვილი თუ წვრილი მეწარმენი, ექსპორტიორები, შუამავლები, სამუშაოთა მწარმოებლები და, რაც მთავარია, გაჩნდა მუშათა მრავალრიცხოვანი არმია, რომელიც პირველ ხანებშივე შრომის უმძიმეს პირობებში მოექცა.

შავი მეტალურგიის შეუჩერებელი აღმავლობის შედეგად მოთხოვნილება მანგანუმის მადანზე საზღვარგარეთ საკმაოდ სწრაფად იზრდებოდა. რადგან ჭიათურის საბადო ყველაზე მნიშვნელოვანი იყო მსოფლიოში, ცხადია, ამ მოთხოვნილების მეტი

⁶ „ივერია“, 1889, № 269, აკაკის ფელეტონი ჭიათურაზე.

⁷ „ივერია“, 1893, № 266, აკაკის ფელეტონი „შავი ქვის ამბავი“.

ნაწილი მას უნდა დაეკმაყოფილებინა. ამის შედეგად ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობა თანდათან ვითარდებოდა.

ჭიათურის მრეწველობის რევოლუციამდელი ისტორია შეიძლება სამ ძირითად ეტაპად დაიყოს: პირველი ეტაპი მოიცავს 1879—1895 წწ., მეორე — 1896—1913 წწ. და მესამე — 1914 — 1921 წწ.

პირველი ეტაპის პირველი 7 წლის მანძილზე მადნის მოპოვება შეუჩერებლად იზრდებოდა და 1886 წელს თითქმის 70 ათას ტონას შეადგენდა, ნაცვლად 1879 წელს ამოღებული 836 ტონისა. ამ დროიდან დაწყებული, მადნის ყოველწლიური მოპოვება მნიშვნელოვნად მერყეობს, მაგრამ საერთოდ ის მაინც იზრდება. მომდევნო წლებში მადნის ამოღება განიცდიდა ცვლილებას არა მარტო მსოფლიო ბაზრის გავლენით, რომლის ზემოქმედება გადამწყვეტი იყო, არამედ ადგილობრივი კლიმატური პირობების მეოხებითაც. ასე, მაგალითად, 1891 წლის შემოდგომაზე, ხშირი წვიმების შედეგად, თითქმის შეწყდა მადნის ჩატანა ზესტაფონში. ამის გამო ძალზე გადიდებულია სატრანსპორტო ხარჯები, რასაც თავის მხრივ მადნის მოპოვების შემცირება გამოუწვევია. 1895 წელს უკვე ამოიღეს 118 ათას ტონაზე მეტი მადანი. პირველ ეტაპზე მადნის მოპოვება ჭიათურაში შეადგენდა სულ 1232 ათას ტონას, ანუ საშუალო წლიური ამოღება უდრიდა 72,5 ათას ტონას.

ჭიათურის მადნის მთავარი მომხმარებელი იმ პერიოდში იყო ინგლისი, რომელზედაც მოდიოდა (1888—1891 წლებში) საქართველოდან ექსპორტირებული მადნის 63,8%, ჰოლანდიაზე — 17,8%, დანარჩენი გაუტანიათ გერმანიას, საფრანგეთს, ბელგიას და ზოგიერთ სხვა ქვეყანას⁸. რუსეთის მეტალურგიულ მრეწველობაში ჭიათურის მადანი ჯერ კიდევ არ იყო გამოყენებული. 1890 წელს ინგლისში შეზიდული მთელი მანგანუმის მადნის 55,3%-ს შეადგენდა საქართველოს მანგანუმი. იმავე წელს ჭიათურიდან პირველად გაიტანეს ეს მადანი ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა. საქართველოს მანგანუმზე 1890 წელს მოდიოდა ევროპაში მოხმარებული მთელი მანგანუმის ერთი მესამედი. ამ პერიოდში ჭიათურა იძლეოდა მანგანუმის მადნის მსოფლიო მოპოვების 25—42%-ს⁹.

⁸ „კვალი“, 1893, № 33, გვ. 4.

⁹ М. Н а ч а л о в, Закавказская марганцевая промышленность. Труды Имп. Кав. Общества сельского хозяйства, № 7—8, Тифлис, 1892, стр. 416—435.

მადნის ფართო მასშტაბით მოპოვებისათვის პირველ ეტაპზე ჯერ კიდევ არ იყო შექმნილი შესაბამისი ტექნიკური და ეკონომიკური პირობები. საწარმოები ეკუთვნოდათ, უმთავრესად, წვრილ მრეწველებს, რომლებიც, სათანადო კაპიტალის უქონლობის გამო, მოკლებულნი იყვნენ შესაძლებლობას ეზრუნათ წარმოების გაუმჯობესებაზე. მადნის ამოღება წარმოებდა მრავალრიცხოვან პატარა-პატარა გვირაბებში, სავსებით პრიმიტიული წესით. მონგრევას ახორციელებდნენ წერაქვის, ხოლო დატვირთვას — ნიჩბების საშუალებით. მადანი მიწის ზედაპირზე გამოჰქონდათ ხელის ურიკებით. განსაკუთრებით გართულებული იყო მოპოვებული მადნის ტრანსპორტირება მთავარ გზებამდე და შემდეგ მისი გადაზიდვა რკინიგზის სადგურ ზესტაფონამდე. მაღაროებამდე გაყვანილი იყო ვიწრო ბილიკები, რომლებზედაც იმერული ურმებიც კი ვერ დადიოდნენ, ამიტომ მადანი საურმე გზებზე გამოჰქონდათ ცხენებისა და სახედრების საშუალებით. 1886 წელს განხორციელდა პირველი ცდა — მოეწყოთ დახრილი მექანიზებული გზა (ბრემსბერგი) რუანის მაღაროებიდან ჭიათურამდე მადნის გადასატანად, მაგრამ ამ სამუშაოების მწარმოებელი ფრანგული ფირმა გაკოტრებულია და დაწყებული მუშაობა ბოლომდე ვერ მიუყვანია, ხოლო აქ ჩამოტანილი პატარა ვაგონეტები მრეწველ ლოდობერიძეს გამოუყენებია მაღაროებიდან მიწის ზედაპირზე მადნის გამოსაზიდად¹⁰. ზესტაფონში მადნის გადაზიდვა წარმოებდა ორი გზით; ორივე გზა ვარგისი იყო მხოლოდ ცხენებისა და ზემო იმერეთში გავრცელებული მსუბუქი ურმებისათვის. ერთი ამ გზათაგანი ყვირილას მარჯვენა მხარეს გასდევდა, მეორე კი — მარცხენა მხარეს. ეს უკანასკნელი ცნობილი იყო აგრეთვე ულვის გზის სახელწოდებით. ამ გზით მოჰქონდათ რკინიგზამდე მადნის ის ნაწილი, რომლის მოპოვება წარმოებდა მდინარის მარცხენა მხარეზე განლაგებულ ითხვისის, შუქრუთის და პერევისის ზეგნებზე; ამავე გზით ზოგ შემთხვევაში მადანი გადაჰქონდათ ძირულის სადგურამდე. აღნიშნული ზეგნებიდან მადანი მცირე რაოდენობით ხანდახან სურამის ქედზე გადავლით მიჰქონდათ რკინიგზის გომის სადგურამდე.

მანგანუმის მრეწველობის განვითარების ამ ეტაპზე მადნის გამდიდრება ჯერ კიდევ არ იყო შემოღებული; წიაღიდან იღებ-

¹⁰ М. Началов, Закавказская марганцевая промышленность. Труды Имп. Кав. Общества сельского хозяйства, № 7—8, Тифлис, 1892, стр. 426-24

ნენ მხოლოდ საუკეთესო ხარისხის მადანს. მადნის მოპოვება საუკუნით პრიმიტიულად ხდებოდა, რის შედეგად დაახლოებით მადნის ორი მეხუთედი გამოუყენებელი რჩებოდა¹¹. შრომის პირობების დაცვას ყურადღება არ ექცეოდა. სამუშაო დღე 12—14 საათს აღწევდა, ხელფასი კი დაბალი იყო. გვირაბების განათება ჭრატქებით წარმოებდა, რის შედეგად სანგრევებში დიდი ოდენობით გროვდებოდა ჭვარტლი, რაც ხელს უშლიდა მუშაობას და ცუდად მოქმედებდა მუშების ჯანმრთელობაზე¹².

ჭიათურის შავი ქვის მრეწველობაში თავიდანვე ფართოდ იყენებოდა მახლობელი სოფლების მოსახლეობა. მათ გარდა მცირე რაოდენობით მუშაობდნენ ჩამოსული ბერძნები, ოსები, თურქები და სპარსელები¹³. მადნის მოპოვებაზე მომუშავეთა საერთო რიცხვი მერყეობდა 500-დან 1000 კაცამდე. პირველადწყებით პერიოდში ძალზე დაბალი იყო მუშების თვითმფენება; მათი უდიდესი ნაწილი წერა-კითხვის უცოდინარი იყო, რაც საშუალებას აძლევდა მეწარმეებს მუშებისათვის შრომის უფრო მძიმე პირობები შეექმნათ და გაეძლიერებინათ მათი ექსპლუატაცია.

მუშების მნიშვნელოვანი ნაწილი მიწისქვეშა სამუშაოებზე იყო დაკავებული; დიდი რაოდენობით მუშაობდნენ აგრეთვე მტვிரთავეები, რომლებიც საკუთარი ცხენით ან ხარ-ურმით ზიდავდნენ მადანს მაღაროებიდან საურმე გზებამდე და შემდეგ კი ზესტაფონამდე. იმის გამო, რომ წვიმიან პერიოდში და ზამთრის თვეებში გზები ერთობ გაუვალი ხდებოდა, მადნის გატანას, ძირითადად, სეზონური ხასიათი ჰქონდა.

ის გარემოება, რომ ჭიათურის საბადო 45—50 კმ მანძილით იყო დაცილებული რკინიგზის მაგისტრალიდან და სრულიად კეთილმოწყობილი, სეზონურად მოქმედი გზებით უკავშირდებოდა ზესტაფონს, მეტად უარყოფით გავლენას ახდენდა როგორც მადნის მოპოვების ზრდაზე, ისე ამ სამრეწველო რაიონის განვითარებაზე. გზების მცირე გამტარუნარიანობა და ტრანსპორტის ხასიათი საშუალებას არ იძლეოდა ფართო მასშტაბით მომხდარიყო

¹¹ ა. გ ა ვ ა შ ე ლ ი, ჭიათურის მარგანცის საბადოს ექსპლუატაციის ისტორიისათვის, თბილისი, 1954, გვ. 6.

¹² ა. გ ო გ ა ვ ა, ჭიათურის მარგანცის დამუშავების ისტორია, ჟურნალი „ტექნიკა“, 1939, № 7, 8, 9, გვ. 46—56.

¹³ ა. გ ა ვ ა შ ე ლ ი, ჭიათურის მარგანცის საბადოს ექსპლუატაციის ისტორიისათვის, თბილისი, 1954, გვ. 8.

რკინიგზამდე მადნის მიზიდვა, აგრეთვე ძალზე დიდი იყო გადაზიდვის ხარჯებიც, რის გამო შეუძლებელი ჩნდებოდა იმ კონკურენციის დაძლევა, რასაც საქართველოს მანგანუმის მადანს უწევდა მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ამ დროისათვის უკვე ექსპლოატაციაში შესული საბადოების პროდუქცია. თუ რამდენად უარყოფით გავლენას ახდენდა ცუდი სატრანსპორტო პირობები მადნის თვითღირებულებაზე, ჩანს იქიდან, რომ გასული საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულს ჭიათურიდან ზესტაფონში ჩატანილი ერთი ფუთი მადნის თვითღირებულება შეადგენდა, საშუალოდ, 27—30 კაპიკს, აქედან 18—24 კაპიკი (წლის სეზონის მიხედვით) მოდიოდა ამ ორ პუნქტს შორის მადნის გადაზიდვის ხარჯებზე¹⁴. ამიტომ ბუნებრივია, რომ ჭიათურამდე რკინიგზის გაყვანის საკითხი საბადოს ექსპლოატაციის დაწყებისთანავე წარმოიშვა, მაგრამ ამ საქმის პრაქტიკულ განხორციელებას წინ უძღოდა აზრთა სერიოზული წინააღმდეგობა. ბევრი ამტკიცებდა, რომ რკინიგზის გაყვანა დაუკარგავდა შემოსავალს იმ მუშებს, რომლებიც ჭიათურიდან ზესტაფონამდე მადნის გადაზიდვაზე მუშაობდნენ. უფრო შორსმხედველი და თავისი ქვეყნის სამეურნეო აღორძინებით დაინტერესებული მოღვაწეები — ნიკო ნიკოლაძის მეთაურობით, — სრულიად სამართლიანად გამოთქვამდნენ აზრს, რომ ახალი რკინიგზა ხელს შეუწყობდა ჭიათურის მრეწველობის გაფართოებას და ამით მეტ შემოსავალს მისცემდა ადგილობრივ მოსახლეობას¹⁵. საბოლოო გამარჯვება, ცხადია, ამ საღ მოსაზრებას დარჩა.

1893 წელს უკვე დაიწყო მატარებლების საცდელი მოძრაობა ჭიათურამდე გაყვანილ ვიწროლიანდაგიან რკინიგზაზე, ხოლო გზის ოფიციალური გახსნა 1895 წელს მოხდა. თავდაპირველად რკინიგზა ძალზე ცუდ ტექნიკურ პირობებში მუშაობდა. მის გასაყვანად გამოყენებული იყო სურამის გვირაბის მშენებლობის პროცესში ხმარებული დროებითი რკინიგზის რელსები. ჯერ კიდევ არ იყო კაპიტალური ხიდები და საყრდენი კედლები მდ. ყვირილას ნაპირებზე. ყოველივე ამის გამო გზა ხშირად გამოდიოდა მწყობრიდან და მოძრაობა ძალზე ფერხდებოდა. ასევე შეუფერებელი იყო ტვირთების დიდი ოდენობით გადაზიდვისათვის გზის მოძრა-

ვი შემადგენლობა და სხვ. მართალია ხაზინამ ცოტა სახსრები გაიღო გზის მშენებლობისათვის, მაგრამ ხელსუფლების განკარგულებით დაწესებულ იქნა განსაკუთრებული მაღალი ტარიფი ჭიათურიდან ზესტაფონამდე მადნის გადაზიდვაზე (10 კაპ. ერთ ფუთზე)¹⁶. ასეთ ნაბიჯს დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს მოწინავე ქართველმა მოღვაწეებმა და ადგილობრივმა მრეწველებმა, მაგრამ ამას დამაკმაყოფილებელი შედეგი არ მოჰყოლია, რადგან მაღალი ტარიფი ცარიზმის კოლონიალური პოლიტიკის ერთ-ერთი გამოვლინება იყო. ხაზინა დიდ შემოსავალს იღებდა ასეთი პოლიტიკით საქართველოს ბუნებრივი სიმდიდრის ექსპლოატაციიდან.

მიუხედავად ამისა, რკინიგზით ჭიათურის ამიერკავკასიის მაგისტრალთან დაკავშირებას მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. აქედან იწყება საქართველოში მანგანუმის მრეწველობის მეორე ეტაპი, რომლის დამახასიათებელია, პირველ ყოვლისა, მადნის ამოღების სწრაფი ზრდა. 1895 წელს მოპოვებულ იქნა 160 ათას ტონამდე მადანი, ხოლო 1913 წელს — 965,8 ათასი ტონა, ე. ი. 18 წლის განმავლობაში მადნის ამოღება გაიზარდა 6-ჯერ; საშუალო წლიური მოპოვება ამ პერიოდში შეადგენდა 470,7 ათას ტონას, ანუ 6,5-ჯერ მეტს, ვიდრე პირველი ეტაპის განმავლობაში. მეორე პერიოდის ბოლოს (1913 წელს) ჭიათურა იძლეოდა რუსეთის მანგანუმის მოპოვების 77,6%-ს. განსაკუთრებით გაიზარდა მანგანუმის მოპოვება და საზღვარგარეთ გაზიდვა 1913 წელს; ასევე მაღალ დონეზე იყო მანგანუმის ექსპორტი ჭიათურიდან 1914 წლის პირველ ნახევარში, ე. ი. მსოფლიო ომის დაწყების წინ; ეს გარემოება გამოწვეული იყო ევროპის სახელმწიფოების ომისათვის გაცხოველებული მზადებით.

მადნის ამოღების ასეთი ზრდა მართო რკინიგზის გაყვანის შედეგი არ ყოფილა. შესამჩნევი ცვლილებები მოხდა მადნის გადღიდრებისა და ფაბრიკა-მალაროებიდან მდ. ყვირილას ნაპირებამდე მისი ტრანსპორტირების საქმეში, თუმცა მადნის მოპოვებისა და დატვირთვის სამუშაოები კვლავ პრიმიტიული წესით წარმოებდა. მაგრამ ვიდრე ამ ცვლილებებს შევეხებოდეთ, საჭიროა ითქვას იმ საიხლის შესახებ, რაც ჭიათურის მრეწველობის ორგანიზაციულ მხარეს შეეხო.

¹⁴ М. Началов, Закавказская марганцевая промышленность. Труды Имп. Кав. Общества сельского хозяйства, №7—8, Тифлис, 1892, стр. 430.

¹⁵ Н. Николაძე. К истории грузинской марганцепромышленности, Тифлис, 1925.

¹⁶ მართალი იყო „კვალი“, იმ ხანებში რომ წერდა ამ გზის შესახებ: „მთელ დამაშის ზურგზე ასეთი მოკლე რკინიგზის შტო და ასეთი შემოსავლიანი არსად გვგულებს, მარა ვერც ასე მივიწყებულ და მოუწყობელ გზას შეხვდებით ვერსად“. („კვალი“, 1895, № 10, გვ. 5).

პირველ ეტაპზე მანგანუმის მრეწველთა არავითარი გამაერთიანებელი ცენტრი არ არსებობდა. ყველა მრეწველი საკუთარ ან იჯარით აღებულ ნაკვეთზე დამოუკიდებლად აწარმოებდა საბადოს დამუშავებას და ყიდდა მადანს ზესტაფონში ან ფოთში. კომერციულ ოპერაციებში ჩაბმული იყვნენ შუამავლები, აგენტები და სხვ. არავინ არ ზრუნავდა ჭიათურის სამრეწველო რაიონის საერთო ინტერესებზე — მუშათა შრომის პირობების მოწესრიგებაზე, გზების გაყვანაზე, წარმოების ტექნიკურ-ორგანიზაციული მხარის გაუმჯობესებაზე და ა. შ. მაგრამ მადნის მოპოვების თანდათან გაფართოებამ დღის წესრიგში დააყენა ისეთი ორგანიზაციის შექმნის საკითხი, რომელიც მრეწველთა საერთო ინტერესებს დაიცავდა.

ეს საკითხი დაინტერესებულმა პირებმა აღძრეს ჯერ კიდევ 1894 წელს, რუსეთის მიწათმოქმედებისა და სახელმწიფო ქონების მინისტრის ა. ს. ერმოლოვის ჭიათურაში ჩამოსვლის დროს. 1896 წელს გაიმართა მანგანუმის მრეწველთა პირველი ყრილობა და ამავე წელს მთავრობამ დაამტკიცა დებულება ასეთი ყრილობის სახით მრეწველთა ორგანოს დაარსების შესახებ. ყრილობა ირჩევდა საბჭოს, რომლის მუდმივი ადგილსამყოფელი ქუთაისში იყო. 1898 წლიდან საბჭოს განკარგულებაში ხდებოდა ყოველ ამოდებულ ფუთ მანგანუმის მადანზე ნახევარი კაპიკის გადარიცხვა. ამ გზით შეგროვილი თანხა განკუთვნილი იყო ჭიათურის სამრეწველო რაიონის სამეურნეო-ტექნიკური, სანიტარულ-ჰიგიენური და კულტურული მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად. თუ როგორ ასრულებდა საბჭო ამ მოვალეობას, ჩანს შემდეგი ფაქტიდან: XX საუკუნის დასაწყისში საბჭოს ბიუჯეტის 13% იხარჯებოდა ჭიათურის პოლიციის შესანახად, ხოლო ხარჯები საბინაო-საყოფაცხოვრებო პირობების გასაუმჯობესებლად არ აღემატებოდა ბიუჯეტის 6%-ს¹⁷.

საბჭოს ერთ-ერთ მთავარ საზრუნავს შეადგენდა გზების გაყვანა ჭიათურიდან მალაროებამდე. 1899 წელს პირველად დაიწყეს არსებული ბილიკების ნაცვლად საურმე გზების გაყვანა, მაგრამ ეს სამუშაო ძალზე ნელა მიიწევდა წინ. აღსანიშნავია, რომ მრეწველთა ყრილობის დადგენილებით ყველა გზის მშენებლობა ერთდროულად უნდა განხორციელებულიყო, რათა მეწარმეთა ესა თუ ის ჯგუფი არ მოხვედრილიყო პრივილეგიურ მდგომარეობაში.

¹⁷ А. И. Р о б а к и д з е, Некоторые стороны быта рабочих Чиатурской марганцевой промышленности, Тбилиси, 1953, стр. 32.

იმის გამო, რომ თანხები საკმარისი არ იყო, ადგილი ჰქონდა სახსრების დაქუცმაცებას და გზების მშენებლობა ძალზე ჭიანჭურდებოდა დაბალ დონეზე იდგა შესრულებული სამუშაოების ხარისხიც. მიუხედავად ამისა, გზების გაყვანა მაინც წარმოებდა და მადნის გამოზიდვაში ცხენის ადგილს თანდათან ხარ-ურემი იკავებდა.

ერთი შეხედვით, ეს სიახლე არცთუ ისე დიდ მოვლენას წარმოადგენდა, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ ვიწრო ბილიკები არამცთუ ზღუდავდა მანგანუმის გამოზიდვას, არამედ დიდ საფრთხეში აყენებდა ამ საქმეზე მომუშავე ადამიანის და პირუტყვის სიცოცხლეს. აი რას წერს ამის შესახებ ერთი მაშინდელი მიმომხილველი: „...არ ებრალებათ არც ადამიანი და არც პირუტყვი; მადანს ეზიდებიან ციცაბო დაღმართზე, ვიწრო ბილიკებით, დატვირთული ცხენებით და ურმებით. ადამიანისა და პირუტყვის სიცოცხლე აშკარად განსაცდელშია; თუ რომელიმე მათგანი წაბოროტდება და დაეცა, დაღუპვისაგან მათ ვერავინ იხსნის“¹⁸.

მეორე ეტაპი მანგანუმის მადნის მოპოვების ისტორიაში აღინიშნა მრეწველობის ამ დარგში მსხვილი კაპიტალის შემოჭრით. წარმოებაში ჩაებნენ საზოგადოებრივი ფირმები, შეიქმნა სააქციო საზოგადოება და სხვ. ბევრი წვრილი მრეწველი ვერ უძლებდა კონკურენციას უფრო მსხვილი კაპიტალის მხრივ და კოტრდებოდა. მსხვილ მეწარმეებს საშუალება ჰქონდათ გამოეყენებინათ ზოგიერთი ორგანიზაციულ-ტექნიკური სიახლენი. ერთ-ერთ ასეთ სიახლეს წარმოადგენდა 900-იანი წლების დასაწყისში პირველი გამამდიდრებელი ქარხნების აგება. მეტალურგიული მრეწველობა უფრო ერთგვაროვან და ლითონის მეტი ოდენობით შემცველ მადანს საჭიროებდა, ამიტომ ასეთი ნედლეული გაცილებით მეტად ფასობდა. ამან შექმნა მატერიალური სტიმული მრეწველთა შორის და გამოიწვია მადნის გამდიდრების ქარხნული წესის დაწესება. ასეთ საწარმოთა მშენებლობა მნიშვნელოვან კაპიტალურ დაბანდებებს მოითხოვდა, რაც ხელმისაწვდომი იყო მხოლოდ მსხვილი მრეწველებისათვის. პირველი ფაბრიკები მოეწყო იმ ლელების პირად, რომლებიც მადნის შემცველ ზეგნებს ყოფენ ერთმანეთისაგან. მათი ტექნიკური აღჭურვა თავდაპირველად და-

¹⁸ ჟურნალი „ტექნიკა“, 1939, № 7, 8, 9, გვ. 49.

ბალ დონეზე იდგა და არც წარმადობა იყო დიდი. 1913 წელს ჰიათურაში მოქმედებდა უკვე 21 გამამდიდრებელი ფაბრიკა¹⁹.

ჰიათურის მანგანუმის ძირითადი მომხმარებელი მეორე პერიოდში კვლავ დასავლეთ ევროპის ქვეყნები იყვნენ, ნაწილობრივ კი ამერიკის შეერთებული შტატები და სამხრეთ რუსეთის მეთაულურგია. 1892—1898 წლებში რუსეთმა გამოიყენა ჰიათურიდან გაზიდული მადნის 8,1%²⁰. 1899—1908 წლებში რუსეთის ხვედრითი წონა ჰიათურის მანგანუმის მოხმარებაში უმნიშვნელოდ გაიზარდა — მიაღწია 10,9%²¹. ამ დროს ჰიათურის მადნის ყველაზე მსხვილი მომხმარებელი იყო პოლანდია, რომელზედაც მოდიოდა მთელი გატანილი მადნის 34,2%, შემდეგ — ინგლისი (25,3%), ბელგია (10,3%), საფრანგეთი (5,5%), ამერიკის შეერთებული შტატები (5,7%), გერმანია (4,6%); სხვა დანარჩენ ქვეყნებზე კი მოდიოდა მხოლოდ 3,5%²².

მეორე ეტაპზეც ჰიათურა კვლავ ინარჩუნებს პირველ ადგილს მსოფლიოში მანგანუმის მადნის მიმწოდებელ ქვეყნებს შორის. მისი ხვედრითი წონა მანგანუმის ყოველწლიურ მსოფლიო ექსპორტში დაახლოებით 40%-ს შეადგენდა²³. ჰიათურის მანგანუმის მრეწველობის ასეთი დიდი მნიშვნელობის მიუხედავად, წარმოების ტექნიკური აღჭურვა კვლავ ჩამორჩებოდა. ამის ერთ-ერთი მაჩვენებელი ისიც არის, რომ 1899 წლიდან 1908 წლამდე, ე. ი. 10 წლის მანძილზე სრულიად არ გაზრდილა მუშის შრომის ნაყოფიერება. ასე რომ, მადნის მოპოვების მატება მეორე ეტაპზე ძირითადად ხდებოდა წარმოებაში ჩაბმული მუშების რიცხოვნობის ზრდის შედეგად.

ამ ხნის განმავლობაში არ მომხდარა მუშათა შრომის პირობებისა და მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესება. სამუშაო დღე 10—14 საათს შეადგენდა, ხოლო დღიური ხელფასი, საშუალოდ 1 მანეთს არ აღემატებოდა. თუ რამდენად მძიმე იყო შრომის პირობები მანგანუმის მოპოვების მეორე პერიოდში, იქიდან ჩანს, რომ სანარდო სისტემის გავრცელებამ და შრომის დაცვის

¹⁹ ა. გავაშელი, ჰიათურის მარგანეცის საბადოს ექსპლოატაციის ისტორიისათვის, თბილისი, 1954, გვ. 11.

²⁰ Статистика марганцевого дела, Кутаиси, 1902, стр. 127.

²¹ იქვე, 1909, стр. 31.

²² იქვე, გვ. 30—31.

²³ იქვე, 1909, стр. 30—31.

სრულმა მოუწესრიგებლობამ გამოიწვია მრავალი მუშის დასახიჩრება. თითოეულ მილიონ ფუტ ამოღებულ მადანზე 1905 წლიდან 1911 წლამდე უბედურ შემთხვევათა რიცხვი გაიზარდა დაახლოებით სამჯერ. არასრული ცნობებით, 1906 წელს ერთი უბედური შემთხვევა მოდიოდა ყოველ 913 ათას ფუტ ამოღებულ მადანზე, ხოლო 1911 წელს — ყოველ 179 ათას ფუტ მადანზე²⁴.

1914 წლიდან იწყება მეცამეტე ეტაპი ჰიათურის მრეწველობის ისტორიაში, რაც იგრძელდება 1921 წლამდე. ეს იყო პირველი მსოფლიო ომისა და მენშევიკების მმართველობის მძიმე წლები. მსოფლიო ომმა და შავი ზღვიდან ხმელთაშუა ზღვაში გასასვლელი სრუტეების დაკეტვამ მთლიანად მოშალა მანგანუმის მოპოვების საქმე საქართველოში. მკვეთრად შეიკვეცა მადნის გატანა საზღვარგარეთ. განსაკუთრებით დაქვეითდა მრეწველობის ეს დარგი მენშევიკების პერიოდში, როდესაც ნორმალური საფარო ურთიერთობა სხვა ქვეყნებთან თითქმის არ წარმოებდა. თუ მეორე ეტაპზე მანგანუმის მოპოვება სწრაფი აღმავლობის გზით მიდიოდა, ახლა უკვე შებრუნებითი პროცესი განვითარდა. 1914 წელს მოპოვებული 662,5 ათასი ტონის ნაცვლად, 1918 წელს ამოღებულ იქნა მხოლოდ 26 ათასი ტონა მადანი, ხოლო 1921 წელს სრულიად შეწყდა მადაროებში მუშაობა²⁵. 1914—1921 წლებში სულ ამოღებული იყო 1566,5 ათასი ტონა მადანი, ანუ საშუალო წლიური მოპოვება მესამე ეტაპზე შეადგენდა 195,8 ათას ტონას. ამრიგად, წინა პერიოდთან შედარებით მადნის ყოველწლიური მოპოვება შემცირდა საშუალოდ 2,4-ჯერ.

მადნის მოპოვების ასეთმა შეზღუდვამ გააუარესა ჰიათურის მრეწველობის დანარჩენი მხარეებიც და ცუდად იმოქმედა ქალაქის შემდგომ განვითარებაზე. ამ დროისათვის უკვე არსებული მადნის გამამდიდრებელი 31 ფაბრიკიდან მეტი წილი უმოქმედოდ იდგა; 1918 წელს მხოლოდ 4 მათგანი მუშაობდა. 1913 წელს წარმოებაში ჩაბმული 3477 მუშის ნაცვლად, 1919 წელს მრეწველობის ამ დარგში მხოლოდ 256 მუშა ითვლებოდა. ომამდე არსებული 260 ფირმიდან, 1919 წელს 11 ფირმაღა მოქმედებდა. მთლიანად შეწყდა ახლად დაწყებული სამრეწველო და საქალაქო მშენებლობა. წლითიწლობით მცირდებოდა საქართველოს ხვედრითი წონა

²⁴ Отчет о деятельности Совета Съезда марганцепромышленников за 1911 год, Кутаиси, 1912, стр. 151—152.

²⁵ შავი ქვის სტატისტიკა 1918—1923 წლებში, თბილისი, 1924, გვ. 17—25.

მანგანუმის მსოფლიო მოპოვებაში. თუ მეორე ეტაპზე ჭიათურა იძლეოდა მანგანუმის მადნის მსოფლიო მოპოვების ერთ მესამედს, 1914—1921 წლებში მისი ხვედრითი წონა შემცირდა 12,8%-მდე (ერთად აღებულ ყველა წლების მოპოვების მიმართ)²⁶.

* * *

მიუხედავად იმისა, რომ პირველი მსოფლიო ომის წინა წლებში მანგანუმის მოპოვება საკმაოდ სწრაფად მიიწევდა წინ, ძალზე ნელი ტემპით ვითარდებოდა მომავალი ქალაქი. ადრე, ვიდრე ჭიათურაში მრეწველობა ჩაისახებოდა, აქ მხოლოდ პატარა სოფელი იყო. ქუთაისიდან საჩხერისაკენ მიმავალი გზა ამ ადგილას მდ. ყვირილას ვიწრო ხეობაში ჩადიოდა, მდინარის მარჯვენა ნაპირს მისდევდა აღმა და მღვიმის მონასტერთან იავლის შემდეგ კვლავ ტოვებდა ხეობას²⁷. გზის პირას ჭიათურაში იდგა პატარა დუქანი, რომელიც, აკაკის ცნობით, საჩინო ვაშაძეს ეკუთვნოდა. აქ ჩამოჭონდა აკაკის საბადოებში მოპოვებული მანგანუმის მადნის პირველი ნიმუშები, რომელსაც შემდეგ საზღვარგარეთ გზავნიდა ანალიზისათვის²⁸. ჭიათურის მცირერიცხოვანი მოსახლეობა მაშინ, უმთავრესად, მდინარის მარჯვენა ნაპირზე ცხოვრობდა.

მანგანუმის მოპოვების პირველ ეტაპზე ჯერ კიდევ არ იყო მომზადებული ნიადაგი ჭიათურის ფართოდ დასასახლებლად. მდ. ყვირილას მარცხნივ განლაგებული ითხვისის, შუქრუთის და პერევისის ზეგნებზე მოპოვებული მანგანუმი ამ პუნქტს სრულიად უეღონო გვერდს და ისე მიდიოდა უღევის გზით ზესტაფონისაკენ. ამ დროს ჭიათურაში წარმოებდა მდინარის მარჯვენა მხარეს განლაგებული მადაროებიდან ჩამოზიდული მადნის ნაწილობრივ ცხენებიდან ურმებზე გადატვირთვა, მაგრამ ჯერჯერობით ეს სატრანსპორტო ოპერაციები შეზღუდული იყო და ვერ იწვევდა ქალაქის მოსახლეობის ზრდას.

რკინიგზის გაყვანის შემდეგ მდგომარეობა მკვეთრად შეიცვალა. ახლა უკვე მთელი ამოღებული მადანი მდინარის მარცხენა ნაპირზე იყრიდა თავს. ამავე დროს, ერთი მხრივ, მადნის მოპოვების ფართო მასშტაბით იაშლამ და, მეორე მხრივ, გასაზიდი მადნეუ-

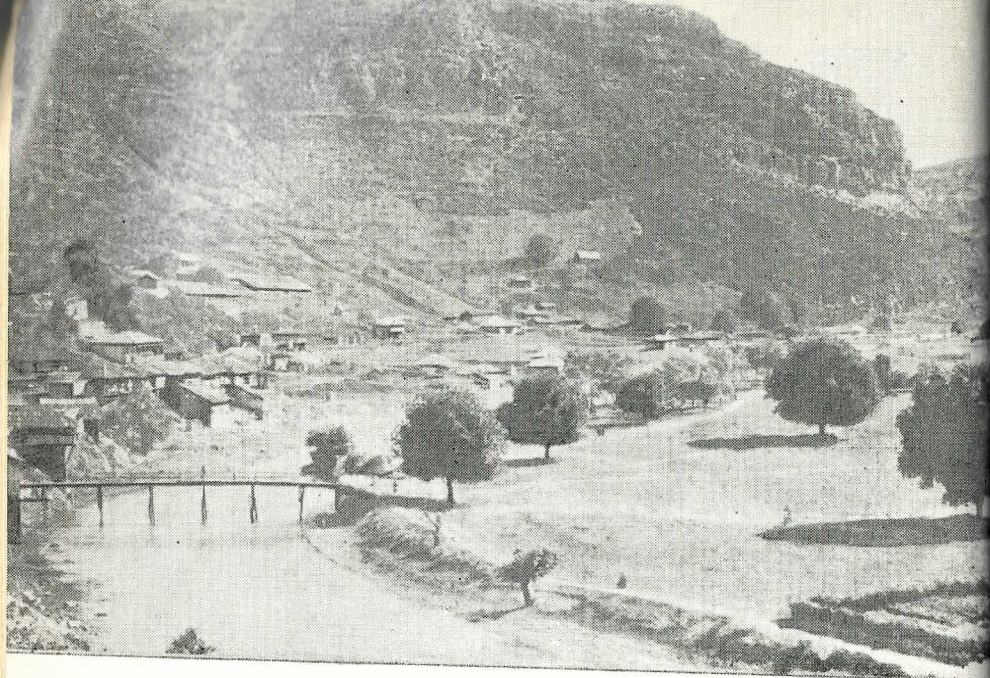
²⁶ შავი ქვის სტატისტიკა 1918—1923 წლებში, თბილისი, 1924, გვ. 69—70, 117.

²⁷ Газета «Кавказ» за 1854 год, № 66, статья Н. Дункель-Велинга «Местечко Сачхери».

„საისტორიო მოამბე“, № 7, თბილისი, 1953, გვ. 415—416.

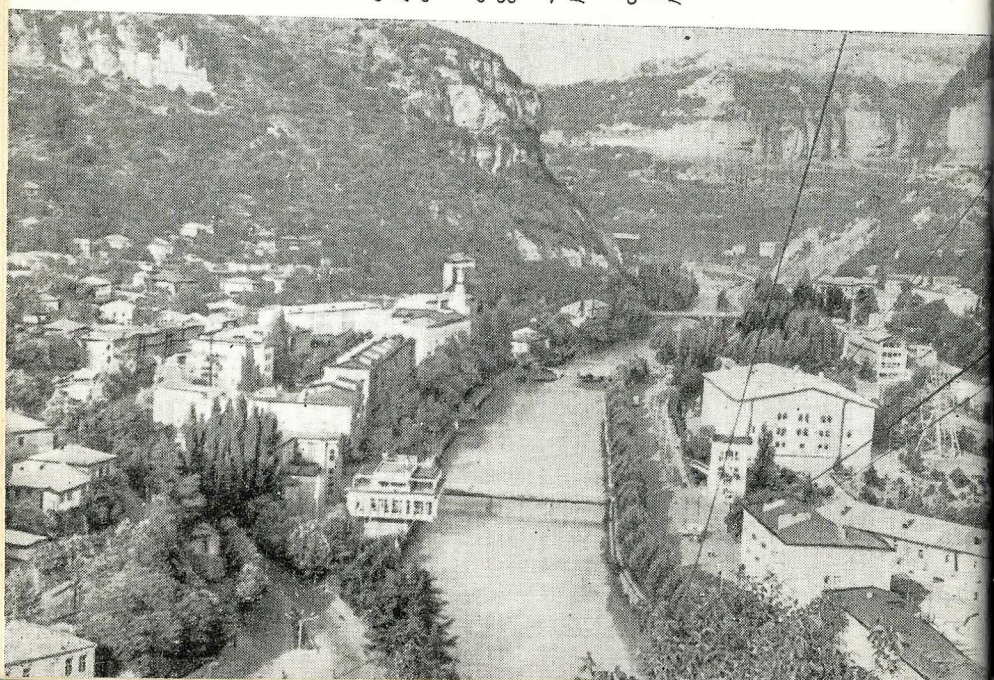

ვ. ი. ლენინის ძეგლი ქალაქის ცენტრში

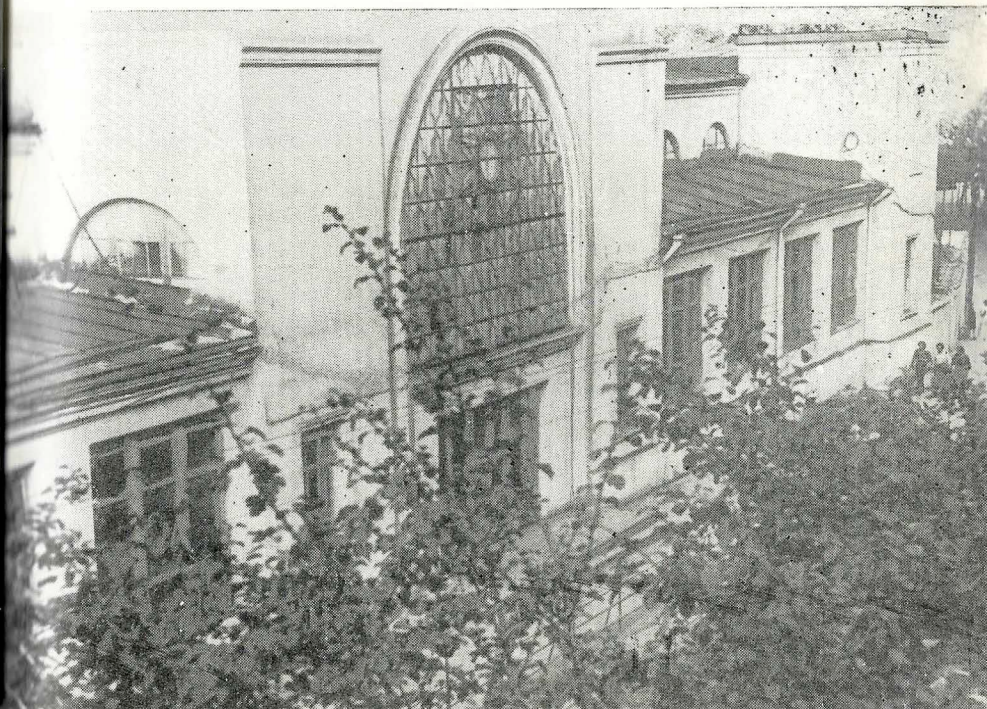
ჭიათურის ცენტრალური ნაწილი გასული საუკუნის 80-იან წლებში.
რგანის ღელის შესართავში ჩანს დუქნები — ქალაქის
პირველი შენობები

ქალაქის იგივე ნაწილი ამჟამად

უნივერსალი „გაზაფხული“

საკოლმეურნეო ბაზარი

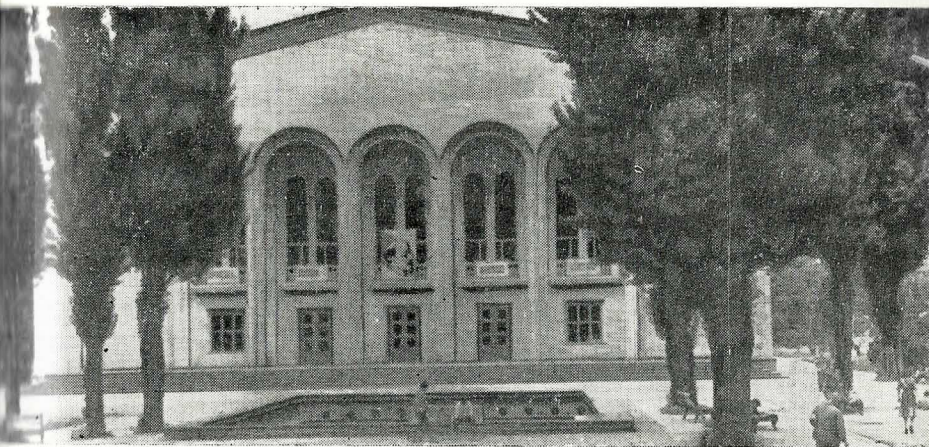

მღაროელთა საავადმყოფო ნაგუთში

საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის სასწავლო კორპუსი

ქალაქის ცენტრალური სტადიონი და დახურული საცურაო აუზი

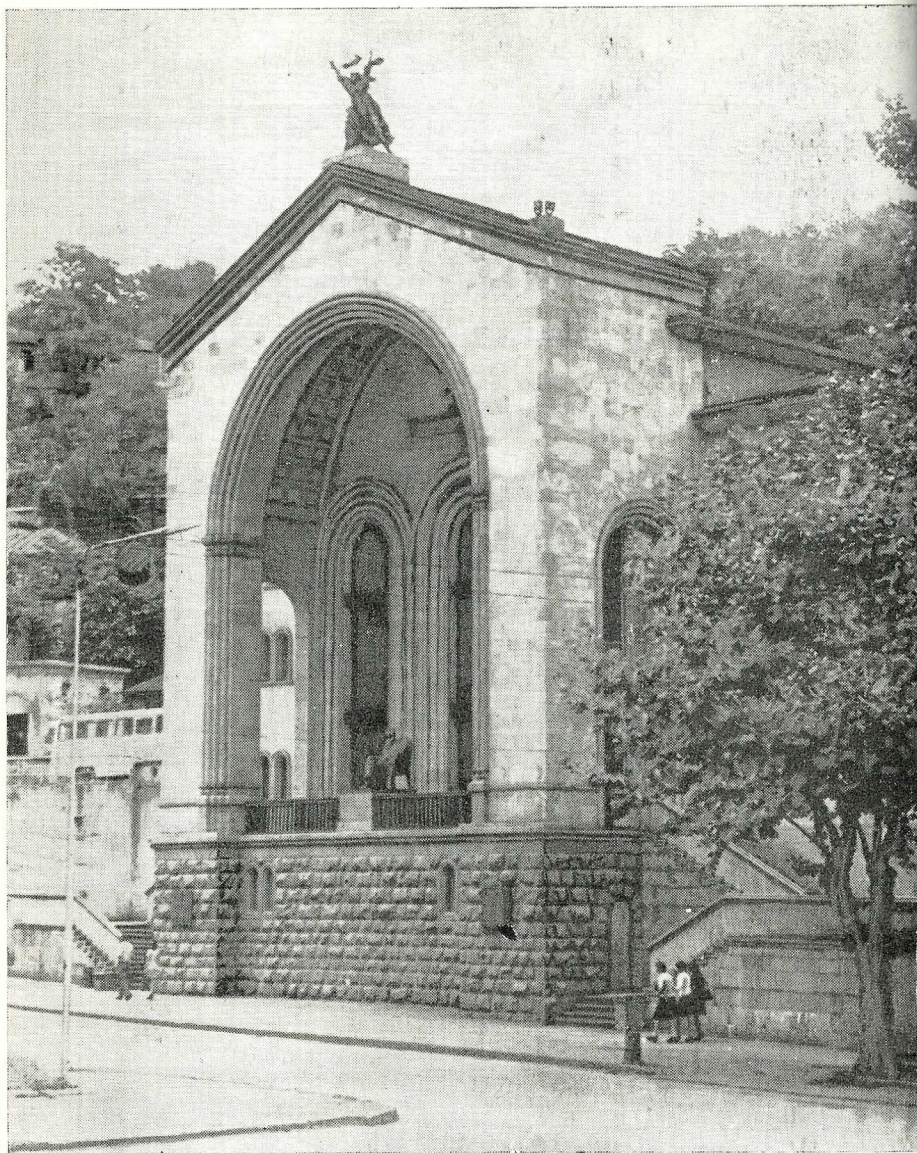
მღაროელთა ცენტრალური კულტურის სახლი

სამთომადნო კომბინატის სანიტარული ნაწილის პოლიკლინიკა

პირველი საშუალო სკოლა

აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო თეატრი

ახე შეიცვალა ქიათურის რკინიგზის სადგურის მიდამოები.

სამი სურათი, გადაღებული ერთი და იგივე ადგილიდან
1924, 1956 და 1977 წლებში

მადნის მოპოვება ლია წესით

მალარო „ახალი ითხვისი“

ლის ოდენობის ყოველწლიურმა ცვალეზადობამ აუცილებელი გახდა დიდი საწყობების შექმნის საჭიროება ჭიათურაში. გარდა ამისა, სულ უფრო დიდი რაოდენობით დაიწყეს მალაროების სამაგრი ზე-ტყისა და მანქანა-მოწყობილობის რკინიგზით შემოზიდვა, რამაც მკვეთრად გაზარდა ჭიათურის სატრანსპორტო ფუნქციები. მისი მნიშვნელობა იზრდებოდა იმის გამოც, რომ იგი თანდათან გადაიქცა საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე გაშლილი სამრეწველო რაიონის მაორგანიზებელ ცენტრად. აქ უკვე გაჩნდნენ სხვადასხვა დანიშნულების მქონე კომერციული კანტორები, მუშებს გარდა აქვე დასახლდნენ მრეწველები, მოსამსახურენი და სხვ.

როგორც ჭუთაისის გუბერნიის სამხედრო-სტატისტიკური აღწერიდან ჩანს, 1886 წელს ჭიათურაში მუდმივ მცხოვრებთა რიცხვი 79 კაცს შეადგენდა²⁹. შეიძლება ეს ცნობა მთლად ზუსტი არ იყოს, მაგრამ უეჭველია, რომ ჭიათურა ამ დროს ისევე პატარა სოფელს წარმოადგენდა, საქალაქო დასახლებას კი მხოლოდ საფუძველი ეყრებოდა. ამ დროიდან აქ გაჩნდა ახალი მოსახლეობა, რომელიც ამა თუ იმ სახით დაკავშირებული იყო მადნის მოპოვებასთან და თანდათან დამკვიდრდა მდ. ყვირილას ორივე ნაპირზე. მრეწველობის ყოველწლიური გაფართოება იწვევდა მოსახლეობის ზრდას, მაგ., 1897 წლისათვის ჭიათურაში უკვე 907 მცხოვრები ითვლებოდა³⁰.

რადგან ამ დროისათვის მოსახლეობა შესამჩნევად გაიზარდა, დღის წესრიგში დადგა საკითხი ჭიათურის ელემენტარული კეთილმოწყობის შესახებ. ყოველდღიურად აქ მუშებს გარდა, თავს იყრიდა დიდი რაოდენობით პირუტყვი, ხოლო საინტარული წესების დაცვაზე არავინ ზრუნავდა. მრავალგვარი გადანაყარი დიდ სიბინძურეს ქმნიდა, რასაც ხშირად თან სდევდა სხვადასხვა ავადმყოფობების გავრცელება და სიკვდილიანობა.

ამ გარემოებამ იძულებული გახდა მრეწველთა ყრილობის საბჭოს მესვეურები 90-იანი წლების მიწურულში დაეწესებინათ საინტარული ზედამხედველობა. 1897 წელს ჭიათურაში პირველად მოეწყო რუსეთის საწოლიანი ქსენონი, რომლის ხელმძღვანელად პირველი ექიმი 1899 წლის ოქტომბერში დაინიშნა. იმავე ხანებში გაიხსნა აფთიაქი და მოეწყო სავეტერინარო სამსახურიც. როგორც 1900

²⁹ В. Т. Маевский. Кутаисская губерния; воен. статист. описание. Тифлис, 1896, приложение 27, стр. 9.

³⁰ გეოგრაფიის ინსტიტუტის ფონდი, საქმე № 579.

წლის დასაწყისში ჩატარებული ქსენონის შემოწმებიდან ჩანს, იგი ვერ აკმაყოფილებდა მოთხოვნილებას.

1899 წელს ჭიათურაში დაარსდა საეკლესიო-სამრევლო სკოლა³¹.

ძველი ჭიათურა ცნობილი იყო თავისი ვიწრო და დახლართული კეთილმოწყობელი ქუჩებით, რომლებიც სტიქიურად, წინასწარი დაგეგმვის გარეშე წარმოიშვნენ. ქუჩაში მადნის მტვერი იდგა და მცირე ნიავეც კი საკმარისი იყო. კორიანტელში გაეხვია მთელი არე-მარე. წვიმიან დღეებში კი ქუჩები ლაფისაგან გაუვალნი ხდებოდა. პირველი ნაბიჯი ქუჩების კეთილმოსაწყობად 1901 წელს გადაიდგა. დაიწყო იმ ქუჩების მოკირწყვლა, რომლებიც მდ. ყვირილას მარჯვენა მხარეს სიღებთან მოსასვლელებს წარმოადგენდნენ. ამ დროისათვის ჭიათურაში უკვე ოთხი ხიდი არსებობდა, მათ შორის მხოლოდ ერთი იყო კაპიტალურად ნაგები ქვის ხიდი. დანარჩენი ხის სიღებიდან ორი განკუთვნილი იყო ფეხით მოსიარულეთათვის, ერთი კი — სპეციალურად ურმებისათვის. იმავე ხანებში (1901—1902 წწ.) განხორციელდა აბანოს მშენებლობა და წყალსადენის პირველი რიგის სამუშაოები. მაშინ დაუდგამთ აგრეთვე ნავთის პირველი ნათურები ქუჩებში. უნდა აღინიშნოს, რომ კომუნალური მომსახურების სხვა სახეობათაგან განსხვავებით, ახლადგებული აბანო სანიმუშოდ იყო მოწყობილი. მისი კაპიტალურად ნაგები შენობა, ყველა საჭირო მოწყობილობით, საფეხებით აკმაყოფილებდა ჰიგიენური აბანოსადმი წაყენებულ ძირითად მოთხოვნებს. ეს აბანო ბოლო დრომდე ემსახურებოდა ჭიათურელ მშრომელებს.

ყველა ამ ღონისძიებით ერთგვარი გარდატეხა მოხდა ჭიათურის კეთილმოწყობის საქმეში, თუმცა კომუნალური მეურნეობა ჯერ კიდევ ჩანასახ მდგომარეობაში იყო და შესამჩნევ გავლენას ვერ ახდენდა მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესებაზე. 900-იანი წლების დასაწყისში პირველად დაისვა საკითხი ჭიათურის ქალაქის ტიპის დასახლებად (посад) გამოცხადების შესახებ, მაგრამ აღძრული შუამდგომლობა არ იქნა დაკმაყოფილებული.

რუსეთის პირველი რევოლუციის წინა წლებში ჭიათურის მუშებს შორის დიდი მუშაობა გააჩაღა რსდმპ იმერეთ-სამეგრელოს

³¹ Отчет о деятельности Совета, избранного на I съезде марганцепромышленников. Кутаиси, 1899, стр. 1—11.

კომიტეტმა. ფართოდ გაიშალა მარქსისტულ-ლენინური იდეების პროპაგანდა, შეიქმნა მუშათა წრეები, დაიწყო სამზადისი შეიარაღებული აჯანყებისათვის. ამ მუშაობაში ხელმძღვანელ როლს ასრულებდნენ ი. ბ. სტალინი, მ. ცხაკაია, ალ. წულუკიძე. 1905—1907 წლებში ადგილი ჰქონდა ჭიათურის მშრომელთა რევოლუციურ გამოსვლებს. აჯანყებული მუშები მოითხოვდნენ პოლიტიკურ თავისუფლებას, შრომის პირობების გაუმჯობესებას და ხელფასის მომატებას.

900-იან წლებში ჭიათურაში რამდენადმე გაუმჯობესდა სწავლაცანათლების და ჯანმრთელობის დაცვის საქმე, კომუნალური მომსახურება; ახლად აშენებულ კაპიტალურ შენობაში გაიხსნა საქალაქო სასწავლებელი, 1906 წელს გაიხსნა მუშათა თეატრი, 1907 წელს დაიწყო ცენტრალური ქუჩების ელექტროგანათება, იმავე წელს გაუარტოვდა წყალსადენი და მოეწყო პირველი კანალიზაცია რკინიგზის სადგურის მიდამოებში.

მრეწველობის აღმავლობის პარალელურად წარმოებდა მალაროებთან მოსასვლელი გზების მშენებლობა. თუმცა ეს გზები იმდენად ვიწრო და კეთილმოწყობელი იყო, რომ ორი ბატარა ურემი ძლივს აუქცევდა ერთმანეთს (ვეერდს, მაგრამ მათ მაინც დიდი მნიშვნელობა ჰქონდათ მალაროებიდან სულ უფრო მზარდი რაოდენობით მადნის გამოზიდვისათვის).

მოსახლეობა და შრომითი რესურსები

რევოლუციამდელი ჭიათურის მუდმივ მოსახლეთა შორის მცირე იყო მუშების რიცხვი. ქალაქის მცხოვრებთა დიდი ნაწილი მრეწველობის სხვადასხვა დარგის კომერსანტების, ვაჭრებისა და წერილი ხელოსნებისაგან შედგებოდა, რომლებიც მეტწილად ახლომახლო სოფლებიდან იყვნენ მოსული. როგორც საქართველოს ქალაქთა მოსახლეობის 1922 წლის აღწერიდან ჩანს, ჭიათურის მაშინდელ მცხოვრებთა ორი მესამედი ქალაქში გადმოსული იყო საცხოვრებლად უკანასკნელი 10 წლის განმავლობაში.

ქალაქის ჩასახვის მომენტიდან დღევანდლამდე მოსახლეობის რაოდენობა ჭიათურაში სისტემატურად იზრდება. ცალკეულ პერიოდებშიაც კი, როდესაც მადნის მოპოვება აქ მკვეთრად ეცემოდა, ადგილი არ ჰქონია ქალაქის მცხოვრებთა შემცირებას. წარმოებაში ჩაბმული მუშახელის რაოდენობა მერყეობდა, მაგრამ ეს გავლენას არ ახდენდა თვით ქალაქის მოსახლეობაზე, რადგან მუშების დიდი

ნაწილი მახლობელი სოფლების მკვიდრნი იყვნენ და ქალაქში არ ცხოვრობდნენ.

ამჟამად ქალაქის ქარხანა-მაღაროების მუშების ძირითადი ბირთვი მახლობელი სოფლების მცხოვრებლებისაგან შედგება. ჭიათურა წარმოადგენს საქართველოს ერთ-ერთი მჭიდროდ დასახლებული მხარის — ზემო იმერეთის ჩრდილოეთი ნაწილის გეოგრაფიულ ცენტრს. მის ირგვლივ 5—20 კმ რადიუსით მდებარეობენ ათეული სოფლები, თითოეული მათგანი 500—1500 მცხოვრებით. ამ სოფლებში დიდი ხნიდან შეიქმნა ჯარბი მუშახელი, რომელიც გამოუყენებელი იყო სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაში. ცხადია, ეს თავისუფალი მუშახელი თავიდანვე ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობას მიაწედა. ამავე დროს, მაღაროები გაფანტულია საკმაოდ დიდ ტერიტორიაზე ქალაქის ცენტრალური დასახლების ირგვლივ ნახევარწრის მსგავსად. ბევრი მაღარო უფრო ახლო მდებარეობს შესაბამის ზეგანზე განლაგებულ სოფლიდან, ვიდრე ქალაქის ცენტრალური დასახლებიდან, ამიტომ წარმოებაში ჩაბმული მუშების საგრძნობი ნაწილი არ ტოვებდა თავის მამაპაპეულ კარმიდამოს და კვლავ სოფლად ცხოვრობდა.

თუ ძველად მაღაროს მუშები არ ტოვებდნენ სოფლებს და ცუდი მატერიალური და საყოფაცხოვრებო პირობების გამო გაუტრბოდნენ ქალაქში დამკვიდრებას, ახლა, პირიქით, თავი იჩინა ახალმა ტენდენციამ — მუშები თანდათან გადადიან სოფლებიდან ჭიათურაში. ახლად აგებულ საცხოვრებელ სახლებში მათ ეძლევათ კეთილმოწყობილი ბინები როგორც ქალაქის ცენტრში, ისე სამრეწველო უბნებში, ხოლო ბევრი მათგანი თავის სახსრებით აშენებს საკუთარ სახლს ქალაქში.

მოგვყავს მონაცემები ჭიათურის მოსახლეობის დინამიკის შესახებ უკანასკნელი 90 წლის მანძილზე:

წლები	მოსახლეობის რაოდენობა	წლები	მოსახლეობის რაოდენობა
1886	79	1926	4359
1897	907	1939	13926
1906	1777	1959	21521
1917	2039	1970	25474
1922	3243	1976	26200

მანგანუმის მადნის მრეწველობის აღრინდელ ეტაპზე (1886—1897 წწ.) მოსახლეობის აბსოლუტური საშუალო წლიური ნამატი

უდრიდა 75 კაცს, 1897—1922 წლებში — 93 კაცს, ხოლო საბჭოთა პერიოდში ყოველწლიური საშუალო მატება შეადგენს 447 კაცს. აქედან ნათლად ჩანს, თუ რამდენად სწრაფად ვითარდებოდა ჭიათურა ჩვენს დროში, განსაკუთრებით გაიზარდა ქალაქი დიდი სამაშულო ომის წინა ხუთწლეულებში, რასაც ადასტურებს ის ფაქტი, რომ 12 წლის მანძილზე (1926—1939 წწ.)¹ მისი მოსახლეობა გადიოდა 3,2-ჯერ, ანუ ყოველწლიური საშუალო აბსოლუტური მატება შეადგენდა 791 კაცს. მიუხედავად დიდი სამამულო ომის უარყოფითი გავლენისა, ჭიათურა 1939—1959 წლებშიაც საკმაოდ მაღალი ტემპით ვითარდებოდა; ამ პერიოდში ქალაქის მოსახლეობა 54,5 % -ით გადიოდა; საშუალოდ ყოველწლიური მატება შეადგენდა 380 კაცს.

ქალაქის მოსახლეობის ასეთი ზრდა გაპირობებულია ჭიათურაში სამრეწველო და საქალაქო მშენებლობის მძლავრი აღმავლობით. მოსახლეობის მექანიკურ ზრდას ხელს უწყობდა აგრეთვე ქალაქის გადაქცევა ჯერ შორაპნის მაზრის, ხოლო შემდეგ ჭიათურის რაიონის ადმინისტრაციულ ცენტრად და მისი კულტურულ-საგანმანათლებლო ფუნქციების გაფართოება. ამჟამად კი ჭიათურა რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქია და მისი ადმინისტრაციული უფლებები ვრცელდება ყოფილი ჭიათურის რაიონის მთელ ტერიტორიაზე.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ უკანასკნელი ათეული წლების განმავლობაში შეიმჩნევა ჭიათურის მოსახლეობის მატების შენელება, რაც ნათლად ჩანს შემდეგი შედარებიდან: 1926—1939 წლებში მოსახლეობის საშუალოწლიური მატება შეადგენდა 10,1%-ს, ხოლო 1959—1975 წლებში 1,2%-ს. აღნიშნულ ორ პერიოდში მოსახლეობის საშუალოწლიური აბსოლუტური ნამატი არათუ არ გაზრდილა, კიდევაც შემცირდა (შესაბამისად 791 კაციდან 280 კაცამდე).

მოსახლეობის ზრდის ტემპების შენელება ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირში მყოფი რამდენიმე მიზეზით აიხსნება. ჯერ ერთი, ჭიათურა მოპოვებითი მრეწველობის ცენტრია; აქ არ შექმნილა გადამუშავებითი მრეწველობის ისეთი საწარმოები, რომლებიც მკვეთრად გაზრდიდნენ მუშახელის გამოყენებას. ერთადერთი ასეთი საწარმოა სამკერვალო ფაბრიკა, რომელიც არ გამოირჩევა წარმოების

¹ 1926 წელს მოსახლეობის აღწერა ჩატარდა დეკემბერში, ხოლო 1939 წელს იანვარში.

ფართო მასშტაბით და ამიტომ დიდ გავლენას ვერ ახდენს შრომის გამოყენების სფეროს გაფართოებაზე. მეორეც, რთული რელიეფის გამო ქალაქში არ არის მრეწველობის ახალი დარგების განვითარების წინამძღვრები. თვით მადნის მოპოვებისათვის საჭირო დამხმარე საწარმოების მშენებლობისათვისაც მეტად გაძნელებულია შესაფერისი ფართობების გამოძახება. ამის გამო შეზღუდულია ქალაქის შემდგომი ზრდის პერსპექტივები. მესამეც, თვით მანგანუმის მოპოვების დონე სტაბილიზებულია, რაც დაკავშირებულია ამ წიაღისეულის მარაგის შემცირებასთან. ყველა აღნიშნული მიზეზის გამო ჭიათურაში ნელა ფართოვდება შრომის გამოყენების სფერო, ეს კი თავის მხრივ ხელს უწყობს მოსახლეობის ნაწილის გადასვლას სხვა ქალაქებში, განსაკუთრებით — თბილისში, რუსთავში, ქუთაისში და ზოგიერთ ზღვისპირა ქალაქში.

ზოგადად, შეიძლება ითქვას, რომ ჭიათურა ეკუთვნის საქართველოს შედარებით მცირე ქალაქების იმ ჯგუფს, რომელთა სამრეწველო განვითარება შეზღუდულ მასშტაბებში მიმდინარეობს და უკანასკნელ ხანებში მოსახლეობაც შედარებით ნელი ტემპით იზრდება. ასეთ ქალაქებში ჩასახლება ხდება უპირატესად ახლო მდებარე სოფლებიდან, მაგრამ მცხოვრებთა ნაწილი გადადის უფრო განვითარებულ ქალაქებში. არაიშვიათად მოსახლეობის ყოველწლიური აბსოლუტური ნამატი უფრო მცირეა, ვიდრე ბუნებრივი მატება, რადგან წასულთა რაოდენობა ჭარბობს მოსულთა რიცხვს, ანუ ადგილი აქვს მიგრაციის შედეგად მცხოვრებთა მექანძურ კლებას. ამ მხრივ ჭიათურაც არ წარმოადგენს გამონაკლისს. თუ 1959—1969 წლებში მცხოვრებთა ფაქტიური ნამატი უფრო მეტი იყო, ვიდრე ბუნებრივი ნამატი, უკანასკნელ წლებში შებრუნებული მდგომარეობაა, რადგან ქალაქიდან წასულთა რაოდენობა ჭარბობს მოსულთა რაოდენობას, ანუ მიგრაციის საღლო უარყოფითია.

ინტერესს მოკლებული არ იქნება აღინიშნოს, რომ ურბანიზაციის სწრაფი გავრცელების ვითარებაში მცირე და საშუალო სიდიდის ქალაქები მოსახლეობის გარკვეული ნაწილისათვის წარმოადგენენ ერთგვარ ტრამპლინს: სოფლის ახალგაზრდობა საგრძნობი რაოდენობით იგადადის ჯერ მახლობელ პატარა ქალაქში, შემდეგ კი ისწრაფვის უფრო დიდი ქალაქებისაკენ. ჭიათურის და მისი მახლობელი სოფლების მოსახლეობის გადაადგილება ასეთი სახის მიგრაციის ტიპურ მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს.

ჭიათურა ამჟამად თავისი სიდიდით მეთორმეტე ქალაქია საქართველოში. აღსანიშნავია, რომ 1926 წელს მას ეკავა მოსახლეობის

რაოდენობით მეოცე ადგილი ქართულ ქალაქებს შორის. მაგრამ ნახევარი საუკუნის მანძილზე ჭიათურამ უკან მოიტოვა არა მარტო ის ქალაქები, რომლებიც შედარებით ნელა ვითარდებიან (ახალციხე, ბოლნისი, სიღნაღი, თელავი, წულუკიძე), არამედ საკმაოდ სწრაფად მზარდი ქალაქებიც (ზესტაფონი, ბორჯომი, მახარაძე, სამტრედია, ხაშური). აქვე უნდა ითქვას, რომ მოსახლეობის მატების ტემპებით აღნიშნულ პერიოდში ჭიათურას შესამჩნევად იგაუსწრეს წინ საქართველოს ქვანახშირის მოპოვების ცენტრებმა — ტყვარჩელმა და ტყიბულმა. თუ ჭიათურა განსაკუთრებით სწრაფად იზრდებოდა ომისწინა ხუთწლეულების მანძილზე, აღნიშნული ორი ქალაქი ბევრად დაწინაურდა ომის შემდგომ პერიოდში, როდესაც რუსთავის მეტალურგიული ქარხნის მშენებლობასთან დაკავშირებით დიდად გაიზარდა რესპუბლიკაში ქვანახშირის მოპოვება. მაგრამ უკანასკნელი 15—20 წლის განმავლობაში ტყიბულის ზრდის ტემპიც მკვეთრად შენედა, ხოლო ტყვარჩელის მოსახლეობის აბსოლუტური რაოდენობაც კი შემცირდა, რის შედეგადაც ეს ქალაქები ამჟამად მოსახლეობის რიცხოვნობით რამდენადმე ჩამორჩებიან ჭიათურას; 1976 წელს ტყვარჩელში ცხოვრობდა 24,8 ათასი კაცი, ტყიბულში კი 23,3 ათასი. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს მოპოვებითი მრეწველობის სამი მთავარი ცენტრი მოსახლეობის ოდენობით და განვითარების პერსპექტივებით ახლოს დგანან ერთმანეთთან.

მრეწველობის გადამწყვეტი როლი თანამედროვე ქალაქების განვითარებაში ნათლად ჩანს რუსთავის მაგალითზე. საქართველოს მძიმე ინდუსტრიის ეს უდიდესი ცენტრი, რომელიც მთლიანად მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში განვითარდა, იმდენად სწრაფად იზრდება, რომ ის უკვე რესპუბლიკის მესამე ქალაქია; 1977 წლის დასაწყისში რუსთავის მოსახლეობა შეადგენდა 131 ათას კაცს.

ყურადღებას იქცევს ჭიათურის მოსახლეობის ბუნებრივი მატების მაჩვენებლები, რაც მოყვანილია ცხრილში (ცხრ. 1).

თუ ამ მაჩვენებლებს შევადარებთ საქართველოს მოსახლეობის საშუალო ანალოგიურ მონაცემებს, დავინახავთ, რომ ჭიათურაში უფრო მცირეა შობადობისა და სიკვდილიანობის ხვედრითი კოეფიციენტები, ვიდრე საშუალოდ რესპუბლიკაში. განსაკუთრებით აღსანიშნავია სიკვდილიანობის დაბალი ნორმა, რაც იმით აიხსნება, რომ ქალაქის მოსახლეობაში შედარებით მცირეა ხანდაზმულთა ხვედრითი წონა (რომელთა შორის სიკვდილიანობა უფრო მაღალია).

ჭიათურის მოსახლეობის ბუნებრივი მოძრაობა

წლები	ყოველ ათას მცხოვრებზე		
	დაიბადა	გარდაიცვალა	ბუნებრივი მატება
1960	18,1	3,6	14,9
1965	14,0	3,4	10,6
1970	15,0	2,9	12,1
1971	14,3	2,9	11,4
1972	13,6	3,5	10,1
1973	13,5	3,0	10,5
1974	15,5	4,2	11,3

ამავე დროს ახალგაზრდა ასაკის მცხოვრებთა შორის მეტად თუ ნაკლებად დაბალია დაქორწინებულთა ზვედრითი წონა, რის გამოც საკმაოდ მცირეა შობადობის კოეფიციენტი. ასეთი დემოგრაფიული სტრუქტურის ერთ-ერთი შედეგი ის არის, რომ მოსახლეობის ბუნებრივი მატება საშუალო დონეზე რჩება და ამ მაჩვენებლებით ჭიათურა უტოლდება ანალოგიურ რესპუბლიკურ მონაცემს.

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ 1960-იანი წლების დასაწყისამდე ჭიათურაში, ისე როგორც მთელ საქართველოში, უფრო მაღალი იყო ბუნებრივი მატება, ზოლო უკანასკნელი 15—16 წლის მანძილზე შემცირდა შობადობა, რის გამოც მოიკლო ბუნებრივი მატება ადსანიშნავია ისიც, რომ მოსახლეობის ბუნებრივი მატება სტაბილური გახდა და ყოველ ათას მცხოვრებზე 10—11 ფარგლებში რჩევადობს. დემოგრაფიული სიტუაციის ასეთივე მსვლელობა 1960-იანი წლებიდან დამახასიათებელია მთლიანად საბჭოთა კავშირისა და, კერძოდ, ჩვენი რესპუბლიკისათვის.

საქართველოს საქალაქო დასახლებათა შორის ჭიათურა ერთ-ერთი ყველაზე ერთგვაროვანი ქალაქია მოსახლეობის ეროვნული შემადგენლობით. ეს გარემოება იმით აიხსნება, რომ აქ მკვიდრდებოდნენ უზირატესად ზემო იმერეთის ჩრდილოეთი ნაწილის სოფლების მცხოვრებნი, რომლებიც მთლიანად ქართველებისაგან შედგებიან. 1970 წლის აღწერის მონაცემებით, ქალაქის მცხოვრებთა 93,3% ქართველებზე მოდიოდა (23771 კაცი), რუსები შეადგენდნენ 3,6%-ს, სომხები — 1%-ს, ბერძნები — 0,3%-ს, ოსები — 0,2%, აზერბაიჯანელები — 0,1%-ს, დანარჩენი ეროვნებანი — 1,5%-ს. საყურადღებოა, რომ უკანასკნელ წლებში კიდევ უფრო იზრდება

ქართველების ზვედრითი წონა, რადგან წასულთა შორის ქარბობს არაქართველები.

ჭიათურაში მამაკაცებზე მოდის (1970 წლის აღწერის მონაცემებით) მთელი მოსახლეობის 51,8%, ქალებზე 48,2%, მაშინ, როდესაც მთლიანად საქართველოს ქალაქების მოსახლეობაში შებრუნებული მდგომარეობაა — ქალები ბევრად სჭარბობენ მამაკაცებს. ეჭვი არაა, რომ ჭიათურის მოსახლეობის სქესობრივ შემადგენლობაზე გავლენას ახდენს შრომის ხასიათი. მომუშავეთა დიდი რაოდენობა მიწისქვეშა სამუშაოებზეა დაკავებული, ასეთ სამუშაოზე კი ქალთა შრომა არ გამოიყენება.

იმავე 1970 წლის მონაცემებით, საზოგადოებრივ შრომაში ჩაბმული იყო ქალაქის მთელი მოსახლეობის 52,1%, ანუ 13270 კაცი. ფაქტიურად ჭიათურაში მომუშავეთა რიცხვი ბევრად მეტია, რადგან აქ მუშაობს მეზობელი სოფლების შრომისუნარიანი მოსახლეობის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

ჭიათურის სახალხო მეურნეობაში მომუშავეთა რაოდენობა 1976 წელს

მეურნეობის დარგები	მომუშავეთა რაოდენობა	%
მრეწველობა	12345	57,5
მშენებლობა	1870	8,7
ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა, ვაჭრობა, მომარაგება	2605	12,1
კომუნალური და საყოფაცხოვრებო მომსახურება	739	3,5
კინოთეატრი, კულტურა, ჯანმრთელობის დაცვა, ფიზკულტურა და სპორტის მოწყობა	2727	12,7
დანარჩენი დარგები	1180	5,5
სულ	21406	100,0

ჭიათურის შრომითი რესურსების დასაქმების განხილვისას, პირველ ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ უკანასკნელი ორი ათეული წლის მანძილზე (1956—1976 წწ.) სწრაფად იზრდებოდა შრომის საზოგადოებრივ დარგებში ჩაბმულთა რაოდენობა. თუ 1956 წელს მომუშავეთა რიცხვი ქალაქში უდრიდა 12,7 ათას კაცს, 1976 წლისათვის ანალოგიური მაჩვენებელი შეადგენდა 21466-ს, ანუ 20 წლის მანძილზე მუშა-მოსამსახურეთა რაოდენობა გადიდა 69%-ით. იმავე პერიოდში ქალაქის მთელი მოსახლეობა გაიზარდა

მხოლოდ 35%-ით. აქედან ის დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ, რომ კიდევ უფრო გაძლიერდა ჭიათურის მახლობელი სოფლების შრომითი კონტინგენტების მონაწილეობა ქალაქის მრეწველობასა და სხვა შრომით დარგებში. ერთდროულად მაღლდება თვით ქალაქის მოსახლეობის დასაქმების დონე, კერძოდ, გაიზარდა იმ შრომისუნარიანი კონტინგენტების ჩაბმა საზოგადოებრივ შრომაში, რომლებიც ადრე პირად მეურნეობაში და საოჯახო საქმიანობაში იყო დაკავებული; ამან ხელი შეუწყო ქალაქის შრომითი რესურსების დასაქმების გაძლიერებას.

აღსანიშნავია აგრეთვე ის ფაქტი, რომ შესამჩნევი ცვლილება განიცადა შრომის შიგა სტრუქტურამ. 1956 წელს მომუშავე მოსახლეობის სამ მეოთხედზე მეტი (77,5%) ჩაბმული იყო მრეწველობასა და მშენებლობაში, 1976 წელს კი მეურნეობის ამ ორი წამყვანი დარგის ხვედრითი წონა მთელ დასაქმებულ მოსახლეობაში არ აღემატებოდა 66,2%-ს. ეს ცვლილება მოხდა მომსახურე დარგების უფრო სწრაფი განვითარების შედეგად. წარმოების შემდგომი სრულყოფა და მოსახლეობის მატერიალური და კულტურულ-საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესება მოითხოვს აღნიშნული დარგების სისტემატურ აღმავლობას, რაც საყოველთაო მოვლენას წარმოადგენს საწარმოო ძალების დაჩქარებული განვითარების ვითარებაში. კომუნისტური მშენებლობის თანამედროვე ეტაპზე უფრო სწრაფად იზრდება არასაწარმოო სფეროში დასაქმებულთა ხვედრითი ოდენობა. ეს პროცესი დამახასიათებელია მთლიანად საბჭოთა ქვეყნისათვის და მათ შორის საქართველოს ქალაქებისათვისაც. ასეთი ცვლილებები რა თქმა უნდა არ ნიშნავს საწარმოო დარგების წინსვლის შეფერხებას. გარდა იმისა, რომ წარმოებაში სისტემატურად იწერება მოწინავე ტექნიკა და ტექნოლოგია და იზრდება შრომის ნაყოფიერება, თვით არასაწარმოო სფეროს განვითარება განპირობებულია მრეწველობის მომსახურე დარგების შექმნის აუცილებლობით.

ჭიათურის შრომითი რესურსების გამოყენების ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია ქალთა დასაქმების თანდათანობითი ზრდა. ვიდრე ქალაქში მხოლოდ მადნის მოპოვება წარმოებდა და ხელით შრომა იყო გავრცელებული, ქალები ასეთ სამუშაოებში არ მონაწილეობდნენ, მაგრამ მსუბუქი მრეწველობის საწარმოს (სამკერვალო ფაბრიკის) წარმოქმნამ და მომსახურე დარგების განვითარებამ გამოიწვია ქალების საკმაოდ ფართოდ ჩაბმა საზოგადოებრივ შრომაში. 1977 წლის დასაწყისში ქალები შეადგენდნენ მუშა-მოსამსახურეთა 37,2%-ს. ამ მაჩვენებლით ჭიათურა მაინც

ბევრად ჩამორჩება რესპუბლიკის საშუალო ანალოგიურ მონაცემებს. საქართველოში მუშა-მოსამსახურეთა შორის ქალები შეადგენენ 46%-ს. ცხადია, ასეთი სხვაობის ძირითადი მიზეზია ჭიათურის მრეწველობაში მოპოვებითი დარგის გაბატონებული მდგომარეობა.

ქალაქის შრომის სხვადასხვა დარგში ქალები არათანაბრადაა განაწილებული. ერთად აღებულ მრეწველობასა და მშენებლობაში მათი ხვედრითი წონა არ აღემატება 28,3%-ს, ზოლო განათლების, კულტურისა და ჯანმრთელობის დაცვის დაწესებულებებში ქალები შეადგენენ მუშა-მოსამსახურეთა 80,8%-ს.

უდიდესი ცვლილებები მოხდა საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ ჭიათურის მოსახლეობის მატერიალური მდგომარეობის, კულტურული განვითარებისა და ჯანმრთელობის დაცვის საქმეში.

წინათ მანგანუმის მადნის მოპოვებაში ჩაბმული მუშები მრეწველთა მიძიმე ექსპლოატაციას განიცდიდნენ. მუშაობის დაწყებისა და დამთავრების დრო არ იყო მტკიცედ დადგენილი და თითოეული მრეწველი ცდილობდა მუშებისათვის რაც შეიძლება ხანგრძლივი სამუშაო დღე დაეწესებინა. ჭიათურის ძველი მუშების მოგონებით, ამ მხრივ სახელი გაუთქვამს მრეწველ გოგია ბრეგვაძეს, რომელიც მუშებს აიძულებდა ემუშავათ გათენებიდან დაბნელებამდე, ვიდრე ცაზე პირველი ვარსკვლავი გამოჩნდებოდა. მუშებს ამ ვარსკვლავისათვის „გოგიაჲ ვარსკვლავი“ შეურქმევიათ².

ძველ ჭიათურაში სრულიად მოუწესრიგებელი იყო მშრომელთა საყოფაცხოვრებო პირობები. ფაბრიკა-მალაროებთან იშვიათ შემთხვევაში არსებობდა მუშათა საცხოვრებელი ბარაკები და ისინიც სრულიად კეთილმოუწყობელი და ანტისანიტარულ მდგომარეობაში იყვნენ.

მანგანუმის მადნის მრეწველობაში ჩაბმული მუშახელის ძირითადი მასა წინათ შავი მუშებისაგან შედგებოდა; მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი წერა-კითხვის უცოდინარები იყვნენ. ჩვენ დროში მრეწველობის ამ დარგის განვითარებისა და მისი ტექნიკური რეკონსტრუქციის შედეგად, შეიცვალა ჭიათურის მუშათა მდგომარეობაც. ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენს ის ფაქტი, რომ ამჟამად წარმოებაში ჩაბმულია ძირითადად კვალიფი-

² А. И. Р о б а к и д з е. Некоторые стороны быта рабочих Чхатурской марганцевой промышленности, Тбилиси, 1953, стр. 16.

ციურ მუშათა კადრი. მანგანუმის მოპოვების, ტრანსპორტირებისა და გამდიდრების საქმეში ფართოდ არის გამოყენებული უახლესი ტექნიკა, რის შედეგადაც მუშების დიდი ნაწილი დაეუფლა სხვადასხვა სახის სპეციალობას და მართავს მანქანა-ხელსაწყოებს, აგრეთვე ტექნოლოგიურ პროცესებს.

ქალაქის მოსახლეობის პროფესიონალური შემადგენლობის ცვლილების ერთ-ერთი ამსახველია ადგილობრივი ინჟინერ-ტექნიკოსთა კადრების შექმნა. წინათ თუ უმაღლესი განათლების სპეციალისტს იშვიათად შეხვდებოდით ჭიათურის სამრეწველო რაიონში, ამჟამად აქ ასობით სხვადასხვა სპეციალობის ინჟინერი მუშაობს. ესენია ჩვენი რესპუბლიკის უმაღლეს ტექნიკურ სასწავლებლებში აღზრდილი სამთო ინჟინრები, გეოლოგები, მექანიკოსები, ქიმიკოსები, მშენებლები, კონსტრუქტორები, არქიტექტორები, რომელთა შესანიშნავი შრომის შედეგად მრავალი საახლე დაინერგა ჭიათურის სამთო მრეწველობაში. ადგილობრივმა ინჟინრებმა დააპროექტეს და ააგეს ქალაქში ბევრი მეტად მნიშვნელოვანი და რთული ნაგებობა, შექმნეს არა ერთი და ორი ახალი კონსტრუქციის მანქანა-დანადგარები, გააუმჯობესეს ტექნოლოგიური პროცესები და ამით ხელი შეუწვეს, საერთოდ, წარმოების პროგრესს.

მკვეთრად გაუმჯობესდა მრეწველობის ყველა უბანზე შრომის პირობები. მიწისქვეშა სამუშაოებზე მუშები ამჟამად 6 და 7-საათიან სამუშაო დღეზე არიან გადასული. ყველა საწარმოში დადგენილია შრომის დაცვის წესები და მტკიცედ ტარდება ის ცხოვრებაში, რასაც თან მოჰყვა უბედურ შემთხვევათა მკვეთრი შემცირება.

მშრომელთა მატერიალური კეთილდღეობის გაუმჯობესებას უფრო მკაფიოდ გამოსახავს მაღალი ხელფასი მანგანუმის მრეწველობაში. ერთი მუშის საშუალო წლიური ხელფასი 1957 წელს აქ შეადგენდა 1424 მანეთს³, 1976 წელს კი 2334 მანეთს, ანუ 19 წლის მანძილზე მუშების ხელფასი გაიზარდა 63,9%-ით. განსაკუთრებით მაღალია მიწისქვეშა სამუშაოებზე დაკავებული მუშების ხელფასი. ასე მაგალითად, მბურღავების წლიური ხელფასი შეადგენს 3212 მან., გვირაბის გამყვანების — 3187 მან., სკრეპერზე მომუშავეების — 2932 მან. მტვირთავი მანქანების მემანქანეების — 2915 მან., გვირაბის გამმაგრებლების — 2790 მან., ელმაგ-

³ ფულის თანამედროვე ერთეულებში გადაყვანილი.

ლის მემანქანეების — 2568 მან., და ა. შ. ასევე მაღალია ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალის შრომითი შემოსავალი. მიწისქვეშა სამუშაოებზე დაკავებული პერსონალი უფასოდ ღებულობს სადილს ან საუზმეს, სპეცტანსაცმელსა და ფეხსაცმელს.

დიდი ყურადღება ექცევა შრომის პირობების სრულყოფას, რაც უშუალო კავშირშია წარმოების ორგანიზაციის ახალი სოციალისტური ფორმების დანერგვასთან. სისტემატურად უმჯობესდება მშრომელთა საბინაო და საყოფაცხოვრებო პირობები. ყოველწლიურად ქალაქში სახელმწიფოს ხარჯზე შენდება მრავალსართულიანი საცხოვრებელი სახლები, რომლებშიაც მუშები უფასოდ ღებულობენ ბინებს. ჭიათურის მაღაროელთა შორის ფართოდ არის აგრეთვე გაშლილი ინდივიდუალური ბინათმშენებლობა როგორც თვით ქალაქის ფარგლებში, ისე ახლო მდებარე სოფლებში. დიდი ცვლილებები ხდება მოსახლეობის სატრანსპორტო, სავაჭრო და სხვა სახის მომსახურებაში. დაწესდა შიგასაქალაქო და საგარეუბნო სამგზავრო ტრანსპორტი, შეიქმნა სახელმწიფო ვაჭრობის ფართო ქსელი, აშენდა მრავალი სკოლა, ამოქმედდა კულტურის მთელი რიგი კერები.

ჭიათურის მრავალათასიან მუშათა კოლექტივს მტკიცე მეგობრული კავშირი აქვს დამყარებული მოძმე უკრაინის ნიკოპოლის მანგანუმის მრეწველობის მუშებთან. ჭიათურელი და ნიკოპოლელი მუშები ჩაბმული არიან სოციალისტურ შეჯიბრებაში და თავდადებულად შრომობენ წარმოების მაღალი მაჩვენებლების მოპოვებისათვის. ყოველწლიურად წარმოებს დელეგაციების გაცვლა მუშათა ამ ორ სახელოვან კოლექტივს შორის. სისტემატურად ხდება მოწინავეთა გამოცდილების გაზიარება, ერთმანეთისათვის საწარმოო-ტექნიკური დახმარების გაწევა. უკრაინელ და ქართველ მაღაროელთა ტრადიციული თანამშრომლობა ჩვენი ქვეყნის ხალხთა მეგობრობის საუკეთესო გამომსახველია.

ჭიათურასთან არის დაკავშირებული ქართველი ხალხის ბევრი საამაყო შვილის სახელი. არა ერთი გამოჩენილი მოღვაწე შესძინა ამ კუთხემ დედა-სამშობლოს. მათ შორის არიან სამამულო ომის გმირები, სოციალისტური შრომის გმირები, სახელმწიფო-მწერლები, მეცნიერები, პედაგოგები თუ სხვა დარგის მუშაკები, რომელთა სახელები ფართოდ არის ცნობილი არა მარტო საქართველოში, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც.

სიმბოლურია ის ფაქტი, რომ თვით ჭიათურის სამრეწველო კერას გზა გაუხსნა დიდმა პოეტმა და საქართველოს ეროვნულ-

განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთმა მედროშემ აკაკი წერეთელმა. ამ მხარეში აღიზარდა ქართველი მწერალი და პუბლიცისტი გიორგი წერეთელი. ჭიათურაში მოღვაწეობდნენ ცნობილი რევოლუციონერები — იოსებ სტალინი, მიხა ცხაკაია, ალექსანდრე წულუკიძე, აფრასიონ მერკვილაძე.

საქართველოში სტახანოვური შრომის მედროშეა ჭიათურელი მემლაროვ ვასილ სამხარაძე. სამამულო ომის ფრონტებზე გმირულ ბრძოლებში დაეცა ამ მხარის ათასობით მკვიდრი. საბჭოთა კავშირის გმირის წოდებით დაასრულა ომი ვლადიმერ პაპიძემ. თავდადებული შრომით გაითქვეს სახელი სოციალისტური შრომის გმირებმა გრიგოლ ტყემალაძემ, ტრიფონ ფოფხაძემ და პეტრე გოგატიშვილმა. ამ მხარიდან არიან წარმოშობით მწერლები გრიგოლ აბაშიძე და რევაზ ჯაფარიძე, პოეტები პაოლო იაშვილი და მუხრან მაჭავარიანი, ბელეტრისტი აკაკი ბელიაშვილი და კრიტიკოსი ბესო ჟღენტი, ცნობილი აღმოსავლეთმცოდნე გიორგი წერეთელი და მათემატიკოსი ანდრო ბიწაძე.

და მაინც, მათ შორის, ვინც ჭიათურას სახელი გაუთქვა, ვინც ჩვენი ქვეყნის რუკაზე ამ ქალაქის არსებობა დაამკვიდრა, უპირველესია მალაროელთა მრავალათასიანი არმია. ვინ მოსთვლის, რამდენი სახელოვანი ფურცელი ჩაუწერიათ ჭიათურის მალაროელებს ქართველი ხალხის შრომის მატრიანეში, რამდენჯერ უსახელებიათ თავი სამშობლოს უმნიშვნელოვანესი დავალებების შესრულებით! საუკუნის მანძილზე ჭიათურაში შეიქმნა საქართველოს მუშათა კლასის ერთ-ერთი მოწინავე რაზმი, რომელსაც დიდი ღვაწლი მიუძღვის არა მარტო ყვრილას ზეობის მშვენიერი ქალაქის ჩასახვასა და განვითარებაში, არამედ ზოგადად თავისი ქვეყნის მეურნეობისა და კულტურის წინსვლის საპატიო საქმეში.

ქალაქის მრეწველობა

ქვეყნის სოციალისტური ინდუსტრიალიზაციის პოლიტიკის გამარჯვებამ და საბჭოთა კავშირის მრეწველობის სწრაფმა აღმავლობამ მტკიცე საფუძველი შეუქმნა ჩვენი ქალაქების ზრდასა და განვითარებას. თანამედროვე სოციალისტური ქალაქების აყვავება საბჭოთა ხალხის თავდადებული შრომის ნაყოფია. გაცხოველებული ქალაქთმშენებლობა როგორც ომამდელი ხუთწლეულების მანძილზე, ისე ომის შემდგომ პერიოდში გაიშალა ჩვენი ქვეყნის მრავალ მხარეში, მათ შორის საქართველოშიც. ყველაზე უფრო

დიდ გავლენას საქართველოს ქალაქების განვითარებაზე ახდენს მრეწველობა, კერძოდ, მისი უმნიშვნელოვანესი დარგები. ეს ითქმის ჭიათურაზეც. მანგანუმის მრეწველობის შეუჩერებელი აღმავლობა წარმოადგენს ამ ქალაქის განვითარების მძლავრ ფაქტორს.

მადნის მოპოვების დაწყებით ჩაისახა ჭიათურა 1879 წელს და მეურნეობის ამ დარგის აღმავლობასთან ერთად იზრდებოდა და ეაყვადებოდა იგი. პირველი მსოფლიო ომისა და მენშევიკების პერიოდში ჭიათურის მრეწველობის დაქვეითებამ ძალზე ცუდი გავლენა მოახდინა თვით ქალაქის განვითარებაზე. მართალია 1917 წელს მას ოფიციალურად ეწოდა ქალაქი, მაგრამ ამით მისი მდგომარეობა არ გაუმჯობესებულა¹. თანამედროვე ჭიათურამ ერთობ მძიმე მემკვიდრეობა მიიღო წარსულიდან. 1921 წელს სავსებით შეწყდა საქართველოს ამ მნიშვნელოვანი სამრეწველო რაიონის მაგისტრა. მალაროებში მუშაობა არ წარმოებდა, უმოქმედოდ იდგა გამამდიდრებელი ფაბრიკები, არ გაჰქონდათ რკინიგზის ბაქნებზე დაგროვილი მილიონობით ფუთი მადანი, აღარ ისმოდა ჭიათურის ვიწრო ხეობებში მადნით დატვირთული ურმების ჭრიალი; ათასობით უმუშევრად დარჩენილი მუშები ისევ სოფლებს დაუბრუნდნენ და ხელი მიჰყვეს მიწის დამუშავებას.

ჭიათურის მრეწველობის აღდგენა და მისი შემდგომი განვითარება წარმოადგენდა ახალგაზრდა საბჭოთა ხელისუფლების ზრუნვის ერთ-ერთ საგანს. ჭიათურის მრეწველობას განაგებდა ამისათვის შექმნილი სპეციალური სამმართველო, რომელმაც პირველ ყოვლისა ამოცანად დაისახა ქართული მანგანუმისათვის დაეზრუნებია მისი დაკარგული პოზიციები მსოფლიო ბაზარზე. პირველი სერიოზული ნაბიჯი ამ მიმართულებით გადაიდგა 1922 წელს, როდესაც საზღვარგარეთ გატანილ იქნა 168 ათას ტონაზე მეტი მადანი, შემდეგ წელს კი მანგანუმის ექსპორტმა უკვე 365 ათას ტონას გადააჭარბა². 1922 წელს განახლდა აგრეთვე მადნის მოპოვება ჭიათურაში. მაგრამ სრულიად მოშლილი მრეწველობის აღდგენა დიდ სიძნელებთან იყო დაკავშირებული; ამიტომ საწარმოთა ამოქმედების საქმე ნელი ტემპით მიიწვედა წინ. ფაბრიკამალაროების აშენება ძველი ტექნიკის ბაზაზე აღარ შეესაბამებოდა ახალ სამეურნეო ამოცანებს. საჭირო იყო საბადოების ძვე-

¹ რესპუბლიკური დაქვემდებარების ქალაქად ჭიათურა გამოცხადდა 1940 წლის 20 აგვისტოს.

² შავი ქვის სტატისტიკა 1918—1923 წლებში, თბილისი, 1924, გვ. 126.

ლი, მტაცებლური ექსპლოატაცია წარმოების რაციონალური სისტემით შეცვლილიყო; მკვეთრად უნდა შემცირებულიყო მადნის დანაკარგები მისი მოპოვებისა და გამდიდრების პროცესში, გადახალისებულიყო მადნის ტრანსპორტირება ფაბრიკა-მალაროებიდან რკინიგზამდე, დანერგილიყო წარმოების მექანიზაცია; ერთ-ერთ გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენდა მუშათა შრომის პირობებისა და მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესება. ყველა ამ ღონისძიების განხორციელება მოითხოვდა მსხვილ კაპიტალურ დაბანდებებს, რისი საშუალებაც ეკონომიკურად ჯერ კიდევ სუსტ სახელმწიფოს, ცხადია, არ ჰქონდა. ასეთ ვითარებაში გადაწყდა ჭიათურის მრეწველობის უცხოელ კონცესიონერზე გადაცემა.

1925 წლის ივნისში საბჭოთა მთავრობამ ხელშეკრულება დადო ამერიკელ ჰარიმანთან, რომელსაც 20 წლის ვადით საექსპლოატაციოდ იჯარით გადასცა ჭიათურის საბადო. ჰარიმანს ევალებოდა გაეტარებინა მთელი რიგი ღონისძიებანი ჭიათურის სამრეწველო რაიონის შემდგომი განვითარებისათვის: კონცესიონერს უნდა განეხორციელებინა შრომის ძირითადი პროცესების მექანიზაცია, აეგო მადნის გამამდიდრებელი ფაბრიკები და ეზრუნა დანაკარგების შემცირებაზე; ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზა შორაპნამდე უნდა შეეცვალა ფართოლიანდაგიანი რკინიგზით. მოეხდინა ფოთის ნავსადგურის მექანიზაცია და განეხორციელებინა მოსამზადებელი მუშაობა ფერომანგანუმის ქარხნის ასაგებად ზესტაფონში.

მაგრამ, მალე გამოირკვა, რომ კონცესიონერი არ იყო დაინტერესებული ჭიათურაში მადნის მოპოვების გადიდებით. იგი ხელოვნურად ზღუდავდა აქ წარმოების მასშტაბს, რათა თავის განკარგულებაში მყოფ მსოფლიოს სხვა საბადოებში მოპოვებულ მადანზე მაღალი ფასები შეენარჩუნებინა და ამით მეტი მოგება მიეღო. ამავე დროს, ჰარიმანის ფირმა თავს იკავებდა ჭიათურის მრეწველობაში საჭირო კაპიტალურ დაბანდებებიდან. მადნის მოპოვებას კონცესიონერი ძირითადად აწარმოებდა პერევისის ზეგანზე, ხოლო დანარჩენ მალაროებში მუშაობა შეზღუდული იყო. ძალზე სუსტად ხორციელდებოდა მექანიზაცია და სხვა საწარმოო გაუმჯობესებანი. ამრიგად, ხელშეკრულების ძირითად პუნქტებს კონცესიონერი არ ასრულებდა³.

³ ა. გავაშელი, ჭიათურის მარგანეცის საბადოს ექსპლოატაციის ისტორიისათვის, თბილისი, 1954, გვ. 14—15.

აღნიშნულ გარემოებათა გამო 1928 წელს გაუქმდა ხელშეკრულება ჰარიმანთან და შეიქმნა ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობის ტრესტი.

ასე დასრულდა ჭიათურის მრეწველობის აღდგენითი პერიოდი. ამ ეტაპზე ჯერ კიდევ არ იყო მიღწეული მანგანუმის მოპოვების 1913 წლის დონე და ამავე დროს მალაროები და გამამდიდრებელი ფაბრიკები მეტად მძიმე ტექნიკურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ახლად შექმნილი ტრესტი რთული პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა. მას არ ჰქონდა საშუალება დიდი კაპიტალური დანახარჯები გაეწია მალაროებისა და სხვა ძირითადი ნაგებობების ტექნიკური აღჭურვისათვის, არ ჰყოფნიდა კვალიფიციური კადრები, განიცდიდა დიდ ფინანსიურ სიძნელეებს და ა. შ.

მეორე მხრივ, ეს უკვე ის დრო იყო, როდესაც საბჭოთა კავშირში დამთავრდა სახალხო მეურნეობის აღდგენა და ფართოდ გაიშალა მუშაობა ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციისათვის; მთავარი ყურადღება მიექცა მძიმე მრეწველობის განვითარებას და განსაკუთრებით შავი ლითონების წარმოებას. რის გამოც მკვეთრად გაიზარდა მოთხოვნილება მანგანუმის მადანზე.

შავი მეტალურგიის განვითარება თავისთავად გულისხმობდა მანგანუმის მადნის მრეწველობის გაფართოებასაც. ამრიგად, თუ წინათ ჭიათურაში მანგანუმის მოპოვების ბედი მთლიანად სახელგარეთის კაპიტალისტური მეურნეობის მერყეობაზე იყო დამოკიდებული, ამიერიდან უკვე ამ ძვირფას ნედლეულს უზრუნველყოფილი ჰქონდა გასაღების შინაგანი ბაზარი. მძლავრი აღმავლობის გზაზე დამდგარი სოციალისტური მრეწველობა და, პირველ რიგში, შავი მეტალურგია სულ უფრო მეტი რაოდენობით მოითხოვდა მანგანუმის მადანს.

ასეთ ვითარებაში დაიწყო ახალი ეტაპი — ო მ ი ს წ ი ნ ა ხ უ თ წ ლ ე დ ე ბ ი ს პ ე რ ი ო დ ი ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობაში. ამ პერიოდის ერთი ნიშანი ის იყო, რომ მანგანუმის მადნის ბაზაზე საქართველოში შეიქმნა ხარისხოვანი ლითონის მისაღებად უფრო ძვირად ღირებული ნედლეულის — ფეროშენადნობების წარმოება. 1933 წელს მწყობრში ჩადგა ზესტაფონის ფეროშენადნობების ელექტრომეტალურგიის ქარხანა, რომელიც ჭიათურის მანგანუმის მადნის გადამამუშავებით ამზადებს სხვადასხვა სახის პროდუქციას მეტალურგიული და ქიმიური მრეწველობისათვის. მაგრამ მადნის მთავარ მომხმარებლად კვლავ საბჭოთა

კავშირის და საზღვარგარეთის შავი მეტალურგიის ქარხნები რჩებოდნენ. მრეწველობის ამ დარგში ტექნოლოგიის სრულყოფა ახალ მოთხოვნებს უყენებდა ჭიათურელ მადანმომპოვებლებს. კერძოდ, გაუმდიდრებელი მადნის ნაცვლად მეტალურგიული ქარხნები სულ უფრო მეტი რაოდენობით მოითხოვდნენ მადნის კონცენტრატს, პრიმიტიული ტექნიკით აღჭურვილი რევოლუციამდელი პერიოდის წვრილ-წვრილი გამამდიდრებელი ქარხნები კი ასეთ ამოცანას აღარ პასუხობდნენ. ამასთანავე ისინი უკვე ფიზიკურადაც გაცვეთილი იყვნენ და თანდათან გამოდიოდნენ მწყობრიდან.

პირველი ხუთწლეულის მანძილზე ჯერ კიდევ დაბალ ტექნიკურ ბაზაზე ფართოვდებოდა მადნის მოპოვება, ტრანსპორტირება და გამდიდრება. მაგრამ ქვეყნის ინდუსტრიალიზაციის კურსი ჩვენი მრეწველობის ამ მნიშვნელოვან დარგს მხარს ვერ აუვლიდა. 1930-იანი წლების მანძილზე რიგი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი გადაიდგა წარმოების ახალი ტექნიკით აღჭურვისათვის. გაუმჯობესდა მაღაროელთა შრომის ენერგოშეიარაღება, რისთვისაც ქალაქში აშენდა თხევად საწვავზე მომუშავე ახალი თბოელსადგური. მაღაროებიდან გამამდიდრებელ ფაბრიკებამდე და რკინიგზამდე მადნის გადაზიდვაში ხარ-ურმის ნაცვლად უკვე დაკიდულ საბაგირო გზებს იყენებდნენ; ვაგონებში მადნის ხელის ნიჩბებით ჩატვირთვა თანდათან ექსკავატორებმა გამოდევნა; შუქრუთის დელეში აშენდა იმ დროისათვის საკმაოდ მძლავრი ახალი გამამდიდრებელი ფაბრიკა (№ 25), რომელიც 1935 წელს ამოქმედდა და ყოველწლიურად 400 ათასამდე ტონა ნედლი მადნის გამდიდრებას აწარმოებდა. მაღალხარისხოვანი პეროქსიდის წარმოებისათვის მწყობრში ჩადგა სპეციალიზებული გამამდიდრებელი ფაბრიკა — „პეროფი“ (1940 წ.). ყველა ამ ღონისძიებამ შესაძლებელი გახადა მადნის მოპოვების მნიშვნელოვანი ზრდა, სასაქონლო პროდუქციაში კონცენტრატების ხვედრითი წონის გადიდება.

წლები სასაქონლო მადანი (ათას ტონობით)

1930	783,0
1935	1180,0
1940	1449,0

ათი წლის მანძილზე (1930—1940 წწ.) მადნის სასაქონლო პროდუქცია ჭიათურაში თითქმის ორჯერ გადიდა. რესპუბლიკის

მანგანუმის მრეწველობის ასეთ წარმატებაში დიდი როლი შეასრულა არა მარტო ტექნიკურ სიახლეთა დანერგვამ, არამედ მაღაროელთა შრომითმა ერთუზიანმაც. ჭიათურელი მუშები იყვნენ სტახანოვური შრომის პიონერები საქართველოში. მაშინდელი პერიოდული პრესა პირველი ქართველი სტახანოველის ვასილ სამხარაძის და მისი მიმდევრების არაერთ რეკორდულ მაჩვენებელს აღნიშნავდა მადნის მოპოვებაში.

საბჭოთა კავშირზე ფაშისტური გერმანიის თავდასხმამ მეტად უარყოფითად იმოქმედა ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობაზე. შავი ზღვიდან საერთაშორისო სანაოსნო გზებზე გასასვლელის ჩაკეტვის, აგრეთვე ჩვენი ქვეყნის სამხრეთის მეტალურგიის რაიონის დროებითი ოკუპაციის და ურალთან სატრანსპორტო კავშირის გართულების გამო, 1941 წლის მეორე ნახევრიდან მკვეთრად შეიკვეცა მადნის მოპოვება. მაგრამ უკრაინის სამხრეთ-აღმოსავლეთი ნაწილის განთავისუფლებას 1943 წელს თან მოჰყვა მეტალურგიული ქარხნების თანდათან მწყობრში ჩადგომა და საქართველოში მანგანუმის მადნის მოპოვების გადიდება. 1945 წელს ჭიათურამ მოგვცა უკვე 850,4 ათასი ტონა სასაქონლო მადანი, ანუ ოთხჯერ მეტი, ვიდრე 1943 წელს.

მანგანუმის მრეწველობის ომის შემდგომი პერიოდი ორ ძირითად ეტაპად შეიძლება გაიყოს. პირველი მოიცავს 1946—1960 წლებს, მეორე კი 1961 წლიდან დაიწყო და დღემდე გრძელდება. ო მ ი ს მ ო მ დ ე ვ ნ ო ხ უ თ წ ლ ე დ ე ბ ი ს (მეოთხე—მეექვსე ხუთწლეულები) ძირითადი ნიშნები მანგანუმის მრეწველობაში შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოყალიბდეს:

— დაჩქარებულად იზრდებოდა მადნის ყოველწლიური მოპოვება და სასაქონლო პროდუქცია, რასაც ხელი შეუწყო არსებული მაღაროების რეკონსტრუქციამ და „ახალი ითხვისის“ მაღაროს მწყობრში ჩადგომამ;

— მწყობრში ჩადგა სრულყოფილი ტექნიკით აღჭურვილი მძლავრი გამამდიდრებელი ფაბრიკები, რომლებმაც შეცვალეს ძველი პრიმიტიული საწარმოები;

— საყოველთაო გავრცელება მოიპოვა მადნის მონგრევა-ჩატვირთვაში და ტრანსპორტირებაში ახალმა ტექნიკამ;

— მნიშვნელოვან სიახლეს წარმოადგენდა მადნის ღია წესით მოპოვების დაწყება;

— მანგანუმის მადნის სასაქონლო პროდუქციაში გარკვეული აღვილი დაიკავეს კარბონატულმა მადნებმა.

1945—1960 წლებში სამრეწველო პროდუქცია შემდეგნაირად იზრდებოდა:

ცხრილი 3

წლები	სასაქონლო მადანი (ათას ტონაში)	პროცენტობით (1930 წელი—100%)
1945	850,4	108,8
1950	1837,2	234,6
1955	2952,4	377,1
1960	3035,8	387,7

მადნის მოპოვებამ განსაკუთრებით მაღალ დონეს მიაღწია მეექვსე ხუთწლეულში (1956—1960 წწ.). ეს ხუთწლედი ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობაში შევიდა როგორც სასაქონლო პროდუქციის სარეკორდო გამოშვების პერიოდი, როდესაც მადნის ყოველწლიური ნატურალური ოდენობა სამ მილიონ ტონაზე დაბლა არ ჩამოსულა. გარდა იმისა, რომ უკვე მოქმედებდა „ახალი ითხვისის“ მძლავრი მაღარო, საერთოდ ომის მომდევნო ხუთწლეულებში მუშავდებოდა უპირატესად მანგანუმის დიდი ოდენობით შემცველი ველები, ამიტომ სასაქონლო პროდუქციის გამოსავალი ნედლი მადნიდან საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა. ამავე დროს ჯერ კიდევ საგრძნობლად დიდი იყო გაუმდიდრებელი მადნის მიწოდება მომხმარებელზე. ამ ფაქტორებით აიხსნება ის გარემოება, რომ მთლიანად მეექვსე ხუთწლეულში მოპოვებული 24987 ათასი ტონა მადნიდან მიღებული იქნა 15310 ათასი ტონა სასაქონლო მადანი, ანუ პროდუქციის გამოსავალმა შეადგინა 61,3%.

1950 წელს მწყობრში ჩადგა ცენტრალური გამამდიდრებელი ფაბრიკა № 1, რომელმაც დაიწყო ლენინის სახ. მაღაროში (შუქრუთის ზეგანი) მოპოვებული მადნის გადამუშავება. დიდი ზანია, რაც ფაბრიკამ აითვისა საპროექტო სიმძლავრე და ყოველწლიურად 1200 ათას ტონაზე მეტი ნედლი მადნის გამამდიდრებას აწარმოებს. რაც შეეხება სასაქონლო პროდუქციას, მისი გამოსავალი დამოკიდებულია არა მარტო გადამუშავებული მასის ოდენობაზე, არამედ ნედლ მადანში სუფთა მანგანუმის შემცველობაზეც და, რადგან ეს მაჩვენებელი მნიშვნელოვან ცვალებადობას განიცდის, შედარებით არამყარია გამამდიდრებული მადნის ოდენობა და ხარისხობრივი შემადგენლობა. იმავე პერიოდში (1957 წელს) დამთავრდა ცენტრალური გამამდიდრებელი ფაბრიკა № 2-ის მშე-

ნებლობა. იგი თავისი სიმძლავრით რამდენადმე ჭარბობს პირველ ფაბრიკას და მთლიანად გადაამუშავებს „ახალი ითხვისის“ მაღაროში მოპოვებულ მადანს. ორივე დასახელებული ფაბრიკა ერთმანეთის გვერდითაა განლაგებული მდ. ყვირილას მარცხენა ნაპირას — შუქრუთისა და ითხვისის ზეგნების გამყოფი ღელის შესართავთან და ამ ორ ზეგანზე მოპოვებული მადნის ძირითადი ნაწილის გამამდიდრებას ემსახურება. მაღაროებიდან მადანი დაკიდული საბაგირო გზებით მიეწოდება ორივე ფაბრიკას, ხოლო სასაქონლო პროდუქცია და შუალედი პროდუქტი სპეციალურად აგებული ხვირბეზონების რკინიგზის ვაგონებით გაიზიდება.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა 1950-იან წლებში მადნის ღია წესით მოპოვების დაწყებას. მანგანუმის ჭიათურის საბადოს ტერიტორიაზე ბევრია ისეთი ადგილი, სადაც 2—2,5 მ სისქის მადნის შემცველ ფენაზე გადაფარებული ფუჭი ქანების სისქე არ აღემატება 10—35 მ-ს, ასე რომ, აქ საფსებით რენტაბელური იყო მადნის მოპოვების ამ წესის შემოღება. თავდაპირველად მადნის ღია წესით მოპოვება წარმოებდა ითხვისის, ბუნიკაურის, დარკვეთისა და რგანის ზეგნებზე, შემდეგ კი სხვა ზეგნებზედაც ფართოდ გავრცელდა. სამუშაოები აქ მთლიანად მექანიზებულია. თითოეულ უბანზე ჯერ ნიადაგის ფენას იღებენ ბუდეზერით და ჰუმუსის შემცველ ამ მასას ცალკე აგროვებენ. შემდეგ ხდება ფუჭი ქანების გადახსნა მძლავრი ერთხამჩიანი ექსკავატორებით. მადნის მოჭრასა და ჩატვირთვაზე თვითმცლელ მანქანებში ცალკე ექსკავატორი მუშაობს. მადნის ღია წესით მოპოვება საკმაოდ სწრაფად იზრდებოდა მეექვსე ხუთწლეულის განმავლობაში და 1960 წლისათვის მისმა ხვედრითმა წონამ მთელი მოპოვებული მადნის 14,3% შეადგინა (777 ათასი ტონა). შემდგომში ეს სამუშაოები კიდევ უფრო ფართოდ გაიშალა, მეტი ყურადღება მიექცა აგრეთვე მიწების რეკულტივაციას.

აღსანიშნავია, რომ 1950 წლამდე მრეწველობაში სრულიად არ იყენებდნენ კარბონატულ მადნებს და მხოლოდ საქართველოს სამეცნიერო დაწესებულებებში ჩატარებული კვლევა-ძიებითი მუშაობის შედეგად შესაძლებელი გახდა მათი მოხმარება შავ მეტალურგიაში. მეხუთე ხუთწლეულში დაიწყო ჭიათურის კარბონატული მადნების გაუმდიდრებელი სახით მიწოდება საბჭოთა კავშირის სამხრეთის მეტალურგიული ქარხნებისათვის, სადაც მას იყენებდნენ გადამამუშავებელი თუჯის და ნაწილობრივ ფერო-შენადნობების წარმოებაში. ერთდროულად დაიწყო სამუშაოები ამ მადნების გამამდიდრების ტექნოლოგიის დასამუშავებლად.

ჭიათურის ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზის შტოს გაყვანის შემდეგ, მთელი 40—45 წლის განმავლობაში, ვაგონების მადნით დატვირთვა წარმოებდა ნიჩბებისა და ხელის ურიკების საშუალებით. ეს იყო მძიმე და მომქანცველი შრომა, რომლითაც დაკავებული იყო (ცალკეულ ეტაპებზე) ათასამდე მუშა. საბჭოთა ხელისუფლების პირველ წლებში ჯერ კიდევ ჩვეულებრივი იყო ჭიათურის სამრეწველო რაიონებისათვის ასეთი სურათი: რკინიგზის ხაზებზე ჩამწკრივებულ ვაგონებსა და მადნის ვეებერთელა შტაბელებს გარს ეხვივნენ მუშები და ხარ-ურემი. მუშების ერთი ნაწილი მადნით საესე ურმებს ცლიდა, ხოლო მეორე — ვაგონებში ტვირთავდა.

შემდეგ, აღდგენით პერიოდში, დაიწყო მადნის ჩატვირთვა ვაგონებში ერთხამჩიანი ექსკავატორებით. პირველი ასეთი ექსკავატორი ამოქმედდა ჯარბელაში, ხოლო შემდეგ რკინიგზის სხვა ბაქნებზეც. რასაც შედეგად მოჰყვა ხელით დატვირთვის თანდათან შეცვლა მანქანური შრომით, მაგრამ მალე დატვირთვის ეს წესიც მოძველდა. მეექვსე ხუთწლედიდან დაწყებული, ამ სამუშაოებზე ექსკავატორებს თითქმის აღარ იყენებდნენ. მადანი იყრება რკინიგზის ბაქნების გასწვრივ მოწყობილ დიდ ჭვიმირებში, საიდანაც წარმოებს ვაგონების მექანიკური დატვირთვა. ასევე მექანიკურად ხდება ვაგონების ავსება საკიდ საბაგირო გზებზე. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ მადნის ტრანსპორტირების ოპერაციებზე წინათ დაკავებული იყო ჭიათურის მუშების საკმაოდ დიდი ნაწილი, ხოლო უკანასკნელი ათეული წლების მანძილზე მკვეთრად შემცირდა მათი რიცხვი მუშების საერთო რაოდენობაში.

საქართველოს მანგანუმის მრეწველობის თანამედროვე ეტაპს, რომელიც 1960-იანი წლებიდან იწყება, არსებითი ძვრები მოჰყვა წარმოების ამ დარგში. მისთვის დამახასიათებელია შემდეგი ძირითადი ნიშნები:

— მანგანუმით მდიდარი ველების მნიშვნელოვნად შემცირება და ნედლი მადნის მოპოვების სტაბილიზაცია დაახლოებით ერთ დონეზე;

— მადნის ღია წესით მოპოვების მნიშვნელოვნად გაფართოება;

— მიწისქვეშა სამუშაოებში ახალი, პროგრესული წესების და გაუმჯობესებულ ტექნიკის გამოყენება;

— პირველადი გამდიდრების პროცესში მიღებული შუალედი პროდუქტისა და შლამების შემდგომი გამდიდრების შემოღება;

— მიწების რეკულტივაციისა და ყვირილას დაჭუჭყიანებას თავიდან აცილების ღონისძიებათა განხორციელება.

ეს არსებითი ცვლილებები მიმდინარეობდა მანგანუმით უფრო ღარიბი ველების დამუშავებაზე გადასვლის პირობებში. არ შეიძლება ანგარიში არ ვაქციოს იმ გარემოებას, რომ საუკუნის მანძილზე საბადოს ინტენსიური დამუშავების შედეგად დიდად შეიცვალა მადნის მოპოვების პირობები. ამჟამად მუშავდება უპირატესად პერიფერიული ველები, რომლებიც ბევრად ნაკლებ ლითონურ მანგანუმს შეიცავენ; მოპოვება ხდება ისეთ ადგილებშიც, სადაც ადრე უკვე გამოღებული იყო მაღალხარისხოვანი მადანი. უფრო ღარიბი მადნების მოპოვება, ბუნებრივია, ამცირებს სასაქონლო პროდუქციის გამოსავალს და ადიდებს მის თვითღირებულებას. ამავე დროს გაიზარდა მეტალურგიული ქარხნების მიერ წამოყენებული მოთხოვნები მადნის ხარისხისადმი; მისი მექანიკური და ქიმიური შემადგენლობა უნდა შეესაბამებოდეს შავი ლითონების წარმოების თანამედროვე ტექნოლოგიას.

აღნიშნულ გარემოებათა გამო, 1968 წლიდან მთლიანად შეწყდა გაუმდიდრებელი, ეგრეთ წოდებული რიგითი მადნის მიწოდება მომხმარებლებისათვის.

ცხრილი 4

მანგანუმის მადნის მოპოვება ჭიათურაში 1960—1976 წლებში

წლები	ნედლი მადნის მოპოვება (ათას ტონობით)	მათ შორის ღია წესით (ათას ტონობით)	ღია წესით მოპოვების ხვედრითი წილი (პროცენტობით)	სასაქონლო პროდუქტია (ათას ტონობით)	მათ შორის მაღალი ხარისხის კონცენტრატები ⁴ (ათას ტონობით)
1960	5418	777	14,3	3035,8	1518,8
1965	6063	1532	25,3	2872,6	1517,6
1970	5169	1405	27,2	1569,0	1141,9
1975	5172	1467	28,4	1834,7	1081,4
1976	5072	1325	26,1	1853,1	1084,3

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ სასაქონლო პროდუქციის გამოშვება ბევრად შემცირდა 1961—1970 წლებში, ხოლო 70-იანი წლების დასაწყისიდან, ისევე როგორც ნედლი მადნის მო-

⁴ მაღალი ხარისხის კონცენტრატებს მიეკუთვნება სამივე ხარისხის პეროქსაღი და პირველი სამი ხარისხის მეტალურგიული კონცენტრატები (იხ. გვ. 13—14).

პოვება, სასაქონლო მადნის ოდენობაც სტაბილურია. ასევე მეტ-ნაკლებად თანაბარ დონეზეა უკანასკნელ ხანებში მთლიანი პრო-დუქცია, შეადგენს რა ყოველწლიურად 54—55 მლნ მანეთს (1975 წლის მოქმედ ფასებში). საბადოს გაღარიბების ერთ-ერთი შედეგი ის არის, რომ შემცირდა სასაქონლო პროდუქციის გამოსავალი ნედ-ლი მადნიდან. თუ მეექვსე ხუთწლეულში ის შეადგენდა საშუალოდ 61,3%-ს, მეცხრე ხუთწლეულში შემცირდა 34,7%-მდე (25469 ათასი ტონა მადნიდან მიღებული იყო 8836 ათასი ტონა კონცენტრატი).

მადნის მოპოვების მაღალ დონეზე შენარჩუნებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დარკვეთის მაღაროს მწყობრში ჩადგომას და მადნის ღია წესით მოპოვების გაფართოებას. 1960 წლამდე ამ წე-სით მადანს ოთხ ზეგანზე იღებდნენ, მეცხრე ხუთწლეულში კი ყველა ზეგანზე მოქმედებდა ღია კარიერები, რის შედეგადაც აქ მიღე-ბულმა მადანმა შეადგინა მთელი მოპოვების მეოთხედზე მეტი. მი-წისქვეშა მოპოვებასთან შედარებით, ღია კარიერებში 33%-ით უფრო იაფი ჯდება ერთი ტონა ნედლი მადნის მიღება. გარდა კარგი ეკო-ნომიკური ეფექტისა (ერთი ტონა ღია წესით მოპოვებულ მადანზე ეკონომია შეადგენს დაახლოებით 2,5 მანეთს), მეტად მნიშვნელო-ვანია მუშახელისა და დამხმარე მასალების (ხე-ტყე, ცემენტი და სხვ.) დიდი ეკონომია. ღია წესით მადნის მოპოვებამ ჭიათურაში მიაღწია თავის ზღვარს და სამთო-გეოლოგიური პირობები არ იძ-ლევა მისი შემდგომი გაფართოების შესაძლებლობას.

ჭიათურის მთაგორიანი რელიეფის პირობებში ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა მიწების რეკულტივაცია, მითუმეტეს თუ გავითვალისწინებთ ქალაქის მიმდებარე ტერიტორიის მჭიდრო და-სახლებას და სასოფლო-სამეურნეო მიწების დიდ ზომიერებას.

1977 წლის 1-ლი იანვრისათვის სამთამადნო კომბინატს ჰქონდა სულ გამოყოფილი 1542 ჰა მიწა, მათ შორის ღია წესით მოპოვე-ბისათვის 700,7 ჰა. საკარიერო სამუშაოები შესრულებული იყო ან მიმდინარეობდა აღნიშნული თარიღისათვის 621 ჰექტარზე. აქედან 311 ჰექტარი მიწა აღდგენილი იყო და გადაცემული სასოფლო-სამეურნეო საწარმოებზე, დანარჩენ ფართობებზე მიმდინარეობს მადნის მოპოვება ან წარმოებს აღდგენის პროცესი. ამ სამუშაოებს აწარმოებს სამთამადნო კომბინატის შესაბამისი განყოფილება, რო-მელიც აღჭურვილია სპეციალური ტექნიკური საშუალებებით. გარ-კვეთულ უბანზე მადნის მოპოვების დამთავრების შემდეგ (როდესაც ფუჭი ქანის სისქე 30—35 მ-ზე მეტი აღმოჩნდება) ხდება კარიერებ-ში გადახსნითი სამუშაოების დროს დაგროვილი ქანის მოსწორება.

და ზედაპირზე ნიადაგის ფენის თანაბრად გაშლა. ფართობზე ითე-სება მრავალწლიანი ბალახები და ოთხი წლის შემდეგ იგი მიჩნეუ-ლია ვარგისად სხვა კულტურების გაშენებისათვის.

მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ ხანებში ბევრად გაუმჯო-ბესდა მიწების რეკულტივაციის საქმე, ამ სამუშაოებს მაინც ახა-სიათებს სერიოზული ნაკლი. სამთამადნო კომბინატის საწარმოო-საფინანსო გეგმებში თითოეული ჰექტარი მიწის აღდგენაზე გათვა-ლისწინებულია 13,5 ათასი მანეთის დახარჯვა, სინამდვილეში კი 8 ათას მანეთზე მეტი არ იხარჯება, რადგან სრული მოცულობით არ ზოროციელდება ყველა აგრო-მელიორაციული სამუშაო. კერ-ძოდ, არ წარმოებს გეგმით გათვალისწინებული დახურული საარ-ყავი სისტემის მოწყობა, ეს კი მნიშვნელოვნად ზღუდავს აღდგენ-ლი მიწების ინტენსიური სასოფლო-სამეურნეო წარმოებისათვის გამოყენებას; არც ეროზიული პროცესების საწინააღმდეგო ღონის-ძიებები ტარდება მთელი სისრულით.

სერიოზული ცვლილებები მოხდა მადნის მიწისქვეშა მოპოვე-ბის ტექნიკასა და ტექნოლოგიაში.

საბადოს ახალი ველების დამუშავებისას ფართო გავრცელება ჰპოვა მადნის ლავებში მოპოვებამ. დაახლოებით 20—30 მეტრი სიგანის ლავაში აწარმოებენ მადნის ფენის ბურღვა-აფეთქებას. ჭერის გამაგრებისა და მადნის ვაგონებში ჩატვირთვისათვის იყენე-ბენ ეგრეთ წოდებულ წმენდით კომპლექსს, რომლის მთავარი ავ-რეგატებია მექანიკური სამაგრი, კომბაინი და კონვეიერი. ეს კომპ-ლექსი შეიქმნა ჭვანახშირის შახტებისათვის და ჭიათურის პირობებ-ში რომ გამოეყენებიათ, საჭირო გახდა მისი მოდერნიზაცია, რაც ინსტიტუტ „გებოლეგიაში“ სპეციალისტებმა და ჭიათურელმა ინჟინრებმა განახორციელეს. მანგანუმის მადნის ლავაში მისი მთა-ვარი დანიშნულებათა ჭერის გამაგრება ჰიდროტუმბოების დახმარე-ბით. რაც შეეხება კომპლექსში შემავალ კომბაინსა და კონვეიერს, ისინი ჭიათურის სამთო-გეოლოგიურ პირობებში ძნელად გამოსა-ყენებელი შეიქნენ და ჩატვირთვის ოპერაციებში სკრეპერები და ჩამტვირთავი მანქანებია ძირითადად გამოყენებული.

აღრე დამუშავებულ ველებში მადნის ხელახალი მოპოვება წარმოებს მოსანგრევი პნევმატური ჩაქურჩების დახმარებით, ხოლო ვაგონებში ჩატვირთვა — მტვირთავი მანქანებით, ნაწილობრივ კი ნიჩხებით, რადგან ცალკეულ შემთხვევებში საჭირო ხდება მადნის ხელით პირველადი დახარისხება. ამ წესით მოპოვებისას ჭერს ამ-აგრებენ ხის ბიგებით.

მალაროებში მადნის ვაგონებში ჩატვირთვის მექანიზაცია დაიწყო ჯერ კიდევ 1930-იან წლებში, მაგრამ იმხანად ამ შრომატევადი სამუშაოს შესრულებაში მექანიზმების გამოყენება მეტად ნელა მიიწევდა წინ. 1940 წელს აღნიშნული სამუშაოს მექანიზაციის ღონე ჭიათურაში არ აღემატებოდა 4,5%-ს, 1950 წელს — 10,8%-ს, ხოლო 1965 წელს — 43,6%-ს. ნედლი მადნის დატვირთვა მალაროებში და კარიერებში 1976 წელს მექანიზებული იყო 80,8%-ით, აქედან ღია კარიერებზე მოდიოდა მთელი სამუშაოების 26,1%, წმენდით კომპლექსებზე — 4,6%, მტვირთავ მანქანებზე — 23,2% და სკრეპერებზე — 26,9%. წერაქვი და ნიჩაბი ჭიათურის მალაროებში ამჟამად გამოიყენება ძირითადად როგორც დამხმარე ინვენტარი.

ვაგონებში ჩატვირთული მადანი მალაროებიდან იამოაქვთ ელმავლების დახმარებით, რისთვისაც ყველა ლავამდე და სანგრევამდე მიყვანილია ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზა.

მადნის ტრანსპორტირებაში ფართოდაა გამოყენებული საკიდი-საბაგირო გზები. ჭიათურის სამრეწველო უბნები და თვით საქალაქო დასახლებაც დასერილია სატვირთო და სამგზავრო დაკიდული საბაგირო გზებით. ამ სახის ტრანსპორტს დიდი უპირატესობა აქვს ჭიათურის პირობებში, მიწისზედა ტრანსპორტის სხვა სახეობებთან. მთავარიანი რელიეფის პირობებში მადნის გადაზიდვა და მგზავრების გადაყვანა აღნიშნული ტრანსპორტით ბევრად უფრო ხელსაყრელია როგორც დროის ეკონომიის, ისე სხვა ეკონომიკური მაჩვენებლების თვალსაზრისით. მის ერთ-ერთ უპირატესობას წარმოადგენს სატვირთო ოპერაციების სრული მექანიზაცია და ენერგიის ხარჯის სიმცირე. ამიტომაც, რომ ჩვენი ქვეყნის არც ერთ კუთხეში ასე ფართოდ არ არის გამოყენებული საკიდი საბაგირო გზები, როგორც ჭიათურაში.

მართალია, პირველი საკიდი საბაგირო გზა ჭიათურაში 1912 წელს მოეწყო, მაგრამ რევოლუციამდელ წლებში მას არ მოჰყოლია ტრანსპორტის ამ სახეობის შემდგომი განვითარება. ეს დიდმნიშვნელოვანი ღონისძიება მთლიანად საბჭოთა პერიოდში განხორციელდა. 1922-დან 1938 წლამდე აქ აიგო 25 საკიდი საბაგირო გზა, რომელთა საერთო სიგრძე 15 კმ-ს აღემატებოდა⁵. მას შემდეგ გრძელდებოდა ამ გზების ტექნიკური გაუმჯობესება, მათი გამტარ-

უნარიანობის გადიდება. ცალკეულ უბნებზე მადნის მარაგის ამოღების შედეგად, ზოგიერთი ასეთი გზა გაუქმდა, ნაცვლად კი ბევრადგილას აშენდა ახალი გზა. 1977 წელს ჭიათურაში მოქმედებდა 31 სატვირთო საბაგირო გზა, რომელთა უმრავლესობა მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში აშენდა. მათი საერთო სიგრძე 20 კმ-ს აღემატება; წლის მანძილზე ამ გზებს შეუძლიათ გადაზიდონ დაახლოებით 11 მლნ. ტონა ტვირთი. საბაგირო გზები გამოყენებულია როგორც მალაროებიდან გამამდიდრებელ ფაბრიკებამდე მადნის გადასაზიდად, აგრეთვე გამდიდრების შედეგად მიღებული სარჩენების საწყობებამდე მისატანად.

გარდა საკიდი საბაგირო გზებისა, ტვირთების შიგა საწარმოო გადაზიდვისათვის ჭიათურაში იყენებენ ავტოტრანსპორტსაც. კერძოდ, ავტოტრანსპორტით წარმოებს რკინიგზიდან მალაროებამდე სამაგრი ხე-ტყის და მთელი რიგი სხვა ტვირთების გადაზიდვა. ავტოტრანსპორტით მადანი გადააქვთ არა მარტო ღია კარიერებიდან „სამრეწველო მოედნებამდე“, არამედ ზოგჯერ გამამდიდრებელი ფაბრიკიდან რკინიგზამდეც. კერძოდ, იმასთან დაკავშირებით, რომ სტალინის სახ. მალაროს გამამდიდრებელი ფაბრიკა დაშორებულია რკინიგზის საზიდან, პრაქტიკამ დაადასტურა, რომ ამ მანძილზე მადნის გადაზიდვა უფრო გამართლებულია ავტოტრანსპორტით, ვიდრე საკიდი საბაგირო გზით, რადგან საჭირო ზდება სახმელეთო გზების დამცავი გადახურვები, როცა მათ გასწვრივ ვიწრო ხეობაში გადის საკიდი საბაგირო გზის ტრასა; ასეთი სამუშაოები კი ხშირად საკმაოდ ძვირი ჯდება.

მეტად მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა უკანასკნელი 15—20 წლის მანძილზე მანგანუმის მადნის გამდიდრებაში. ეს ძვრები გამოიწვია, ჯერ ერთი, სასაქონლო პროდუქციის სტანდარტიზაციის მოთხოვნათა გაფართოებამ და დაზუსტებამ; მეორეც, უფრო ღირბი მადნების მოპოვების გამო კონცენტრატების გამოსვლის შემცირებამ და გაუმდიდრებელი მადნის მომხმარებლისათვის მიწოდების მთლიანად შეწყვეტამ; მესამეც, დანაკარგების შემცირების აუცილებლობამ და გარემოს დაჭუჭყიანების თავიდან აცილებამ.

მთავარი ცვლილებანი, რაც მადნის გამდიდრებაში 1960-იანი წლების დასაწყისიდან განხორციელდა, შეზღუდვებიან შეიძლება ჩამოყალიბდეს:

— აშენდა თანამედროვე ტექნიკით აღჭურვილი რამდენიმე მძლავრი გამამდიდრებელი ფაბრიკა, რაც ამავე დროს ნიშნავდა მადნის გამდიდრების მაქსიმალურ ცენტრალიზაციას;

⁵ გ. კ ა ც ი ტ ა ძ ე. საპერო-საბაგირო გზები ჭიათურაში. ჟურნალი „ტექნიკა“, 1939, № 7, გვ. 86—87.

- დაიწყო კარბონატული და დაჟანგული (მჩატეფორებიანი) მადნების გამდიდრება;
- მოეწყო გამამდიდრებელ ფაბრიკებში მიღებული შუალედი პროდუქტების მეორედ გამდიდრება;
- დაიწყო გამამდიდრებელი ფაბრიკებიდან გამავალი შლამების გამდიდრება;
- გაიშალა სამუშაოები ყვირილას დაჭუჭყიანების თავიდან აცილების მიზნით გამავალი წყლების გამწმენდი წყალსატევების ასაგებად;
- შეიქმნა „კულების“ (მშრალი ნარჩენების) საწყობები და მიმდინარეობს მუშაობა მომავალში მათი გადამუშავებისათვის.

ჭიათურაში ამჟამად ყველაზე მძლავრია დარკვეთის გამამდიდრებელი ფაბრიკა, რომლის მადლივი კორპუსი აღმართულია რკინიგზის სადგურ დარკვეთის გაღმა—მდ. ყვირილას მარჯვენა ნაპირთან. მისი პირველი განყოფილება ერთ მლნ. ჟანგეულ მადანს გადაამუშავებს და მოქმედებს 1961 წლიდან. მეორე განყოფილების სიმძლავრე გათვალისწინებულია 1,25 მლნ. კარბონატული მადნის გამდიდრებაზე; იგი ამოქმედდა 1975 წელს. დარკვეთის გამამდიდრებელი ფაბრიკა ემსახურება დიმიტროვის სახ. მდაროს. 1961 წელს მწყობრში ჩადგა აგრეთვე კალინინის სახ. მდაროს გამამდიდრებელი ფაბრიკა (№ 29), რომლის საპროექტო სიმძლავრე არ აღემატება 340 ათას ტონას.

პირველადი გამდიდრების ფაბრიკებში მიღებული შუალედი პროდუქტი რკინიგზით გადაიზიდება ცენტრალურ დამყვან ფაბრიკაში. ეს საწარმო აიგო ყვირილას მარცხენა ნაპირას საქალაქო დასახლებების ქვემოთ და მწყობრში ჩადგა 1962 წელს. აქ წლიურად ერთი მლნ. შუალედი პროდუქტი გადაამუშავდება და მიიღება II და IV ხარისხის მეტალურგიული კონცენტრატი. მის მეზობლად 1969 წლიდან მოქმედებს ცენტრალური საფლოტაციო ქარხანა, სადაც თავს იყრის ყველა გამამდიდრებელი ქარხნიდან გამავალი შლამები. ამ საწარმოს სიმძლავრეა 1,3 მლნ. ტონა მადნის გამდიდრება (მშრალ მასაზე გადანაგარიშებით).

ინტერესს მოკლებული არ არის მანგანუმის მადნის გამდიდრების ორგანიზაციული სტრუქტურა. პირველადი გამდიდრების ფაბრიკები არსებობენ თითოეულ მდაროთა სამმართველოსთან; ასეთი გამამდიდრებელი ფაბრიკა სულ ექვსია. მეორადი გამდიდრების ორი

ფაბრიკა (დამყვანი და საფლოტაციო) კი უშუალოდ კომბინატის გამგებლობაშია, რადგან ისინი გადაამუშავებენ პირველადი გამამდიდრებელი ფაბრიკის შუალედ პროდუქტს და შლამებს. მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ გამდიდრების პროცესის ცენტრალიზაციასთან ერთად ყველა ახალი ფაბრიკა აშენდა უშუალოდ მდ. ყვირილას სანაპიროებზე, რკინიგზის სახის გასწვრივ (გამონაკლისია 1935 წელს აგებული № 25 ფაბრიკა). ამის შედეგად საჭირო აღარ არის მადნის კონცენტრატის ტრანსპორტირება ფაბრიკიდან რკინიგზამდე. თვით ფაბრიკებში მოწყობილია დიდი სამარაგო ზვიმირები, საიდანაც მადანი მექანიკურად იტვირთება რკინიგზის ვაგონებში. გამდიდრების ცენტრალიზაციას თან მოჰყვა მცირე წარმადობის, ძველი პატარა ფაბრიკების მთლიანად გაუქმება.

ფაბრიკებში იყენებენ გამდიდრების გრავიტაციულ მეთოდს. დალექვის პროცესისათვის საჭირო წყალს ყველა ფაბრიკა მდ. ყვირილადან ღებულობს. შუალედი პროდუქტის გამდიდრების დროს იყენებენ აგრეთვე მაგნიტურ სეპარატორებს. ბევრად უფრო ძნელად გასამდიდრებელია კარბონატული და მჩატეფორებიანი მადნები. ცენტრალურ დამყვან ფაბრიკასთან შექმნილია მჩატეფორებიანი მადნის (იგი წარმოიქმნა კარბონატული მადნების დაჟანგვის შედეგად) გამამდიდრებელი განყოფილება, რომელიც მოქმედებს 1973 წლიდან და ნედლ მადანს ღებულობს ყვირილას მარჯვენა მხარის ზეგნებიდან, სადაც ბევრია ასეთი მადანი. აქ შეიძლება წლიურად გადაამუშავდეს 650 ათასი ტონა დაჟანგული მადანი, რომლიდანაც მიიღება III და IV ხარისხის მეტალურგიული კონცენტრატი.

ჯერჯერობით მოქმედებაშია ცენტრალური საფლოტაციო ფაბრიკის პირველი რიგი. მიმდინარეობს მისი მეორე რიგის მშენებლობა. მომავალში აქ გადაამუშავდება კარბონატული მადნების გამდიდრების შედეგად მიღებული შუალედი პროდუქტი და სხვა გამამდიდრებელი ქარხნების ნარჩენები („კულები“), რომლებიც ამჟამად გროვდება სპეციალურად გამოყოფილ ადგილებში (მათ „საწყობებს“ უწოდებენ). ეს ნარჩენები ლითონური მანგანუმის გარკვეულ რაოდენობას შეიცავენ და გამდიდრების შედეგად მათგან მიიღება მეტალურგიაში გამოსაყენებელი კონცენტრატი.

ცენტრალური საფლოტაციო ფაბრიკიდან მდ. ყვირილას დიდი რაოდენობით უერთდება დაჭუჭყიანებული წყალი (საათში 7,8 ათასი კუბური მეტრი). უნდა ითქვას, რომ ჭიათურის სამთამადნო მრეწველობის არსებობისას წლის მანძილზე მდ. ყვირილას უზომო

დაჭუჭყიანებას დღემდე ვერ დაედო ზღვარი. მხოლოდ მიმდინარე ხუთწლეულში გაიშალა ფართო სამუშაოები ამ დიდად მნიშვნელოვანი საკითხის გადასაწყვეტად. მდ. ლურლუმელას ხეობაში შენდება 18 მლნ. კუბ. მეტრი ტევადობის წყალსაცავი, სადაც გადაიქაჩება ცენტრალური საფლოტაციო ფაბრიკიდან გამავალი წყლები. წყალსაცავში მოხდება მყარი ნაწილაკების დაღეჟვა და სუფთა წყალი ლურლუმელას საშუალებით კვლავ შეუერთდება ყვირილას, ქალაქს ქვემოთ, დაახლოებით 10 კმ დაშორებით. ამ სამუშაოების დამთავრება გათვალისწინებულია 1980 წლისათვის. ეს იქნება პირველი დიდი ღონისძიება, რითაც გადაიჭრება მდ. ყვირილას დაჭუჭყიანების თავიდან აცილების მეტად მნიშვნელოვანი პრობლემა.

ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ დროთა განმავლობაში ხდებოდა მდინის მოპოვების თანდათანობითი გადანაცვლება საბადოს სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილიდან მისი ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთი ნაწილისაკენ — ყვირილას ორივე ნაპირის გასწვრივ, მდინარის დინების საწინააღმდეგო მიმართულებით.

ცალკეული ზეგნების ხვედრითი წონა ნედლი მდინის მოპოვებაში შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

	1955 წელი, %	1976 წელი, %
პერევისა	16,4	6,6
შუქრუთი, მერევი	38,8	24,3
რგანი, თაბაგრები, ზედა რგანი, ბუნიკაური	16,6	8,2
მღვიმევი	9,4	7,7
თხვისი, დარკვეთი	18,8	53,2
ს უ ლ	100,0	100,0
მათ შორის: სამხრეთ-დასავლეთი ზეგნები	81,2	46,8
ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთი ზეგნები	18,8	53,2

წარმოების ადრინდელ ეტაპებზე საბადოს სამხრეთ-დასავლეთი ზეგნების ინტენსიური დამუშავების მთავარი მიზეზი ის იყო, რომ აქ მაღალი უფრო დიდი რაოდენობით შეიცავდა სუფთა ლითონს. დასაწყის ეტაპზე, როცა მაღანს ზესტაფონში ურბებით ეზიდებოდნენ, გარკვეულ როლს ასრულებდა ის გარემოებაც, რომ პერევისის, შუქრუთის, რგანის და ზედა რგანის ზეგნები უფრო ახლოს მდებარეობდნენ რკინიგზასთან, ვიდრე დანარჩენი ზეგნები. საბადოს ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთი ზეგნების ხვედრითი წონის მკვეთ-

რად გადიდებას მდინის საერთო მოპოვებაში 1955—1976 წლებში ხელი შეუწყო ამ პერიოდში „ახალი ითხვისის“ და დარკვეთის (დიმიტროვის სახელობის) მძლავრი მალარობის მწყობრში ჩადგომა. ამავე ზეგნებზე ფართოდ გაიშალა მდინის ღია წესით მოპოვება. ორივე აღნიშნული ზეგნის ხვედრითი წონა ღია წესით მოპოვებული მდინის საერთო ოდენობაში კიდევ უფრო მაღალია, ვიდრე მთლიან მოპოვებაში (1976 წელს 56,6%).

ჭიათურის სამთო-მოპოვებითი სამუშაოების მოცულობის შესახებ წარმოდგენას გვაძლევს ის ფაქტიც, რომ აქ არსებულ 6 მალაროთა სამმართველოს განკარგულებაში მყოფი მიწისქვეშა გამონამუშევრების (გვირაბები და მათი განშტოებები) საერთო სიგრძე ამჟამად 151 კმ-ს აღემატება; მოქმედებს აგრეთვე 11 ღია კარიერი.

წარმოების ზრდისა და მისი სრულყოფის ერთ-ერთი მაჩვენებელია ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობაში ფართოდ გაშლილი კაპიტალური მშენებლობა. თუ მეხუთე ხუთწლეულში (1951—1955 წლები) საშუალოდ ყოველწლიურად კაპიტალური დაბანდებანი ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობაში შეადგენდა 3,88 მლნ მანეთს⁶, 1976 წელს კაპიტალურ მშენებლობაზე დაიხარჯა 11,28 მლნ. მანეთი. სამრეწველო ობიექტებთან ერთად შენდება კომუნალურ-საყოფაცხოვრებო და კულტურულ-საგანმანათლებლო დანიშნულების მრავალი ობიექტი. ქალაქში მოქმედებს არაერთი სამშენებლო ორგანიზაცია, რომლებიც სპეციალიზებული არიან გარკვეული სახის მშენებლობაზე. მათ შორის აღსანიშნავია საქართველოს მშენებლობის სამინისტროს ტრესტი № 8, რომელსაც აქვს ორი სამშენებლო სამმართველო „ჭიათურმშენი“ და „ბინმშენი“. დიდ სამუშაოებს ასრულებენ აგრეთვე იმავე სამინისტროს სხვა სამშენებლო სამმართველოები. მშენებლობაზე დაკავებული მუშა-მოსამსახურეების საშუალო წლიური რიცხვი 1700 კაცს აღემატება.

კაპიტალურ დაბანდებათა ზრდის პარალელურად იზრდებოდა წარმოების ძირითადი ფონდები, უფრო სრულყოფილი ხდებოდა მდინის მოპოვებისა და გამდიდრების ტექნიკა და ტექნოლოგია, ყოველწლიურად ღიდიდებოდა მუშის ენერგოშეიარაღება. 1976 წლის 1 ნოემბრისათვის კომბინატის ძირითადი ფონდები შეადგენდნენ 188,5 მლნ. მან. წარმოების ტექნიკური აღჭურვის პარალელურად იზრდებოდა ელექტროენერგიის მოხმარება. 1976 წ. ელექტროენერ-

⁶ ფულის აწინდელ მასშტაბებში.

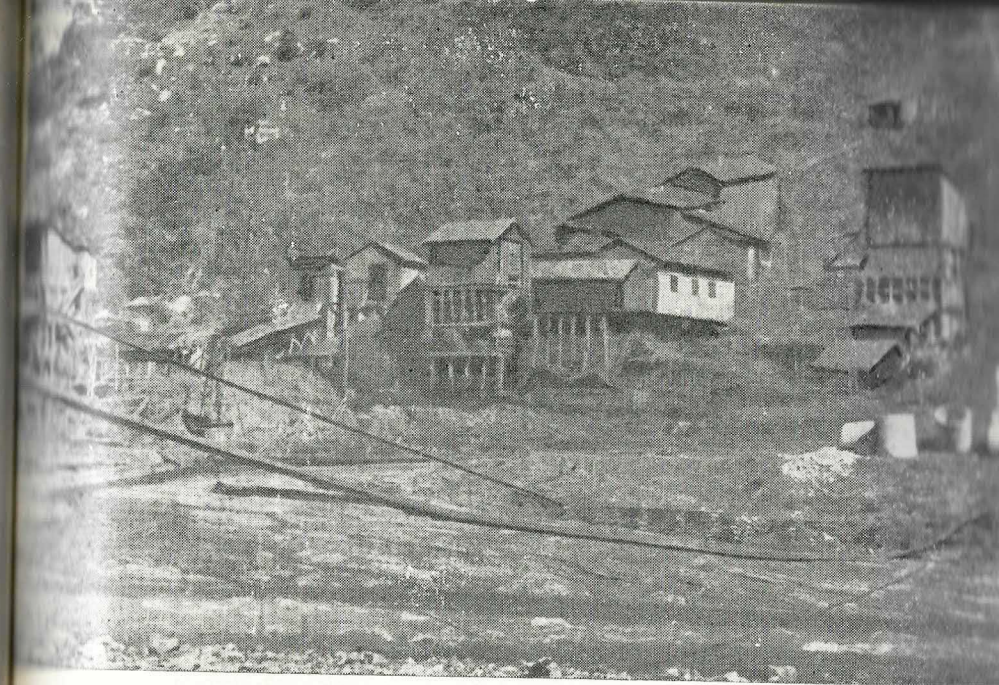
გიის ხარჯი საწარმოო პროცესებში შეადგენდა 151,5 მლნ. კვტ საათს, ანუ ერთ ტონა სასაქონლო მადანზე დაიხარჯა 81,76 კვტს.

სამთამადნო კომბინატის სამრეწველო პერსონალის რაოდენობა 1976 წელს შეადგენდა (საშუალო წლიური) 8164 კაცს; მათ შორის: მუშები — 6857, ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალი — 922, მოსამსახურე — 299, უმცროსი მომსახურე პერსონალი დამოწაფე — 1086. გარდა ამისა, არასამრეწველო პერსონალის რაოდენობა შეადგენდა 1793 კაცს, რომლის დაახლოებით ნახევარი მოდიოდა კომბინატის დამხმარე სასოფლო-სამეურნეო წარმოებაზე. ეს საწარმო ქალაქის მეზობლად არსებობს და მის მოსახლეობას ამარაგებს რიგი სასურსათო პროდუქტით.

ჭიათურის სამთამადნო მრეწველობის განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი შედეგია შრომის პირობების გაუმჯობესება. დიდი ყურადღება ექცევა შრომის ორგანიზაციას წარმოების თითოეულ უბანზე, უმჯობესდება შრომის დანაწილება და კოოპერირება, ინერგება მართვის ახალი, მოწინავე მეთოდები. ყოველწლიურად მცირდება ხელით შრომის მოცულობა, ხორციელდება ნორმირებისა და მატერიალური ანაზღაურების სრულყოფა, სულ უფრო ფართო გავრცელებას ღებულობს სამუშაო ადგილის მეცნიერულად დასაბუთებული ორგანიზაცია.

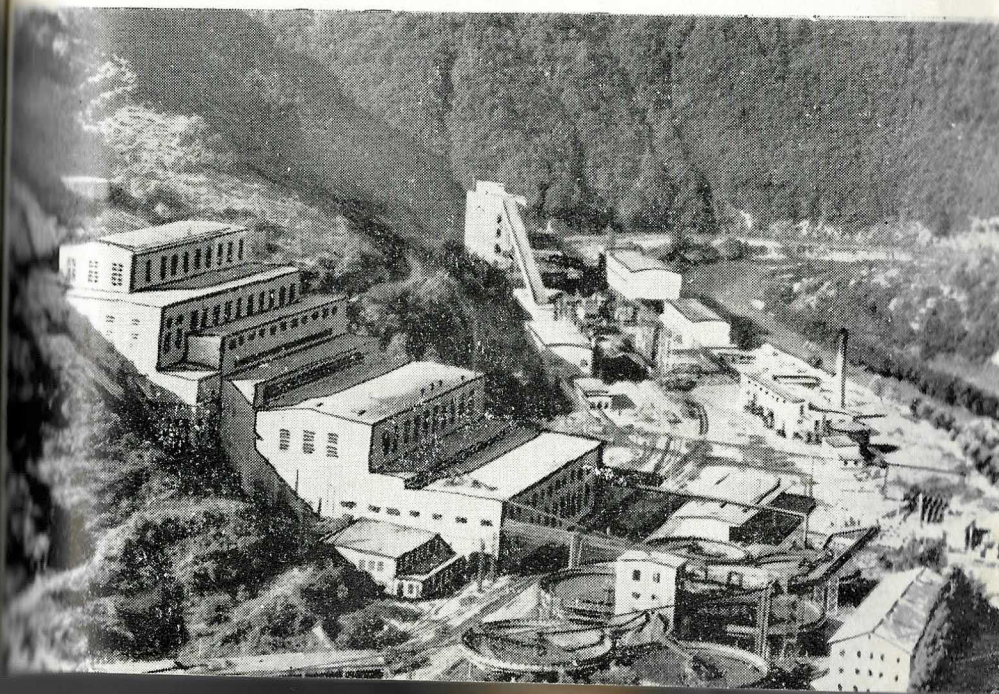
დიდი ყურადღება ექცევა ჭიათურის სამთამადნო მრეწველობაში ტექნიკურ პროგრესს. ყოველწლიურად ინერგება მრავალი რაციონალიზატორული წინადადება და გამოგონება. მათი განხორციელების შედეგად მარტო 1976 წელს ეკონომიამ შეადგინა ერთ მილიონ მანეთზე მეტი. მთელ რიგ საწარმოო პროცესებში გამოიყენება მართვის ავტომატური სისტემა. წარმოების სპეციალისტები სხვადასხვა სამეცნიერო-საკვლევ დაწესებულებებთან თანამშრომლობის გზით მონაწილეობენ ბევრი ტექნიკური სიახლის განხორციელებაში. ერთ-ერთი ასეთი სიახლეა სამთო კომბაინის — „KMP-2“-ის მოდერნიზაცია, „გიპროუგლემაშის“ სპეციალისტებთან თანამშრომლობით. ამ გზით შეიქმნა არსებითად ახალი კომბაინი, რომლის საცდელი ეგზემპლარი უკვე მზადდება ერთ-ერთ მანქანათმშენებელ ქარხანაში.

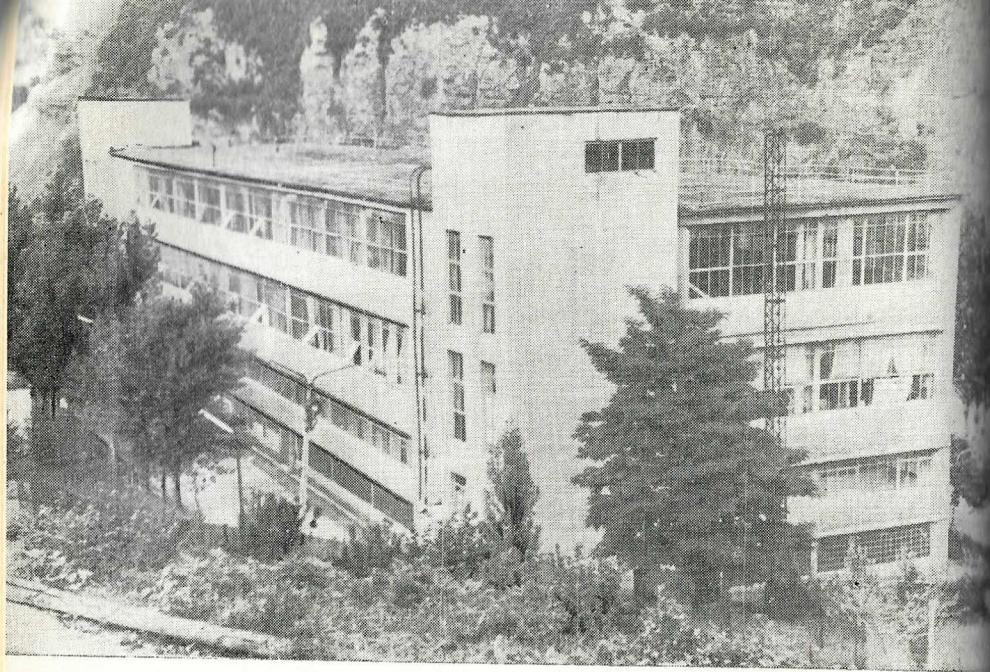
სპეციალური გამოკვლევის შედეგად მიზანშეწონილადია აღიარებული ჭიათურაში შეიქმნას ელექტროლიზური მანგანუმის ორჟანგის წარმოება, რომელსაც დიდი გამოყენება ექნება ელექტრობატარეების წარმოებაში. ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა რეკულტივირებულ მიწებში ტოქსიკური შენაერთების ნეიტრალი-

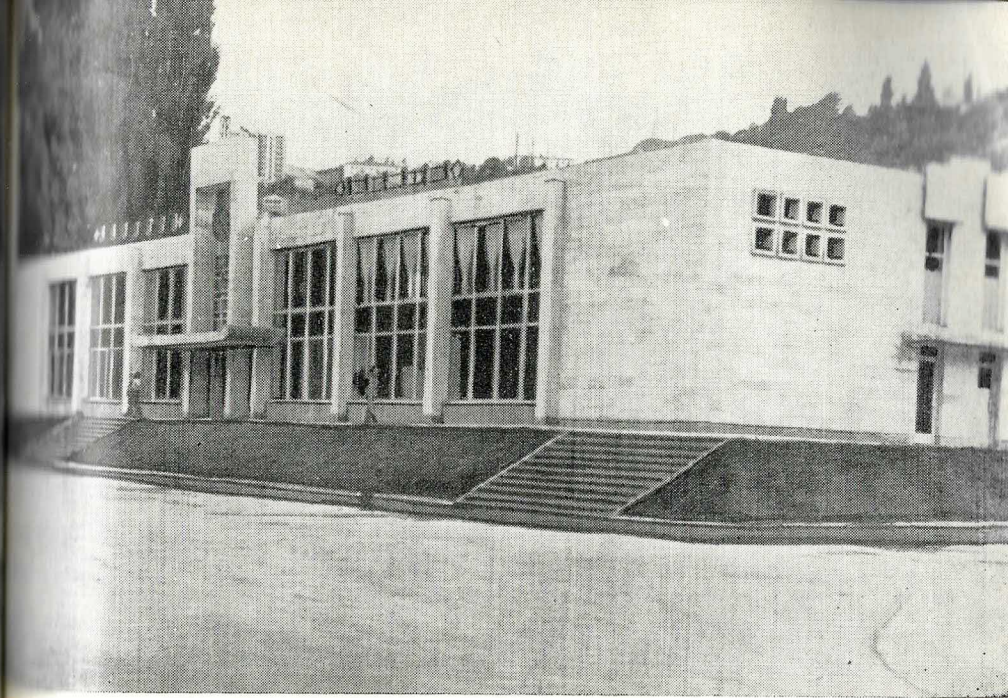
ასე გამოიყურებოდა 1950-იან წლებში მადნის გამამდიდრებელი ერთ-ერთი ფაბრიკა

ცენტრალური საფლოტაციო და დამყვანი ფაბრიკების ხედი

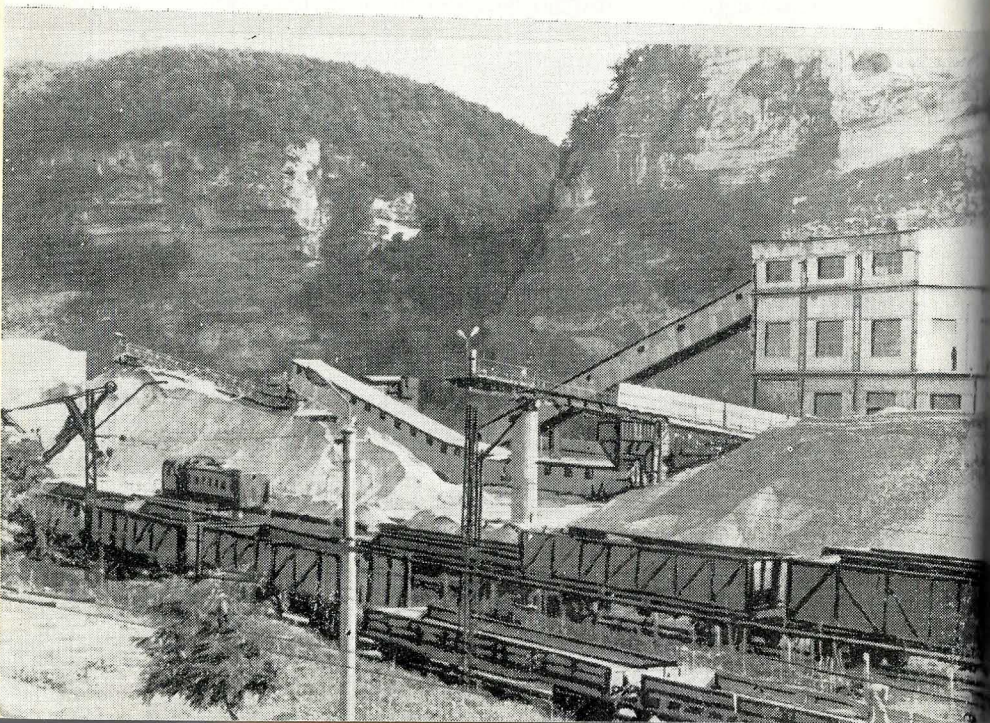

სამკერვალო ფაბრიკა ნაგუთის დასახლებაში

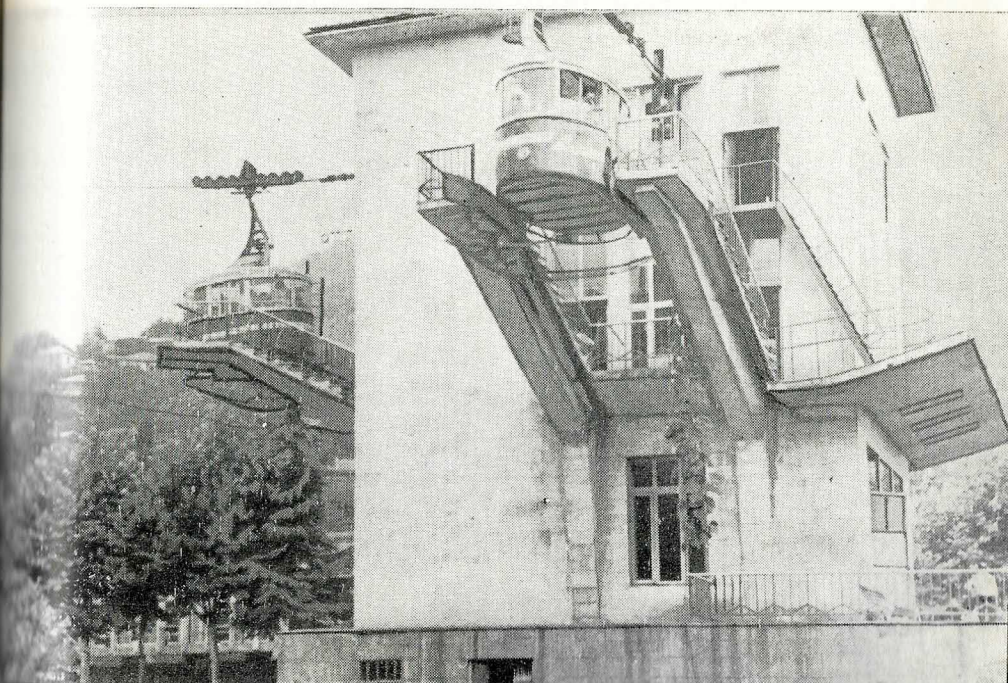

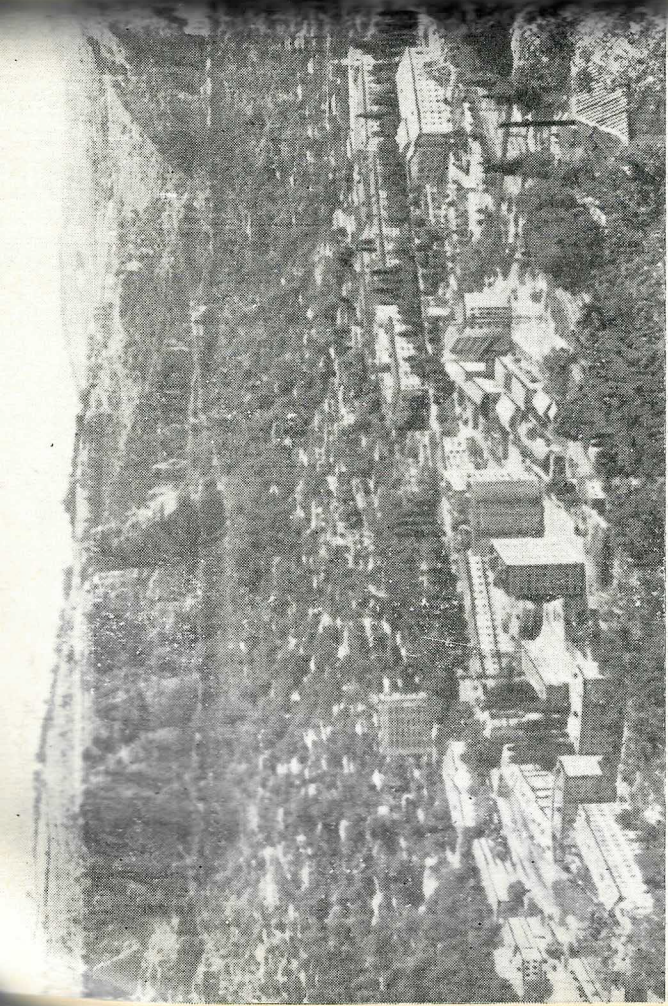
რკინიგზის ახალი სადგურის შენობა ქიათურაში

კვარცის სილის გამამდიდრებელი ფაბრიკა
უვირილას მარჯვენა ნაპირზე

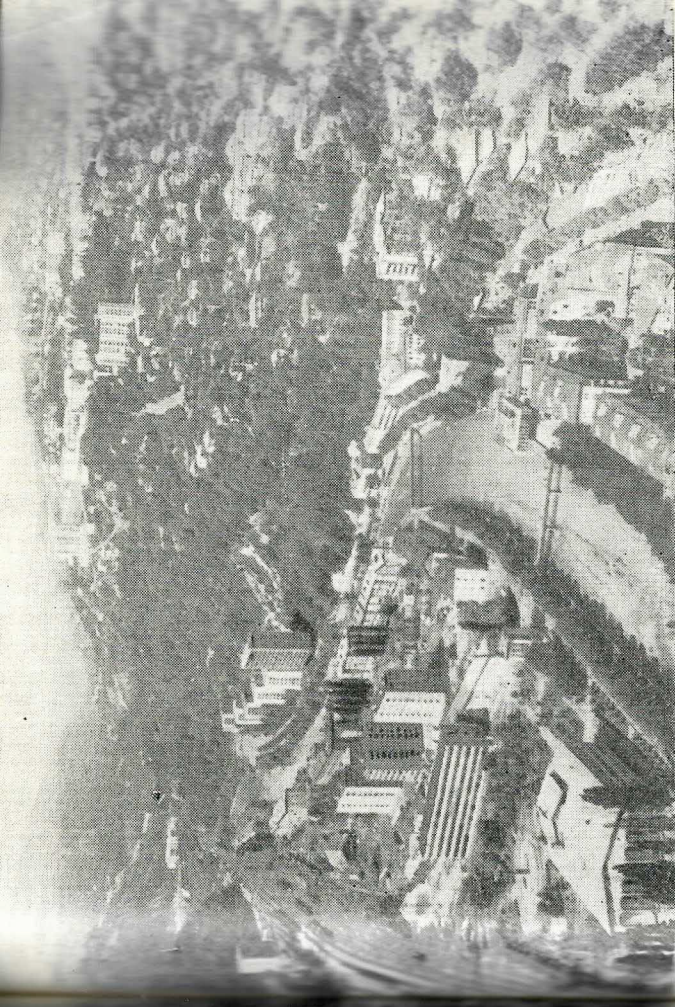
საკიდი საბაგირო გზის ერთ-ერთი სადგური ქალაქის ცენტრში.
აქედან სამი მიმართულებით გადაჰყავთ მგზავრები

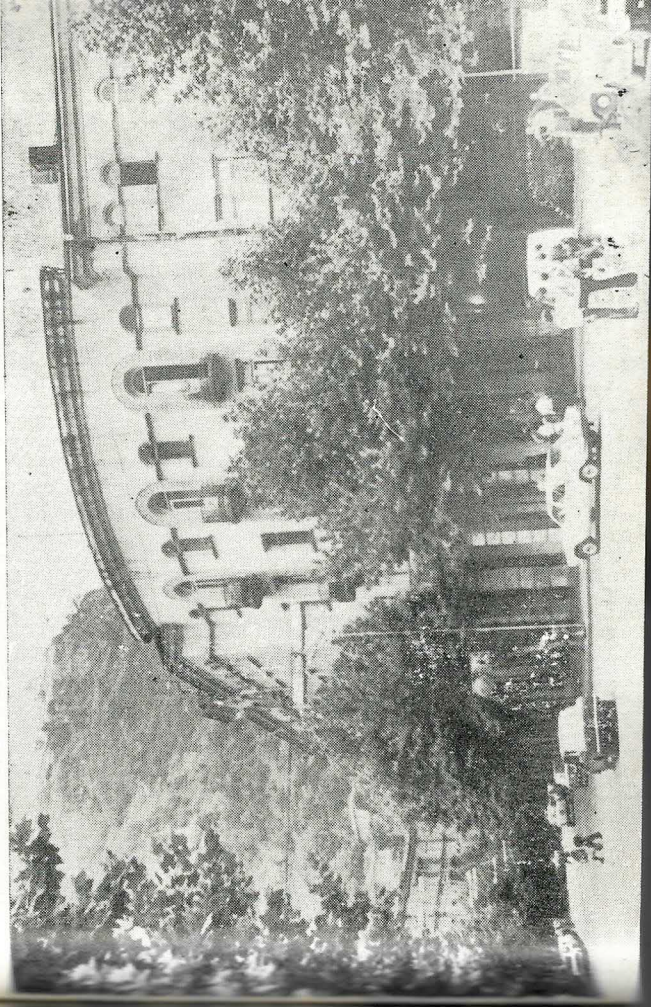
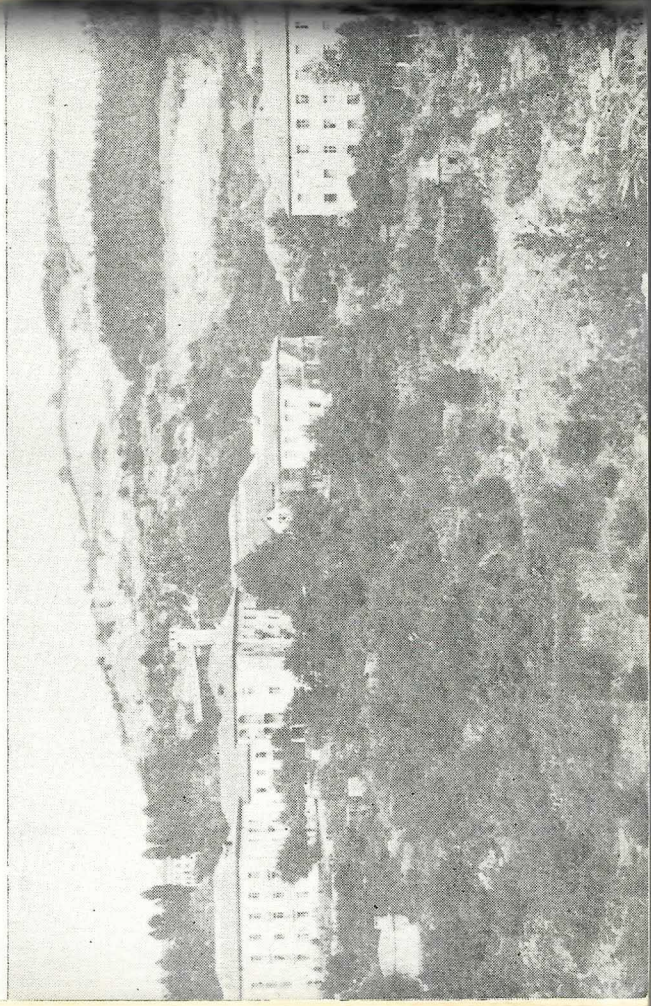
ქალაქის ცენტრალური დასახლების ერთ-ერთი უბანი

მუშათა დასახლება ლენინის სახელობის შადაროსთან

ცენტრალური დასახლების სამხრეთ-დასავლეთი ხედი

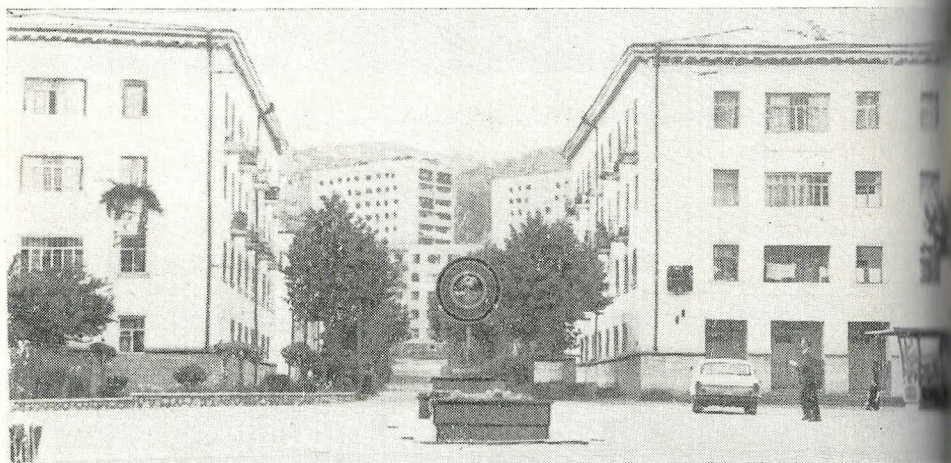
საცხოვრებელი სახლი ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში

ნაგუთის დასახლების საერთო ხედი

ნაგუთის დასახლების ერთ-ერთი უბანი

ხედი ჟვირილას სანაპიროზე

„ჭიათურმანგანუმის“ კომბინატის ადმინისტრაციული შენობა

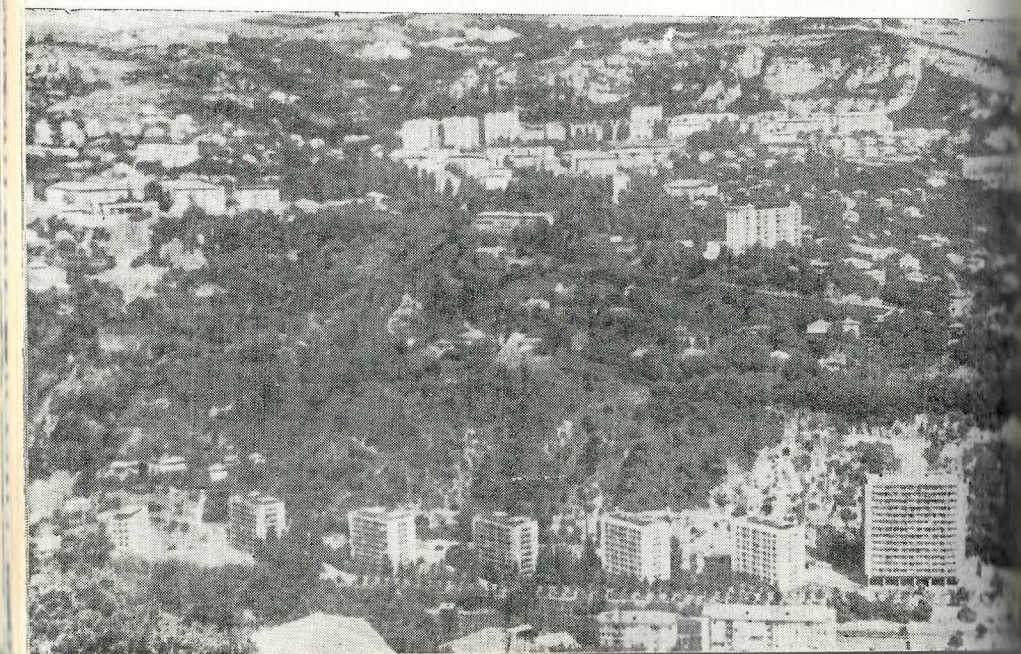
სამშენებლო ტრესტის ადმინისტრაციული შენობა

ახალი საცხოვრებელი კორპუსები ქალაქის
ცენტრალურ დასახლებაში

საცხოვრებელი კორპუსები ყვირილას მარჯვენა სანაპიროზე.
უკანა პლანზე — ნაგუთის დასახლება

ზაცია. ამ პრობლემის გადაწყვეტაზე მუშაობს საქართველოს ნია-
დაგმცოდნეობის, აგროქიმიისა და მელიორაციის ინსტიტუტი, რო-
მელსაც ჭიათურის ალდგენილ მიწებზე გამოყოფილი აქვს საცდელი
ნაკვეთები. დიდი ხანია დაინერგა და ფართოდ გამოიყენება მალა-
როებში ბოგების გამოსატაცი მექანიკური ჯალამბრები, რომლის
კონსტრუირება და დამზადება განახორციელეს ჭიათურელმა ინ-
ჟინერ-ტექნიკურმა მუშაკებმა.

ტექნიკურ სიახლეთა დანერგვის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან შე-
დეგს წარმოადგენს მადნის დანაკარგების შემცირება როგორც მო-
პოვების, ისე გამდიდრების პროცესში. ასე, მაგალითად, საუკეთე-
სო შედეგი მოჰყვა მადნის გამდიდრების პროცესში ახალი კონსტ-
რუქციის ელექტრომაგნიტური სეპარატორის გამოყენებას, რაც
1957 წლიდან დაინერგა.

მოდერნიზაციის განხორციელებამ, წარმოების ტექნიკისა და
ტექნოლოგიის სისტემატურმა სრულყოფამ, მუშებისა და ინჟინერ-
ტექნიკური პერსონალის კვალიფიკაციის ამაღლებამ დიდი გავლენა
მოახდინა ჭიათურის სამთამადნო მრეწველობის განვითარებაზე,
მისი ტექნიკური და ეკონომიკური მაჩვენებლების გაუმჯობესებაზე.
ყოველწლიურად მაღლდება შრომის ნაყოფიერება, სრულდება პრო-
დუქციის თვითღირებულების საგემო დავალებანი, იზრდება წარ-
მოების რენტაბელობა. 1976 წელს სამთამადნო კომბინატის მოგება
შეადგენდა 8544 ათას მანეთს. წარმოების მაღალმა რენტაბელობამ
შესაძლებელი გახადა ეკონომიკური წახალისების ფონდში 1917
ათასი მანეთის გამოყენება, სოციალურ-კულტურულ ღონისძიე-
ბებზე 438 ათასი მანეთის დახარჯვა და ა. შ.

ჭიათურის სამთამადნო კომბინატი რესპუბლიკის ერთ-ერთი
მძლავრი, მოწინავე სამრეწველო საწარმოა. მისი კოლექტივი ფარ-
თოდ იყენებს სოციალისტური შრომის მოწინავე მეთოდებს და წარ-
მატებით ასრულებს წარმოების ყველა ძირითად გეგმიურ მაჩვენებ-
ლებს. ამ კოლექტივს არაერთხელ გაუმარჯვნია საკავშირო თუ რეს-
პუბლიკურ სოციალისტურ შეჯიბრებაში. მისი შრომითი წარმატე-
ბების დიდი აღიარებაა ის ფაქტი, რომ კომბინატი დაჯილდოებუ-
ლია ჩვენი ქვეყნის უმაღლესი ჯილდოთი — ლენინის ორდენით.

ჭიათურის სამთამადნო მრეწველობას და ფართოდ გაშლილ
მშენებლობას ემსახურება სხვადასხვა სახის დამხმარე საწარმოები.
მათ შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია კომბინატის ცენტრალური
მექანიკური სახელოსნო, რომელიც ამზადებს არასტანდარტულ
მოწყობილობას ფაბრიკა-მალაროებისათვის (ლითონის კონსტრუქ-

ობიექტს. ძირითადი საწარმოო პროცესები მექანიზებულია. მარ-
მარილოს დიდი მარაგისა და მაღალი ზარისხის გამო, ამ საწარმოს
განვითარების კარგი პერსპექტივები აქვს.

ჭიათურაში არსებობს ადგილობრივი მნიშვნელობის საშენ მა-
სალათა საწარმოები, რომელთა პროდუქცია უპირატესად მოიხმე-
რება თვით ქალაქში, საჩხერეში და მახლობელ სოფლებში. ასეთი
საწარმოები აქვთ ტრესტ „ჭიათურმშენს“ და ადგილობრივი მრეწ-
ველობის კომბინატს. ისინი ამზადებენ რკინა-ბეტონის ნაწარმს, მათ
შორის საკედლე ბლოკებს, ფილებს, კიბის საფეხურებს. პენზა-
ბეტონის ტიხრებს, ბეტონის ხსნარს და სხვ. მზადდება აგრეთვე
კირი, რკინის კონსტრუქციები და არმატურა, ინერტული მასალა,
ასფალტი და ა. შ. დიდი რაოდენობით მზადდება დახერხილი ხე-
ტყე, კარ-ფანჯრების ნამზადი, ავეჯის ზოგიერთი სახეობა.

იმასთან დაკავშირებით, რომ ჭიათურის სამთამადნო მრეწვე-
ლობაში ძირითადად მამაკაცის შრომაა გამოყენებული, ქალაქის
შრომისუნარიან მოსახლეობაში წარმოიქმნა საზოგადოებრივ შრო-
მაში დაუსაქმებელი ქალების გარკვეული რეზერვი. ეს გარემოება
კარგ წანამძღვარს წარმოადგენდა ქალაქში მსუბუქი მრეწველობის
მნიშვნელოვანი საწარმოს შექმნისათვის. ჭიათურაში აშენდა და
1969 წლიდან პროდუქციას უშვებს სამკერვალო ფაბრიკა, რომე-
ლიც სხვადასხვა სახის ქსოვილისაგან ამზადებს მამაკაცის შარვ-
ლებს, აგრეთვე ბაილონის ხელჩანთებს. ფაბრიკამ 1976 წელს დაამ-
ზადა 8,5 მლნ. მანეთის პროდუქცია. აქ მუშაობს 760 მუშა-მოსამ-
სახურე, ძირითადად ქალები. ფაბრიკა მდებარეობს ჭიათურის ერთ-
ერთ ახალ უბანში — ნაგუთში და დაკომპლექტებულია ადგილობ-
რივი მუშახელით. ფაბრიკის პროდუქცია გაიზიდავს როგორც სა-
ქართველოს, ისე საბჭოთა კავშირის სხვა რაიონებში. ჭიათურის
სამკერვალო ფაბრიკა სამამულო წარმოების თანამედროვე ტექ-
ნიკითაა შეიარაღებული და რესპუბლიკის მსუბუქი მრეწველობის
ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საწარმოა.

შეკერილ თეთრეულსა და სპეცტანსაცმელს ამზადებს ადგი-
ლობრივი მრეწველობის კომბინატი, რომელიც აკმაყოფილებს აგ-
რეთვე მოსახლეობის მოთხოვნილებას ზოგიერთი სახის საოჯახო
ინვენტარისა და პირადი მოხმარების საგნებზე. ასეთივე ნაწარმს
ამზადებს უსინათლოთა საზოგადოების სასწავლო-საწარმოო კომ-
ბინატი.

ძირითადად ადგილობრივი დანიშნულებისაა ჭიათურაში მოქ-
მედი კვების საწარმოები. გამონაკლისს შეადგენენ ქალაქის სამხრეთ

საზღვარზე, სოფელ წინსოფელში აგებული ჩაის ფაბრიკა და შუქ-
რუთის ღვინის ქარხანა. ჩაის ფაბრიკა გადაამუშავებს ჭიათურის
მიმდებარე სოფლების ჩაის პლანტაციების პროდუქციას. 1976 წელს
ფაბრიკამ მიიღო 840 ტონა ჩაის მწვანე ფოთოლი და დაამზადა 207
ტონა ბაიხის ჩაი. პროდუქცია მთლიანად გაეგზავნა საბჭოთა კავ-
შირის ჩაის გადამწონ ფაბრიკებს.

ქალაქის მუშა-მოსამსახურეთა მოთხოვნილებას აკმაყოფილებს
პურკომბინატი და ხორცისა და რძის კომბინატი. ადრე ისინი პრი-
მიტიულ საწარმოებად გვევლინებოდნენ და ქალაქის ცენტრში
მდებარეობდნენ. შემდგომში ორივე კომბინატმა ყვერილასა და
ჯრუჭულას შესართავთან გადაინაცვლა, რასაც თან მოჰყვა წარმოე-
ბის მასშტაბების გაფართოებაც. ხორცისა და რძის კომბინატი ცო-
ცხალ პირუტყვსა და რძეს ღებულობს ჭიათურის მახლობელი სოფ-
ლებიდან. გარდა ახალი ხორცისა, მზადდება სხვადასხვა სახის ძე-
ხვეული, აგრეთვე ყველი და რძემყავა პროდუქტები. კვების მრეწ-
ველობის პროდუქციით სარგებლობენ აგრეთვე მეზობელი სოფ-
ლების მცხოვრებლებიც.

ჭიათურის მრეწველობის მთლიანმა პროდუქციამ 1976 წელს
შეადგინა 80,3 მლნ. მანეთი, რაც რესპუბლიკის მთლიანი სამრეწვე-
ლო პროდუქციის 1,2%-ს შეადგენს. უნდა აღინიშნოს, რომ ომამდე-
ლი ხუთწლეულების მანძილზე ჭიათურის ხვედრითი წონა საქართვე-
ლოს მრეწველობაში ბევრად უფრო დიდი იყო. იმასთან დაკავში-
რებით, რომ რესპუბლიკაში ჩაისა და განვითარდა მრავალი ახალი
სამრეწველო ცენტრი, ბუნებრივია ჭიათურის მრეწველობის ფარ-
დობითი ოდენობის შემცირება. მიუხედავად ამისა, ჭიათურა კვლავ
და რჩება საქართველოს მძიმე ინდუსტრიის ერთ-ერთ მნიშვნელო-
ვან ცენტრად.

ტრანსპორტი, ეკონომიკური კავშირი და ვაჭრობა

მადნეულის მსხვილი საბადოების ბაზაზე მძლავრი მოპოვები-
თი მრეწველობის შექმნა და განვითარება გულისხმობს შიდა და
გარე ტრანსპორტის მაღალ დონეზე დაყენებას, რადგან წარმოების
ამ დარგისათვის დამახასიათებელია ტვირთების დიდი ოდენობით
გაზიდვა-შემოზიდვა. ამიტომაც, რომ ჭიათურის მრეწველობის გან-
ვითარებას თან სდევდა ტრანსპორტის ორივე აღნიშნული სახეობის
შეუჩერებელი აღმავლობა.

საგარეო ტრანსპორტის მოწესრიგება ჭიათურისათვის მით უფრო მნიშვნელოვანი იყო, რომ იგი საკმაოდ დაშორებით მდებარეობდა ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარი მაგისტრალიდან, ხოლო რელიეფის სირთულე ძალზე აძვირებდა გზების მშენებლობას. ყვირილას ხეობაში, მდინარის მეტისმეტად დაკლაკნილი კალაპოტის გამო, ნორმალური სიგანის რკინიგზის ხაზის გაყვანა იმდენად დიდ ხარჯებს მოითხოვდა, რომ მეფის რუსეთის მთავრობამ ვერ მოკიდა ხელი ასეთ მშენებლობას. ამიტომ ხელისუფლების ორგანოები დაკმაყოფილდნენ ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზის გაყვანით და მის მშენებლობაზე დახარჯული შედარებით მცირე თანხაც (დაახლოებით ერთი მილიონი მანეთი) საკმარისად მიიჩნიეს იმისათვის, რომ შემდგომში მრავალი მილიონი მანეთი შემოსავალი მიეღოთ აღნიშნული გზის ექსპლოატაციით. ასე დაიწყო 1895 წელს იმ გზის მოქმედება, რომელიც 60 წელზე მეტი ემსახურებოდა მანგანუმის მრეწველობას და ზემო იმერეთის ჩრდილოეთ ნაწილის მოსახლეობას. რკინიგზის გაყვანამ მალე შორაპანი საქართველოს რკინიგზების ერთ-ერთ მსხვილ საკვანძო სადგურად აქცია, სადაც ხდებოდა ჭიათურიდან ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზით ჩამოზიდული მადნის გადატვირთვა ფართოლიანდაგიან რკინიგზის ვაგონებში და შემდეგ ფოთში გადაგზავნა.

მადნის მოპოვების ზრდასთან ერთად ხდებოდა ვიწროლიანდაგიანი რკინიგზისა და სადგურ შორაპნის სულ უფრო მეტად გადატვირთვა. სისტემატურად მატულობდა არა მარტო გაზიდული მადნის ოდენობა, არამედ იმ ტვირთების ტონაჟიც, რომელიც იგზავნებოდა რკინიგზით ჭიათურაში (ხე-ტყე, საშენი მასალები, მანქანა-მოწყობილობა, სამრეწველო და სასურსათო საქონელი და სხვ.). თუ შორაპნის სადგური ასე თუ ისე თავს ართმევდა მადნის გადატვირთვის სამუშაოებს, იგივე სადგური სავსებით შეუფერებელი აღმოჩნდა ჭიათურაში გასაგზავნი ხე-ტყისა და საშენი მასალების დიდი ოდენობით გადატვირთვისათვის. ამიტომ ჭიათურის მისამართით მოსული ტვირთები გროვდებოდა შორაპნის მახლობელ—ხესტაფონის, სვირის, არგვეთას და რკინიგზის სხვა სადგურებზე, ხოლო აქედან ნაწილობრივ ავტომანქანებით იგზავნებოდა ჭიათურაში. მთავარი კი ის იყო, რომ ვიწროლიანდაგიან რკინიგზას უკვე აღარ შეეძლო გაეტარებინა მანგანუმის მადანი მოპოვებული ოდენობით. საკმაოდ დიდი იყო აგრეთვე დატვირთვა-გადატვირთვის ხარჯები შორაპანში. გარკვევით ჩანდა, რომ მანგანუმის მრეწველობის შემდგომი განვითარების პერსპექტივებს უკვე აშკარად აღარ შეესა-

ზამებოდა ამ სამრეწველო რაიონის რკინიგზის ტრანსპორტის შესაძლებლობანი.

ამრიგად, თუ საქართველოში მანგანუმის მრეწველობის განვითარების განსაზღვრულ ეტაპზე ჭიათურა-შორაპნის ვიწროლიანდაგიანმა რკინიგზამ დადებითი როლი შეასრულა და ხელი შეუწყო მძლავრი სამთო წარმოების შექმნას, ჩვენს დროში მრეწველობის ამ დარგის შემდგომ განვითარებას აღნიშნული გზა უკვე შემაფერხებელ მიზეზად მოველინა. ამიტომ მწვავედ დაისვა ახალი, ფართოლიანდაგიანი რკინიგზის მშენებლობის საკითხი, რომელიც 1949—1957 წლებში გადაიჭრა.

შორაპნის სადგურის მდებარეობა შეუფერებელი აღმოჩნდა აქედან ჭიათურის მიმართულებით ფართოლიანდაგიანი რკინიგზის გასაყვანად. ახალი გზა იწყება სადგურ ზესტაფონიდან, რომელიც შორაპანს დაცილებულია 4 კილომეტრით. გზის ტრასად კვლავ მდ. ყვირილას ხეობა იქნა არჩეული, მაგრამ იგი თითქმის არსად არ ემთხვევა ძველი რკინიგზის ხაზს. მისი სიგრძე სადგურ დარკვეთამდე 41 კმ-ია. გზის მშენებლებს ძალზე დიდი ოდენობით მოუხდათ კლდისა და მიწის სამუშაოების შესრულება, ხელოვნურ ნაგებობათა აშენება. სულ გზაზე აიგო 30 გვირაბი, საერთო სიგრძით 5,13 კმ. მდ. ყვირილაზე აშენდა 13 ხიდი. გარდა ამისა, ბევრ ადგილას აშენდა საყრდენი კედლები და სხვა ხელოვნური ნაგებობანი. გზაზე საცდელი მოძრაობა დაიწყო 1956 წლის სექტემბერს, შემდეგ გამხორციელდა გზის ელექტრიფიკაცია და 1957 წლის ივლისში გზა გადაეცა საქსპლოატაციოდ. ერთდროულად დაიწყო აგრეთვე სახალხო მატარებლების მოძრაობა. მომდევნო წლებში გზა გაგრძელდა საჩხერემდე.

ზესტაფონ-საჩხერის რკინიგზის ფართოლიანდაგიანი ხაზი უზრუნველყოფს მანგანუმის მადნის და კვარცის სიღის შეუფერებელ გამოზიდვას. აგრეთვე ჭიათურაში ხე-ტყის, საშენი მასალების, მანქანა-მოწყობილობის და სხვა ტვირთების შეზიდვას. იგი ემსახურება აგრეთვე მგზავრთა გადაყვანას. საჩხერიდან პირდაპირი მატარებლები მოძრაობს რესპუბლიკის დედაქალაქამდე, ქუთაისამდე, ბათუმამდე, სოხუმამდე. საგარეუბნო მიმოსვლის ელექტროსექციების მოძრაობამ ბევრად გააუმჯობესა მგზავრობის პირობები საჩხერემდე, ზესტაფონამდე და რიგ სხვა პუნქტამდე.

ჭიათურის რკინიგზის სადგური გამოირჩევა საკმაოდ დიდი ტვირთბრუნვით. 1976 წელს მთელი ტვირთბრუნვა შეადგენდა

6413,7 ათას ტონას, მაგრამ აქედან თითქმის ნახევარი (3166,8 ათასი ტონა) მოდიოდა შიგა ტვირთბრუნვაზე; ეს იყო 1583,4 ათასი ტონა შუალედი პროდუქტი და მხატვრობებიანი მადანი, რომლებიც რკინიგზის ვაგონებით მიეწოდა ცენტრალურ დამყვან ფაბრიკას (ტვირთბრუნვაში შესულია ვაგონებში მათი ჩატვირთვა და გადმოტვირთვა). ასე რომ, რკინიგზის სადგურის გარე ტვირთბრუნვაზე მოდის 3246,9 ათასი ტონა. აქედან გაგზავნილი მანგანუმის მადანი შეადგენს 1960,8 ათას ტონას და კვარცის სილა — 759,4 ათას ტონას; შემოზიდული ტვირთების საერთო ტონაჟია 482,6 ათასი ტონა. ამ ტვირთებიდან უმთავრესია ხე-ტყე, ცემენტი, ქვანახშირი, მანქანა-მოწყობილობა, პურპროდუქტები. მთელი გარე ტვირთბრუნვის 85,1% მოდის გაგზავნაზე, ხოლო 14,9% — შემოზიდვაზე.

რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთ მანგანუმის მადანი გაიზიდება ძირითადად ფოთის ნავსადგურის საშუალებით; ამავე ნავსადგურიდან ჭიათურაში შემოდის დონბასის ქვანახშირი, მანქანა-მოწყობილობა, პურპროდუქტები, სხვადასხვა სახის სამრეწველო საქონელი. საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ამ ორი ქალაქის სატრანსპორტო-ეკონომიკური კავშირები მეტად მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მათ სამეურნეო ცხოვრებაში, ხელს უწყობს ორივე ქალაქის განვითარებას. ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობის ჩასახვის დღიდან, მთელი საუკუნის მანძილზე ფოთი იყო და რჩება მადნის როგორც საზღვარგარეთ, ისე ჩვენი ქვეყნის სამხრეთ რაიონებში გაზიდვის ერთადერთ ნავსადგურად.

სარკინიგზო კავშირის არსებით გაუმჯობესებასთან ერთად, ჭიათურა-ზესტაფონის სამრეწველო კვანძის, საჩხერისა და ზემო იმერეთის სოფლებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საავტომობილო ტრანსპორტის განვითარებას. თანამედროვე საავტომობილო გზების მშენებლობა აქ დაიწყო 1950-იან წლებში; მანამდე არსებული საურმე გზები თითქმის გამოუყენებელი იყო ავტოტრანსპორტისათვის. ყველაზე ადრე მყარი საფარით დაიფარა ჭიათურა-საჩხერის გზატკეცილი (13 კმ), რომელიც ყვირილას მარჯვენა ნაპირს გასდევს და გამოირჩევა დიდი მოძრაობით. განსაკუთრებით გაიზარდა ამ გზაზე მგზავრთა გადაყვანა მას შემდეგ, რაც დასახელებულ ორ პუნქტს შორის დაწესდა ტროლეიბუსების მოძრაობა. ჩვენს რესპუბლიკაში ეს პირველი საქალაქთაშორისო ტროლეიბუსების ხაზი მწყობრში ჩადგა 1969 წელს, რითაც ბევრად უფრო გაძლიერდა კავშირი ორ მეზობელ ქალაქს შორის.

ჭიათურა ზესტაფონს უკავშირდება კეთილმოწყობილი გზატკეცილით, რომელიც მდ. ყვირილას მარჯვენა მდებარე გორაკ-ბორცვიან ზოლს გასდევს კაცხზე, ზოსლევზე და დილიკაურზე გავლით. სოფელ კაცხთან ამ გზას გამოეყოფა განშტოება; ეს უკანასკნელი ქვაცხიზე, საზანოზე და საქარაზე გავლით აგრეთვე ზესტაფონში ჩადის. მანძილი პირველი გზით ჭიათურიდან ზესტაფონამდე 40 კმ-ია, ხოლო მეორეთი — 51. ამ გზების საშუალებით ჭიათურას გასავალი აქვს საქართველოს მთავარ საავტომობილო მაგისტრალზე.

უკანასკნელ დრომდე ჭიათურის საავტომობილო კავშირი რესპუბლიკის დედაქალაქთან და საქართველოს აღმოსავლეთ რაიონებთან ზესტაფონზე გავლით ხორციელდებოდა, რაც არ იყო მოხერხებული, რადგან შორ მანძილზე შემოვლით ხდებოდა. ამასთან დაკავშირებით უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ახალი გზის მშენებლობას, რომელიც ჭიათურის სამთამადნო კომბინატის სახსრებითა და მატერიალური საშუალებით იქნა გაყვანილი. ეს გზა ჭაშურის რაიონის სოფელ გომთან გამოეყოფა თბილის-ქუთაისის მთავარ მაგისტრალს; შემდეგ სოფელ ალზე, ჭერათხევზე და ჯვრის უღელტეხილზე გავლით გადაჰყვით სურამის ქედსა და მდ. ძირულას ზემო დინებას, გაივლის კორბოულს, საჩხერეს და ჩადის ჭიათურაში (კორბოულიდან ჭიათურაში გზა მიდის აგრეთვე უსახელოზე გავლით). აღსანიშნავია, რომ ჭერათხევის გზით მანძილი ჭიათურიდან თბილისამდე დაახლოებით 45 კმ-ით მოკლეა, ვიდრე ზესტაფონზე გავლით, რაც პირველი გზის დიდ უპირატესობას წარმოადგენს.

ჭერათხევის გზას დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ჭიათურა-საჩხერისა და მთლიანად ზემო იმერეთის უდიდესი ნაწილის საწარმოო ძალების შემდგომი განვითარებისათვის, არამედ იგი საყურადღებოა, როგორც საქართველოს აღმოსავლეთ და დასავლეთ რაიონების დამაკავშირებელი ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგისტრალი. როგორც ცნობილია, მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრამდე ჯვრის უღელტეხილზე გადიოდა ქართლ-იმერეთის საფოსტო-სავაჭრო გზა. იგი საჩხერესა და ჭიათურას ჩრდილოეთით ტოვებდა, კორბოულიდან სამხრეთ-დასავლეთით მიემართებოდა, გადასერავდა ზემო იმერეთის პლატოს და შორაპანზე გავლით მიდიოდა ქუთაისისკენ. ამ გზაზე არსებობდნენ ქალაქი ალი, იმერეთის სამეფოს სასაზღვრო ციხე სვერი და სპეციალური საბაჟო თანამედროვე ნიგოზეთის სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე. შემდგომში, აღმოსავ-

ლეთ და დასავლეთ საქართველოს დამაკავშირებელმა გზებმა უფრო სამხრეთით — ძირულასა და ჩხერიმელას ხეობაში გადაინაცვლა.

ჭერათხევის გზის აღდგენას და კეთილმოწყობას, რაც 1965—1975 წლებში განხორციელდა, ის დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ ჭურამისა და რიკოთის უღელტეხილებზე გამავალი საავტომობილო გზები ბევრად უფრო რთული ტრასით ხასიათდება და ახალი პარალელური მაგისტრალის შექმნა დიდად აუშუალებს კავშირს საქართველოს შიგა ეკონომიკურ რაიონებს შორის.

საბჭოთა ზეღისუფლების წლებში ბევრი გაკეთდა ჭიათურის მიმდებარე სოფლებამდე ახალი გზების გასაყვანად. ადრე ჭიათურა ამ სოფლებთან დაკავშირებული იყო ცუდი საურმე გზებით, რომლებიც ზამთრის თვეებში და წვიმიან ამინდში გაუვალი ხდებოდნენ. ომამდელი ზღუდის მხარეებზე განაშენდა გზები ჭიათურის ადმინისტრაციული რაიონის თითქმის ყველა სოფლამდე, მაგრამ საავტომობილო მოძრაობისათვის ისინი მაინც არ იყვნენ ვარგისი. უკანასკნელი 20—30 წლის მანძილზე დიდი სამუშაოები ჩატარდა აღნიშნული გზების ტექნიკური რეკონსტრუქციისათვის; მთელ რიგ ადგილებში გაიჭრა სრულიად ახალი ტრასები; ბევრ გზას აქვს მყარი მოპირკეთება, ზოგი კი დაფარულია ღორღით და სილით და ვარგისია ავტომობილების მოძრაობისათვის. განსაკუთრებით დიდი ყურადღება მიექცა გზების მდგომარეობას მას შემდეგ, რაც ჭიათურის ყოფ. ადმინისტრაციული რაიონის სოფლები ქალაქის საბჭოს დაუქვემდებარდა. ამ გზებიდან აღსანიშნავია: ჭიათურა პერევისა — სვერი — თვალეთი; ჭიათურა — შუქრეთი — უსახელო (ნიგოზეთი) — მანდაეთი — მეჩხეთური (ამ გზას აქვს განტოტებანი ბერეთისის, კობოთულის, ტყემლოვანის მიმართულებით); ჭიათურა — რგანი — ხრეთი; ჭიათურა — დარკვეთი — ზოდი; ჭიათურა — წირქვალი და სხვ. თითოეული მათგანის სიგრძე არ აღემატება 12—18 კმ-ს. ზამთრის პერიოდშიც, დიდი თოვლიანობის დროს იშვიათად წყდება მოძრაობა ამ გზებზე. ამჟამად ავტობუსები მოძრაობს ყველა სასოფლო საბჭოს ცენტრამდე (სულ 15 სასოფლო საბჭოა), ხოლო მიმდინარე ხუთწლედის ბოლომდე საავტობუსო მიმოსვლით უზრუნველყოფილი იქნება ქალაქის საბჭოსადმი დაქვემდებარებული ყველა სოფელი (მათი რიცხვია 61). ავტობუსები თითოეულ სოფლამდე დღეში 2—3 რეისს აკეთებენ.

ქალაქში არსებობს რამდენიმე მსხვილი ავტოსატრანსპორტო მეურნეობა, რომლებსაც გააჩნია მძლავრი სატვირთო ავტომანქანების, ავტობუსების და ტაქსომოტორების დიდი პარკი; სწრაფად

იზრდება აგრეთვე მსუბუქი ავტომობილების ინდივიდუალურ მფლობელთა რაოდენობა. ავტომეურნეობანი ეკუთვნის როგორც რესპუბლიკის საავტომობილო ტრანსპორტის სამინისტროს, ასევე ცალკეულ სამეურნეო ორგანიზაციებს. 1976 წლის ცნობებით, ყველა ავტომეურნეობათა მიერ გადაზიდული ტვირთების ოდენობა აღემატებოდა 14 მლნ. ტონას, ხოლო ავტობუსების მიერ გადაყვანილ მგზავრთა რაოდენობა შეადგენდა 7345 ათასს.

* * *

მჭიდრო საწარმო-ეკონომიკური კავშირი აქვს დამყარებული ჭიათურას თავის უახლოეს გარემოცვასთან, საქართველოს რიგ მსხვილ სამრეწველო-სატრანსპორტო ცენტრთან, საბჭოთა კავშირის ბევრ ეკონომიკურ რაიონთან, აგრეთვე ცალკეულ საზღვარგარეთის ქვეყნებთან. აღსანიშნავია, რომ უკანასკნელ დრომდე საკმაოდ დიდი რაოდენობით გადიოდა ჭიათურის მანგანუმის მადანი საზღვარგარეთის სახელმწიფოებში, მაგრამ ჩვენს ქვეყანაში შავი მეტალურგიის სწრაფმა განვითარებამ მკვეთრად გაზარდა მოხმარება საშინაო ბაზარზე, რის გამოც ბევრად შეიჭვეცა გაზიდვა საზღვარგარეთ. 1976 წელს მხოლოდ ჩეხოსლოვაკიას გაეგზავნა მეტალურგიული კონცენტრატი.

საქართველოს მანგანუმის მადნის ძირითადი მომხმარებელია ზესტაფონის ფეროშენადნობების ქარხანა, საბჭოთა კავშირის ევროპული ნაწილის შავი მეტალურგიის ქარხნები — უმათერესად დონბასის, აზოვის ზღვისპირეთის და დნეპრისპირეთის მსხვილი საწარმოები. ერთ-ერთი მსხვილი მომხმარებელი ნოვოლიპეცკის მეტალურგიული ქარხანაა. დიდი რაოდენობით ლებულობენ მადანს აგრეთვე ზაპოროჟიეს და ნიკოპოლის ფეროშენადნობების ქარხნები. უკანასკნელ წლებში მადანი ეგზავნებათ ურალის ქარხნებს, აგრეთვე ფერადი მეტალურგიის რიგ საწარმოს. პეროქსიდი ეგზავნებათ ძირითადად ქიმიურ ქარხნებს და ზესტაფონის ქარხანას. პეროქსიდს ფართოდ იყენებენ ელექტროტექნიკური საწარმოები ელემენტების დასამზადებლად და ა. შ.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ჭიათურის საწარმო-ეკონომიკური კავშირი მის ახლომდებარე მნიშვნელოვან სამრეწველო ცენტრთან — ზესტაფონთან, რომლის ჩასახვა და განვითარება უშუალოდაა დაკავშირებული მანგანუმის მრეწველობის აღმავლობასთან. ამ ორ პუნქტს შორის ტერიტორიულმა სიახლოვემ, ბუნებ-

რივ-სანედლეულო და მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის ერთიანობამ შექმნა აუცილებელი წინამძღვრები ჩვენ დროში ჭიათურა-ზესტაფონის სამრეწველო კვანძის წარმოქმნისა. ამ კვანძის ტერიტორიაზე ჩაისახა მძიმე ინდუსტრიის საწარმოთა ურთიერთდაკავშირებული კომპლექსი, რომელსაც გააჩნია ერთიანი სანედლეულო, ენერგეტიკული, სატრანსპორტო, სამშენებლო და შრომითი რესურსების ბაზა¹.

ზესტაფონის განვითარება საბჭოთა წლებში წარმოებს უპირატესად ჭიათურის მანგანუმის მრეწველობის ბაზაზე. ამ ქალაქის უმნიშვნელოვანესი საწარმოა ფეროშენადნობების ქარხანა, რომელიც მარაგდება ჭიათურის მაღალხარისხოვანი მანგანუმის მადნით. აღსანიშნავია, რომ ჭიათურის მანგანუმის მადნის ბაზაზე ფეროშენადნობთა ქარხნის მშენებლობის საკითხი დაისვა ჯერ კიდევ რევოლუციამდელ პერიოდში, მაგრამ მეფის რუსეთის ხელისუფლება ამ საქმისადმი კვლავაც თავისი კოლონიური პოლიტიკის ერთგული დარჩა და აღნიშნული მშენებლობა არ განხორციელებულა.

საბჭოთა წლებში ჯერ კიდევ აღდგენით პერიოდში გაიშალა მოსამზადებელი მუშაობა საქართველოში ფეროშენადნობთა ქარხნის მშენებლობისათვის. წინასწარი კვლევა-ძიებითი სამუშაოების ჩატარებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ცნობილ მეცნიერს, განსვენებულ გიორგი ნიკოლაძეს, რომლის სახელსაც ატარებს ამჟამად ზესტაფონის ქარხანა. მისი ხელმძღვანელობით თბილისში მოეწყო ფერომანგანუმის საცდელი ლუმელი. აქ შეისწავლეს ჩვენი მანგანუმის მადნიდან ფეროშენადნობთა მიღების ტექნოლოგიის რიგი პროცესი; აქვე შეიქმნა მომავალი ქარხნის სპეციალისტთა ძირითადი ბირთვი, ქარხნის მშენებლობა ზესტაფონში დაიწყო 1931 წელს და 1933 წელს უკვე ამუშავდა პირველი ლუმელი. მას შემდეგ ქარხანა რამდენჯერმე გაფართოვდა და ამჟამად იგი საბჭოთა კავშირის შავი მეტალურგიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საწარმოა, იძლევა რა სხვადასხვა სახის ფეროშენადნობებს და ლითონურ მანგანუმს.

მეტად საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ჭიათურის მადნის მნიშვნელოვანი ნაწილის (1976 წელს 592,4 ათასი ტონა) ზესტაფონის ელექტრომეტალურგიის ქარხანაში გადამუშავების შედეგად რესპუბლიკა აწოდებს საბჭოთა კავშირის მძიმე ინდუსტრიის რიგ დარგს არა მარტო პირველად ნედლეულს, არამედ ბევრად უფრო

¹ დეტალურად ამ საკითხზე იხილე: ავტორთა კოლექტივი. ჭიათურა-ზესტაფონის სამრეწველო კვანძი, „მეცნიერება“, თბილისი, 1973.

ძვირადღირებულ ფეროშენადნობებს და ლითონურ მანგანუმს, რომლებსაც საპატიო ადგილი უკავიათ საქართველოს ერთიანი ეროვნული პროდუქტის შექმნაში.

ჭიათურა რუსთავეში აგზავნის მანგანუმის მადანს და კვარცის სილას, სამაგიეროდ იქიდან ლებულობს საარმატურო რკინას, ფოლადის მიღებს, სხვადასხვა სამშენებლო დეტალებს და ბლოკებს. შავი ლითონებით ჭიათურა მარაგდება აგრეთვე სამხრეთის მეტალურგიული ქარხნებიდან. საშენ მასალებს (კვარცის სილას, სილიკატურ აგურს) ქალაქი აწოდებს დასავლეთ საქართველოს სხვადასხვა რაიონებს. ცემენტს ჭიათურა ლებულობს რუსთავიდან და კასპიდან, ნაწილობრივ კი რესპუბლიკის ფარგლებს გარედან. ქვანახშირით ქალაქს ამარაგებს ტყიბული და ტყვარჩელი, აგრეთვე დონბასი (ანტრაციტი); კოქსს აწოდებს რუსთავი.

მაღაროებისა და გამამდიდრებელი ფაბრიკების მანქანა-დანადგარებს ჭიათურა ლებულობს კიროვოგრადიდან, დონბასიდან, მოსკოვიდან, ნოვოსიბირსკიდან, ტაშკენტიდან, ოდესიდან, ლენინგრადიდან, დნეპრისპირეთიდან, ურალიდან, ვორონეჟიდან და სხვა პუნქტებიდან. ავტომანქანები შემოდის ბელორუსიიდან, კრასნოიარსკიდან, მოსკოვიდან, ქუთაისიდან, გორკიდან, ტოლიატიდან.

მეზობელი სომხეთიდან ჭიათურა მარაგდება ელექტრომოწყობილობით, კაბელით, ავტოსაბურავებით, კალციუმის კარბიდით და სხვ. აზერბაიჯანიდან შემოდის ტრანსფორმატორები, ნავთობპროდუქტები, საცხები ზეთები.

ქალაქის მრეწველობა და მშენებლობა დიდი ოდენობით მოიხმარს ხე-ტყეს, რომელიც შემოდის რუსეთის ფედერაციის ჩრდილოეთი რაიონებიდან ასტრახანის და ვოლგოგრადის ხე-ტყის მომწოდებელი ბაზების საშუალებით.

სხვადასხვა სახის მანქანა-მოწყობილობა შემოაქვთ აგრეთვე საზღვარგარეთის ზოგიერთი ქვეყნიდან, მათ შორის — გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკიდან, ჩეხოსლოვაკიიდან, ფინეთიდან.

ფართო მოხმარების სამრეწველო საქონლით — ავეჯით, შეკერილი ტანსაცმლით, ფეხსაცმლით, ქსოვილებით, პირადი მოხმარების სხვადასხვა საგნებით ჭიათურა მარაგდება საბჭოთა კავშირის და საქართველოს მრავალი ქალაქიდან, მათ შორის: თბილისიდან, ქუთაისიდან, ბათუმიდან, სოხუმიდან, გორიდან და რიგი სხვა პუნქტიდან.

მეტად მჭიდრო საწარმო-ეკონომიკური კავშირი აქვს დამყარებული ჭიათურას მის მეზობლად მდებარე სოფლებთან და ქ. საჩხ-

ხერესთან. ჭიათურის ირგვლივ 10—15 კმ რადიუსით განლაგებული სოფლები ბევრნაირად ემსგავსებიან მის გარეუბნებს. ამ სოფლების შრომისუნარიანი მამაკაცების ძირითადი ბირთვი, აგრეთვე საჩხერის მუშახელის საგრძნობი ნაწილი მუშაობს ჭიათურაში. სოფლებიდან მუშახელის ძირითადი ნაწილი ყოველდღიურად დადის სამუშაოდ ქალაქში. რაც უფრო ახლოა სოფელი ჭიათურასთან, მით მეტია ამ სოფლის მცხოვრებლებიდან მრეწველობაში და საქალაქო მეურნეობის სხვა დარგებში მომუშავეთა რიცხვი. ამავე დროს თითოეული მუშა-მოსამსახურე იხარჩუნებს სოფელში საკარმიდამო ნაკვეთს. ძალიან ხშირად ოჯახი კოლმეურნეობის ან საბჭოთა მეურნეობის მეკომტურია და ოჯახის წევრები ასრულებენ შრომადღებების გამომუშავების არსებულ წორმას. მიახლოებითი გამოთვლით, ჭიათურაში მომუშავეთა 40—42% მეზობელი სოფლების ან ქ. საჩხერის მცხოვრებლები არიან, ხოლო ქალაქის მოსახლეობის უმეტეს ნაწილს არ აქვს გაწყვეტილი კავშირი მახლობელ სოფლებთან, სადაც იხარჩუნებს სახლს და მცირე საკარმიდამო ნაკვეთს; ხშირად ოჯახის ნაწილი ქალაქად ცხოვრობს, ნაწილი კი სოფლად.

ბევრი სოფელი ითვლება ჭიათურის გარეუბნებად, რის საფუძველს ისიც იძლევა, რომ ადგილი აქვს მათ ტერიტორიულ შერწყმას ქალაქთან. ძალიან ძნელია ზეგნებზე განლაგებული სოფლების — პერევისის, შუქრუთის, ითხვისის, დარკვეთის, მღვიმევის, ბუნიკაურის, ზედა რვანის, წინსოფლის და ზოგიერთი სხვა დასახლებული პუნქტის გამიჯვნა ქალაქისაგან, რადგან ისინი უფრო ახლოს მდებარეობენ მალარობთან, ვიდრე ეს უკანასკნელნი ქალაქის ცენტრალურ დასახლებასთან. მდნის მოპოვება წარმოებს თვით ამ სასოფლო დასახლებებში. ძალიან ხშირად მალაროს ან ღია კარიერებს უშუალოდ ესაზღვრება სოფლის მცხოვრებთა კარმიდამო, ვენახი, ზეხილი ან სიმინდის ნათესები. ასე რომ, ქალაქი თანდათან გადადის სოფელში და ეს ტერიტორიული შერწყმა ვიზუალურადაც კარგადაა გამოსახული.

ჭიათურის ქალაქის საბჭოსადმი დაქვემდებარებულ 15 სასოფლო საბჭოს ტერიტორიაზე შექმნილია 13 კოლმეურნეობა, სამთამაღნო კომბინატის დამხმარე მებოსტნეობა-მეორქვეობის მეურნეობა და ერთი მეცხოველეობის საბჭოთა მეურნეობა. ყველა ეს მეურნეობა, აგრეთვე საჩხერის რაიონის საზოგადოებრივი მეურნეობები ამარაგებენ ორივე ქალაქის მოსახლეობას მთელი რიგი უმნიშვნელოვანესი სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებით, პირველ

რიგში — საქონლის ზორცით, რძით, ბოსტნეულით, ფრინველის ზორცით, კვერცხით და სხვ.

საერთოდ უნდა დავასკვნათ, რომ ჭიათურის გარეუბნებში მკაფიოდაა გამოსახული ინდუსტრიული და აგარული შრომის შერწყმა. ქალაქის მიმდებარე სოფლების შრომისუნარიანი მამაკაცების ძირითადი ნაწილი ერთდროულად მუშაობს როგორც მრეწველობაში ან საქალაქო მეურნეობის სხვა დარგებში, ასევე სოფლის მეურნეობაში. მაგრამ ამავე დროს ძლიერია ტენდენცია ახალგაზრდობის გადასვლისა ჭიათურაში და უფრო დიდ ქალაქებში, რასაც თან სდევს კავშირის შესუსტება სოფელთან და თანდათან მთლიანად ქალაქად დამკვიდრება.

* * *

ქალაქის განვითარების ერთ-ერთი მაჩვენებელია მისი სავაჭრო ფუნქციების სისტემატური გაფართოება. ვიდრე ჭიათურა მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ცენტრად გადაიქცეოდა, ზემო იმერეთის ჩრდილოეთი ნაწილის ვაჭრობისა და ხელოსნობის მთავარი პუნქტი იყო საჩხერე. მაგრამ გასული საუკუნის 90-იან წლებში ჭიათურა იმდენად დაწინაურდა, რომ მან თანდათან ჩამოართვა ეს მნიშვნელოვანი ფუნქციები საჩხერეს. ჭიათურის იმ ნაწილში, რომელიც მდ. ყვირილას მარჯვენა ნაპირს ეკვროდა, წარმოიშვა ბაზრის ქუჩა, სადაც თავი მოიყარა სხვადასხვა სახის ხელოსნებმა, სავაჭრო ღუქნებმა და სამიკიტნოებმა. ერთმანეთის გვერდით აქ უწყესრიგოდ განლაგდა მრავალი ათეული წვრილი სახელოსნო და ღუქანი. აქვე იმართებოდა კვირაობით ბაზარი, რომელმაც თანდათან მიიზიდა ზემო იმერეთის მნიშვნელოვანი ნაწილის სოფლის მეურნეობის პროდუქცია.

საბჭოთა ხელისუფლების წლებში თანდათან შეიზღუდა კერძო ვაჭრობა და ხელოსნობა, პატარ-პატარა ღუქნების ადგილი სახელმწიფო ვაჭრობის მაღაზიებმა დაიკავეს, ხოლო ხელოსნური კუსტარული ნაწარმი საფაბრიკო-საქარხნო პროდუქციამ შეცვალა. ძველმა ბაზარმა ნინოშვილის და წერეთლის ქუჩებიდან ყვირილას მარცხენა მხარეს ზედა ხიდის მახლობლად რიყეზე გადაინაცვლა, სადაც მან კარგა ხანს იარსება ომისწინა სუთწლებების განმავლობაში.

უკანასკნელი ათეული წლების მანძილზე ქალაქში მოსახლეობის მომარაგებას სურსათით და სამრეწველო საქონლით რამდენიმე სავაჭრო ორგანიზაცია ახორციელებდა, ამჟამად კი ძირითადი სავაჭ-

რო ორგანიზაცია სამთამადნო კომბინატის მუშათა მომარაგების განყოფილება, რომელსაც ქალაქის ცენტრალურ დასახლებაში, მაღაროებთან და სხვა სამრეწველო ობიექტებთან შექმნილი აქვს საცალო ვაჭრობის და საზოგადოებრივი კვების ფართო ქსელი. ამ სავაჭრო დაწესებულებას ქალაქში ეკუთვნის საცალო ვაჭრობის 73 მაღაზია და 6 ფარდული (ცნობები 1977 წლის 1 იანვრისათვის), აგრეთვე 42 სასადილო, 3 რესტორანი, 25 ბუფეტი და სასაუზმე. ქალაქში მაღაზიები აქვთ აგრეთვე სპეციალიზებულ სავაჭრო ორგანიზაციებს — სააფთიაქო სამმართველოს, „სპორტვაჭრობას“, „საქწიგს“, „იუველირვაჭრობას“, „სოიუზპეჩატს“ და სხვ.

მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის გაუმჯობესების ყველაზე თვალსაჩინო მაჩვენებელია საქონელბრუნვის სწრაფი ზრდა ჭიათურაში. 21 წლის მანძილზე საქონელბრუნვა ქალაქში გაიზარდა 2,8-ჯერ და 1976 წელს შეადგინა 23512 ათასი მანეთი, ანუ ერთ სულ მოსახლეზე 897 მანეთი. ეს საქონელბრუნვის მაღალი მაჩვენებელია. საკმარისია ითქვას, რომ იგი ბევრად სჭარბობს საშუალო რესპუბლიკურ მაჩვენებელს, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ჭიათურაში სურსათის და სამრეწველო საქონელს დიდი რაოდენობით იძენენ მეზობელი სოფლის მცხოვრებლებიც.

მთელი საქონელბრუნვის 83,8% 1976 წელს მოდიოდა სამთამადნო კომბინატის მუშათა მომარაგების განყოფილებაზე და 16,2% — დანარჩენ სავაჭრო ორგანიზაციებზე. სასურსათო საქონლის ზვედრითი წონა სახელმწიფო სავაჭრო ბრუნვაში (საზოგადოებრივი კვების ჩათვლით) შეადგენდა 50,8%-ს, სამრეწველო და საოჯახო საქონელზე კი მოდიოდა 49,2%. აღსანიშნავია, რომ 1955 წელს ჭიათურის საქონელბრუნვაში სასურსათო საქონელზე მოდიოდა 60%. ორი ათეული წლის მანძილზე სამრეწველო და საოჯახო საქონლის ზვედრითი წონის გადიდება გამოწვეულია იმ გარემოებით, რომ მოსახლეობა სულ უფრო მეტი რაოდენობით იძენს ისეთ ძვირფას საგნებს, როგორიცაა მაღალხარისხიანი ავეჯი, ტელევიზორი, მაცივარი და სხვ.

მიუხედავად იმისა, რომ ყოველწლიურად უმჯობესდება მოსახლეობის სურსათით მომარაგება სახელმწიფო სავაჭრო ქსელში, ჯერჯერობით მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს საკოლმეურნეო ვაჭრობას. ბაზარი, რომელიც ადრე ჭიათურაში მხოლოდ კვირაობით იმართებოდა, შემდგომში სურსათით ყოველდღიურ სავაჭრო ადგილად იქცა. 1961 წელს დამთავრდა დახურული ბაზრის მშენებლობა რკანის ლელის შესართავთან (ლელე დახურულ კოლექტორში

მოექცა). ქალაქის საკოლმეურნეო ბაზარზე მეცხოველეობის პროდუქცია — ზორცი, ყველი, აგრეთვე ფრინველი და კვერცხი უმთავრესად შემოდის თვით ჭიათურის და საჩხერის მახლობელი სოფლებიდან. მარცვლეული შემოაქვთ უმთავრესად ქვემო ქართლიდან, კარტოფილი — მესხეთ-ჯავახეთიდან და ზემო რაჭიდან, საადრეო ბოსტნეული და ხილი — ქვემო იმერეთიდან. სხვადასხვა სახის სასურსათო პროდუქტები შემოაქვთ აგრეთვე ზესტაფონის და თერჯოლის რაიონების სოფლებიდან.

მოსახლეობის სავაჭრო მომსახურების გაუმჯობესებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა უნივერსალური და სპეციალიზებული მაღაზიების გახსნას, ვაჭრობის პროგრესული წესების შემოღებას. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს მუშათა მომარაგების განყოფილების მსხვილი სასაწყობო მეურნეობის შექმნა. მდ. ყვირილას მარჯვენა ნაპირას — საჩხერის გზაზე უკანასკნელ წლებში აშენდა ტექნიკის თანამედროვე ღონის შესაბამისი კარტოფილის და ბოსტნეულის ბაზა, რომელიც გათვალისწინებულია ათასობით ტონა პროდუქტების შესანახად; აშენდა აგრეთვე პურპროდუქტების ბაზა და რიგი ისეთი ობიექტი, რომლებიც ითვალისწინებენ მოსახლეობის სურსათით შეუფერხებელ მომარაგებას მთელი წლის მანძილზე.

როგორც ცნობილია, ჩვენს დროში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მოსახლეობის მომსახურების სფეროს განვითარებას. ამ მხრივ ჭიათურაში ჯერ კიდევ ბევრი რამაა გასაკეთებელი. ძირეულ გაუმჯობესებას მოითხოვს მოსახლეობის საყოფაცხოვრებო მომსახურება. თუმცა ქალაქში გახსნილია საყოფაცხოვრებო მომსახურების ობიექტები, რომლებიც აწარმოებენ ტანსაცმლის და ფეხსაცმლის კერვას და შეკეთებას, ამზადებენ ზოგიერთი სახეობის ავეჯს, ახორციელებენ პირად საკუთრებაში მყოფი მსუბუქი ავტომანქანების პროფილაქტიკას, აგრეთვე საყოფაცხოვრებო ინვენტარის შეკეთებას და ა. შ., მაგრამ ყველა ამ სახის მომსახურების მოცულობა 1976 წელს საშუალოდ ქალაქის ერთ მცხოვრებზე ფულად გამოსახულებაში არ აღემატებოდა 19 მანეთს, რაც მეტისმეტად მცირეა და სრულიად არ პასუხობს თანამედროვე მოთხოვნებს. გათვალისწინებულია ახლო მომავალში ქალაქში აშენდეს საყოფაცხოვრებო მომსახურების სახლი. ჭიათურის მოსახლეობისათვის ეს მეტად დროული ღონისძიება იქნება.

განათლება, კულტურა, ჯანმრთელობის დაცვა

ჭიათურის, როგორც სქალაქო ცენტრის, განვითარების პარალელურად სულ უფრო გამოკვეთილად ჩანდა მისი კულტურულ-საგანმანათლებლო დანიშნულება. თუმცა ქალაქის მთავარი ფუნქცია თავიდანვე სამრეწველო წარმოება იყო, მაგრამ თვით ამ დარგის განვითარების ინტერესები და ფაქტი, რომ ჭიათურა ზემო იმერეთის რეგიონალურ ცენტრად იქცა, თავისთავად გულისხმობდა განათლებისა და კულტურის მნიშვნელოვანი კერის შექმნას. მოწინავე მისია უნდა შეესრულებინა აღმავლობის გზაზე დამდგარ ქალაქს აგრეთვე საკუთრივ ჭიათურის და მისი შემოგარენის მოსახლეობის ჯანმრთელობის დაცვის საქმეში.

მანგანუმის მრეწველობის ჩასახვის შემდეგ, პირველი 20 წლის მანძილზე, ქალაქში არ იყო არც ერთი სასწავლებელი. მხოლოდ გასული საუკუნის მიწურულში ჩაეყარა აქ საფუძველი სახალხო განათლების საქმეს. 900-იან წლებში გაიხსნა პირველი საქალაქო სასწავლებელი და ამ დროიდან მოყოლებული თანდათან იზრდებოდა მოსწავლეთა რიცხვი ჭიათურაში. არსებობდა აგრეთვე დაწყებითი სკოლა და ხანგამოშვებით მოქმედებდა ეგრეთ წოდებული საკვირაო სასწავლებელი, სადაც მუშებს წერა-კითხვას ასწავლიდნენ. 1907 წელს დასრულდა საქალაქო სასწავლებლის კაპიტალური შენობის აგება. 1914 წლის დასაწყისიდან ეს სკოლა გადაკეთდა ვაჟთა უმაღლეს დაწყებით სასწავლებლად. 1912 წლიდან ჭიათურაში არსებობდა ქალთა კერძო პროგიმნაზია, რომელიც 1913 წელს გადაკეთდა ქალთა უმაღლეს დაწყებით სასწავლებლად. გაიხსნა აგრეთვე ვაჟებისა და გოგონების პირველდაწყებითი სკოლები.

1911 წელს ჭიათურაში საფუძველი ჩაეყარა ტექნიკურ სწავლებას. ამ წელს საქალაქო სასწავლებელთან გაიხსნა სამთო-ტექნიკური განყოფილება, სადაც 1914 წელს სწავლობდა სულ 35 მოსწავლე, მაგრამ ომის დაწყების გამო ეს სასწავლებელი მალე დაიხურა. მართალია, იგი კურსდამთავრებულებს არ ანიჭებდა რაიმე კენჭს, მაგრამ მაინც საყურადღებოა ასეთი სწავლების შემოღება ჭიათურაში, როგორც ადგილობრივი ტექნიკური კადრების მომზადების პირველი ცდა.

საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველ წლებშივე ჭიათურაში მნიშვნელოვნად გაფართოვდა სასწავლებლების ქსელი. 1928 წლისათვის აქ უკვე არსებობდა ორი საშუალო სასწავლებელი, აგრეთვე შვიდწლიანი და საფაბრიკო-საქარხნო სკოლები. იმავე

პერიოდში განხორციელდა ქალაქის მოსახლეობაში წერა-კითხვის უცოდინარობის ლიკვიდაცია.

ამჟამად ჭიათურაში ზოგადი განათლების 9 საშუალო სასწავლებელია (მათ შორის ერთი რუსული) და ერთი დაწყებითი სკოლა. სამთამადნო მრეწველობაში ჩაბმული მუშებისათვის შექმნილია პირობები წარმოებიდან მოუწყვეტლად მიიღონ საშუალო განათლება. ამ მიზნით სამრეწველო უბნებში გახსნილია მუშა-ახალგაზრდობის 4 საღამოს საშუალო სკოლა. ზოგადი განათლების ყველა სკოლაში 1976/77 სასწავლო წელს მოსწავლეთა რიცხვი შეადგენდა 6340-ს. მუშათა კვალიფიციური კადრების მოსამზადებლად ქალაქში არსებობს პროფესიონალურ-ტექნიკური სასწავლებელი, სადაც იმავე სასწავლო წელს 345 მოსწავლე ირიცხებოდა. მასწავლებელთა საერთო რიცხვი ყველა სკოლაში 470 კაცს აღემატება.

კვალიფიციური კადრების მომზადება წარმოებს უშუალოდ წარმოებაშიც. 1976 წლის მანძილზე სამთამადნო კომბინატის საწარმოებში ახალი სპეციალობა შეიძინა 638 კაცმა, ხოლო კვალიფიკაცია აიმაღლა 589 მუშამ; კვალიფიკაციას იმაღლებდა აგრეთვე ინჟინერ-ტექნიკური პერსონალი როგორც წარმოებაში, ასევე სხვადასხვა ტიპის სასწავლებლებში. დაუსწრებელ და საღამოს უმაღლეს განათლებაში ჩაბმული იყო 96 კაცი. ჭიათურის მრეწველობაში მომუშავე კადრების მაღალი ტექნიკური დონის ერთ-ერთი მაჩვენებელია ის ფაქტი, რომ სამთამადნო კომბინატის მუშაკთა შორის უმაღლესი განათლება აქვს 719 კაცს, მათ შორის ინჟინერია 657, ეკონომისტი — 27, იურისტი — 6, საფინანსო მუშაკი — 3 და ა. შ. საშუალო ტექნიკური განათლება აქვს 534 კაცს.

ჭიათურაში წარმოებს მაღალკვალიფიციური ტექნიკური კადრების მომზადება მანგანუმის მრეწველობისათვის. წინათ აქ არსებობდა სამთო ტექნიკუმი, ხოლო 1943 წელს გაიხსნა საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის დუსწრებელი სწავლებაც ფაკულტეტის სასწავლო-საეკონომიკური პუნქტი, რომელიც შემდგომში გარდაიქმნა ვ. ი. ლენინის სახ. წითელი დროშის ორდენის საქართველოს პოლიტექნიკური ინსტიტუტის საღამოს სწავლების ფაკულტეტად. აქ მზადდება საინჟინრო კადრები სამ ძირითად სპეციალობაში: მადნეული წიაღისეულის მიწისქვეშა დამუშავების ტექნოლოგია, შახტების მშენებლობა და სამთო სამუშაოების ელექტრიფიკაცია და ავტომატიზაცია; ამზადდებიან აგრეთვე სამრეწველო-საქალაქო მშენებლობისა და ელექტრომეურნეობის სპეციალის-

ტებს. საშუალო განათლების მქონე მუშებს შესაძლებლობა აქვთ ადგილზევე მიიღონ უმაღლესი განათლება წარმოებისაგან მოუწყვეტლად. საღამოს სწავლების ფაკულტეტზე სრული დატვირთვით მიმდინარეობს სასწავლო მუშაობა; ქალაქის ცენტრში მისთვის აშენდა ცალკე შენობა, სასწავლო კაბინეტებით და ლაბორატორიებით. ლექციებს კითხულობენ როგორც თბილისიდან მოწვეული, ისე ადგილობრივი მაღალკვალიფიციური სპეციალისტები. მრავალი მაღაროელი დაეუფლა აქ სამთო ინჟინრის სპეციალობას და ამჟამად ხელმძღვანელობს წარმოების ამა თუ იმ უბანს. ყოველწლიურად ინჟინრის კვალიფიკაციას იღებს 40—50 კაცი.

სულ უფრო მეტი ყურადღება ექცევა ჭიათურის სამთამადნო მრეწველობასთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი პრობლემების მეცნიერულ კვლევას. ამ მუშაობაში ჩაბმულია მთელი რიგი სამეცნიერო დაწესებულებები და უმაღლესი სასწავლებლების შესაბამისი კათედრები, აგრეთვე ადგილობრივი სპეციალისტები. ჭიათურელ სამთო-მოპოვებლებს, ქიმიკოს-ტექნოლოგებს, მექანიკოსებს და ბევრი სხვა სპეციალობის ინჟინრებს შემოქმედებითი კავშირი აქვთ დამყარებული საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კვლევით ინსტიტუტებთან, პოლიტექნიკური ინსტიტუტის კათედრებთან, მოსკოველ, დონბასელ და დნეპრისპირელ სპეციალისტებთან. ჭიათურის ქარხანა-მაღაროებში ტარდება ბევრი ტექნიკური სიახლის გამოცდა და დანერგვა. კვლევა-ძიებითი მუშაობის შედეგად უკანასკნელ წანებში გადაჭრილია მანგანუმის მადნის მოპოვებისა და გამდიდრების მრავალი საინტერესო საკითხი, რომლებსაც სახალხო-სამეურნეო მნიშვნელობა აქვთ.

ქალაქში დიდი ყურადღება ექცევა მოზარდი თაობის აღზრდაზე ზრუნვას. ცენტრალურ დასახლებაში და მუშათა უბნებში გახსნილია 14 საბავშვო ბაღი, რომლებშიაც 900-ზე მეტი ბავშვი ირიცხება. გარდა ამისა, არსებობს 4 ბავშვ-ბაღი 435 ბავშვისათვის.

ბევრი რამ გაკეთდა სკოლებისა და საბავშვო ბაღების მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის გაუმჯობესებისათვის. აშენდა ახალი შენობები, რომლებიც უზრუნველყოფილია სასწავლო კომბინატებით, სპორტული დარბაზებით. ქალაქის ერთ-ერთ უბანში კარგა ხანია გახსნილია პიონერთა და მოსწავლეთა სახლი, სადაც გაშლილია მუშაობა სხვადასხვა წრეებში; დიდი ყურადღება ექცევა მოსწავლეთა ფიზიკურ და მხატვრულ აღზრდას. ყოველ ზაფხულს მახლობელ სოფლებში ეწყობა პიონერთა ბანაკები.

არ შეიძლება არ აღინიშნოს ის დიდი ზრუნვა, რასაც ჭიათურა იჩენს მიმდებარე სოფლების მოზარდი თაობის სწავლა-აღზრდის საქმეში. სამთამადნო კომბინატის მატერიალური სახსრებით და უშუალო დახმარებით ბევრ სოფელში აშენდა უკანასკნელი წლების მანძილზე საშუალო სკოლის ტიპური შენობები, გაიხსნა საბავშვო ბაღები და ბიბლიოთეკები. მიმდინარე ხუთწლედის ბოლომდე ყველა სოფელს ექნება სკოლის კაპიტალური, თანამედროვე შენობა. სოფლის სკოლებში და საბავშვო დაწესებულებებში ჭიათურელ მემლაროელთა და სოფლის სხვა მშრომელთა ათასობით ბავშვი ღებულობს განათლებას.

ქალაქის მოსახლეობის კულტურულ ცხოვრებაში დიდ როლს ასრულებს აკაკი წერეთლის სახელობის ჭიათურის სახელმწიფო დრამატული თეატრი, რომელსაც საკმაოდ მდიდარი ისტორია და კარგი ტრადიციები აქვს. საღამო-წარმოდგენები ჭიათურაში ხანგამოშვებით აღრეც იმართებოდა¹, მაგრამ პირველი სათეატრო დარბაზი 1899 წელს მოეწყო ერთ-ერთ კერძო სახლში. მაშინ აქ წარმოდგენიან აკაკი წერეთლის „პატარა კახი“; წარმოდგენას თვით პიესის ავტორიც დასწრებია. ამის შემდეგ წარმოდგენები იმართებოდა ზაფხულის პერიოდში; ჭიათურაში საგასტროლოდ ჩამოდიოდა ბევრი ცნობილი ქართველი მსახიობი. 1906 წლის 8 ივლისს მოეწყო მუდმივი სცენა. ამ საქმის ინიციატორები იყვნენ ვ. ყიასაშვილი, შ. ჭანიშვილი, ვ. შალიკაშვილი და გ. ნუტუბიძე. სხვადასხვა წლებში ჭიათურის მუშათა თეატრს ხელმძღვანელობდნენ ცნობილი თეატრალური მოღვაწეები ვ. შალიკაშვილი, ალ. წუწუნავა და სხვ. ჭიათურის თეატრმა დიდი როლი შეასრულა მუშათა გათვითცნობიერების საქმეში. სცენაზე ხშირად იდგმებოდა რევოლუციამდელი პერიოდის სოციალური ყოფის ამსახველი პიესები, რასაც აღფრთოვანებული ხვდებოდა მაყურებელთა აუდიტორია.

საბჭოთა პერიოდში შეიქმნა თეატრისათვის ნაყოფიერი მუშაობის კარგი შესაძლებლობა. მისი ნიჭიერ კოლექტივს დიდი ზნის მანძილზე ხელმძღვანელობდა ქართული სცენის ცნობილი მოღვაწე, რესპუბლიკის სახალხო არტისტი პავლე ფრანგიშვილი. თეატრის დადგმები გამოირჩევა მაღალი მხატვრული გემოვნებით და პოპულარობით სარგებლობს ჭიათურის მშრომელებში. აქ სისტემატურად იდგმება ქართული კლასიკური დრამატურგიის საუკე-

¹ „კვალი“, 1895, № 10, გვ. 4.

თესო ნიმუშები, აგრეთვე საბჭოთა და უცხოელი მწერლების პიესები. სამამულო ომის შემდგომ წლებში თეატრისათვის აიგო ახალი შენობა (არქიტექტორი კ. ჩხეიძე), რომელიც ერთ-ერთი საუკეთესო კეთილმოწყობილი თეატრალური შენობაა რესპუბლიკაში. თეატრის კოლექტივი წარმოდგენებს მართავს აგრეთვე მუშათა კლუბებში, მეზობელ სოფლებში. ხშირად ეწყობა გასტროლები მახლობელ ქალაქებში — ზესტაფონში, ქუთაისში, ტყიბულში, საჩხერეში; ჭიათურის თეატრის დადგმებს იცნობს თბილისელი მაყურებელიც.

კულტურულ-საგანმანათლებლო მუშაობის მნიშვნელოვანი კერებია ქალაქში არსებული ორი კულტურის სახლი, 7 კლუბი და 17 ბიბლიოთეკა (მათ შორის 5 საბავშვო ბიბლიოთეკა). განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს 1967 წელს მწყობრში ჩამდგარი მეტალურგთა კულტურის სახლი, რომლის მონუმენტური შენობა მშვენივრად გაფორმებული მაყურებელთა დარბაზით აღმართულია ქალაქის ცენტრში, მდ. ყვირილას მარცხენა ნაპირას. ადრე აქ სამთამადნო კომბინატის ცენტრალური მექანიკური სახელოსნო არსებობდა, მეზობლად დაგროვილი მადნის ვეებერთელა შტაბელები კი მტვრისა და ტალახის ბუდეს წარმოადგენდა. ამჟამად კულტურის სახლის ირგვლივ შექმნილია კეთილმოწყობილი დასვენების ზონა ლამაზი სკვერით, რომლის ერთ ნაწილში ვ. ი. ლენინის მონუმენტია აღმართული.

მეტალურგთა კულტურის სახლში სისტემატურად იმართება საღამო-კონცერტები მოწვეული და ადგილობრივი ძალებით. ნაყოფიერ კულტურულ-მასობრივ მუშაობას ეწევიან კლუბები; ისინი მუშათა უბნებში მოქმედებენ; თითოეულ მათგანს აქვს კინოდანადგარი და ბიბლიოთეკა, მუშაობენ სსვადსხვა დანიშნულების წრეები და სალხური შემოქმედების ანსამბლები. აღსანიშნავია, რომ მუშების მომდერალთა გუნდი ჭიათურაში შეიქმნა ჯერ კიდევ რევოლუციამდელ პერიოდში. ხანგრძლივი დროის მანძილზე მისი ხელმძღვანელი იყო ამ საქმის დიდი ენთუზიასტი, ცნობილი ლოტბარი სანდრო კავსაძე.

ქალაქში გახსნილია მუსიკალური სკოლა, რომელშიც 500-მდე ბავშვი სწავლობს. უახლოეს წლებში სკოლისათვის აიგება ახალი შენობა.

მოსახლეობის კულტურულ მომსახურებაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს კინოს. დიდი სამამულო ომისწინა წლებში ქალაქის ცენტრში აშენდა 680-ადგილიანი კინოთეატრი „მალაროელი“.

ახლო მომავალში ნაგუთის უბანში, მოსკოვის და მერკვილადის ქუჩების კუთხეში, აიგება 400-ადგილიანი კინოთეატრი.

უკანასკნელი ათეული წლების მანძილზე ქალაქის კულტურის დაწესებულებებს შეემატა ორი მუზეუმი. 1961 წელს გაიხსნა ჭიათურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი. იგი ასახავს ძველი და ახალი ჭიათურის ყოფის ელემენტებს. აქვე ფართოდაა წარმოდგენილი ზემო იმერეთის ეთნოგრაფიული მასალები. ჯერჯერობით მუზეუმს უკავია პიონერთა სახლის ერთ-ერთი ფლიგელი; მომავალში გათვალისწინებულია მისთვის ცალკე შენობის აგება ქალაქის ცენტრში.

ჭიათურაში არსებობს მაღაროელთა რევოლუციური ბრძოლის ამსახველი მუზეუმი. იგი მოწყობილია იმ სახლში, სადაც 1904—1905 წლებში იმართებოდა ბოლშევიკური პარტიის იმერეთ-სამეგრელოს კომიტეტის კონსპირაციული სხდომები. აღნიშნული კომიტეტი დიდ მუშაობას ატარებდა ჭიათურის მუშებს შორის რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში და მის წინა წლებში. მუზეუმში თავმოყრილია მასალები მანგანუმის მადნის მრეწველობაში ჩაბმული მუშების ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის შესახებ. ქალაქის მარცხენა სანაპირო ნაწილში, იქ, სადაც 1905 წელს გაიმართა დისკუსია ბოლშევიკებსა და მენშევიკებს შორის, აღმართულია ობელისკი. ამ დისკუსიაში მონაწილეობდა ი. ბ. სტალინი, რომელმაც ბრწყინვალედ დაიცვა მარქსისტული პარტიის თეორიული საფუძვლები და ამხილა მენშევიკების ცრუ-რევოლუციური თეორია და პრაქტიკა.

ქალაქის სამეურნეო და საზოგადოებრივი ცხოვრების ამსახველია კომუნისტური პარტიის ჭიათურის კომიტეტის და ქალაქის საბჭოს ორგანო გაზეთი „ჭიათურის მაღაროელი“, რომელიც კვირაში ხუთჯერ გამოდის. გაზეთს აქვს თავისი სტამბა.

ჩვენს დროში მთლიანად გადახალისდა ჯანმრთელობის დაცვის საქმე ჭიათურაში. ის პატარა ქსენონი, რომელსაც გასული საუკუნის მიწურულში ჩაეყარა აქ საფუძველი, ჯერ კიდევ რევოლუციამდელ პერიოდში შეცვალა საავადმყოფომ. უკანასკნელ ხანებში იგი გადაიქცა რესპუბლიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან სამედიცინო დაწესებულებად. საავადმყოფოს ქალაქის მარცხენა ნაწილში უჭირავს მწვანით შემოსილი მაღლობი, რომელიც გადასცქერის მთელ ქალაქს და გამოირჩევა თავისი კარგი ადგილმდებარეობით. კვიპაროსების ხეივანებით გარშემორტყმულ სამკურნალო კორპუსებში განლაგებულია საავადმყოფოს სხვადასხვა განყოფილებები

და პოლიკლინიკა. ეს სამკურნალო დაწესებულება ემსახურება როგორც ქალაქის მცხოვრებლებს, ისე ჭიათურის მახლობელი სოფლების მოსახლეობას. 1950-იან წლებში აშენდა საავადმყოფოს ახალი კორპუსი, რის შედეგადაც გაიზარდა მისი გამტარუნარიანობა. ქალაქის ცენტრალური საავადმყოფოს ყველა განყოფილებაში 310 საწოლია.

უკანასკნელ ხანებში სამთამადნო კომბინატთან შეიქმნა მედიკურ-სანიტარული ნაწილი, რომელიც განაგებს კომბინატის მუშა-მოსამსახურეთა ჯანმრთელობის დაცვის საქმეს, იმ თავისებურებათა გათვალისწინებით, რაც თან ახლავს უპირატესად მიწისქვეშა სამუშაოებზე დაკავებული პერსონალის სხვადასხვა დაავადებათა თავიდან აცილების პროფილაქტიკის განხორციელებას. ნაგუთში აშენდა კომბინატის საავადმყოფო-პოლიკლინიკის კომპლექსი ყველა ძირითადი განყოფილებით, 270 საწოლით. მედიკურ-სანიტარული ნაწილის განკარგულებაშია აგრეთვე სამრეწველო უბნებში არსებული 3 საექიმო და 15 საფერშლო პუნქტი.

გარდა ორი საავადმყოფოს, ქალაქში 18 ჯანმრთელობის პუნქტია, ორი დისპანსერი სტაციონარებით (ერთ მათგანში 15 ადგილია, მეორეში — 20), ერთი ამბულატორია და სამი პოლიკლინიკა. სულ ქალაქში 200-მდე ექიმი მუშაობს; საშუალო მედპერსონალის რიცხვი შეადგენს 627-ს. ერთი ექიმი მოდის ქალაქის ყოველ 130 მცხოვრებზე. უნდა აღინიშნოს, რომ ქალაქი კარგადაა უზრუნველყოფილი სამედიცინო მომსახურებით და, კერძოდ, მედპერსონალით. მოტანილი მაჩვენებლები თავისთავად მეტყველებს იმ უდიდეს მზრუნველობაზე, რასაც საბჭოთა ხელისუფლება იჩენს მშრომელთა ჯანმრთელობის დაცვის საქმისადმი. ამასვე ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ორი ათეული წლის მანძილზე ჯანმრთელობის დაცვის სარგებები საშუალოდ ერთ მცხოვრებზე მაღაროელთა ქალაქში გაიზარდა ორჯერ და კიდევ უფრო მეტად.

ასობით ჭიათურელი მშრომელი ყოველწლიურად მიემგზავრება დასასვენებლად და სამკურნალოდ ჩვენი ქვეყნის სხვადასხვა კურორტზე. განსაკუთრებით ხშირად შეხვედებით ჭიათურელ მუშებს კურორტ კვერეთის დამსვენებელთა შორის. ეს კურორტი ქალაქიდან 20 კმ დაშორებით, საჩხერის მახლობლად, მდ. ჩიხურას ლამაზ, ტყიან ხეობაში შეიქმნა 1950-იან წლებში ჭიათურის სამთამადნო კომბინატის სახსრებით. შემდგომში აშენდა ახალი კორპუსები და განხორციელდა კურორტის კეთილმოწყობა. ამჟამად პანსიონატი მოქმედებს მაისიდან ოქტომბრამდე და ერთდროულად

300-ზე მეტ დამსვენებელს ემსახურება. იქვე არსებობს ბალნეოლოგიური სამკურნალო 100-ადგილიანი კორპუსით.

1977 წლის აგვისტოში ჭიათურის ერთ-ერთ ლამაზ და მაღალ ადგილას გაიხსნა მაღაროელთა 150-ადგილიანი სანატორიუმი — პროფილაქტორიუმი. ექვსსართულიან კეთილმოწყობილ შენობაში შექმნილია ყველა პირობა, რათა სამუშაო დღის შემდეგ მშრომელმა ადამიანებმა დაისვენონ და გაიმაგრონ თავიანთი ჯანმრთელობა.

ბევრი ღონისძიება სხორციელებს ბავშვთა ჯანმრთელობის დაცვის საქმეში. ქალაქში გახსნილია რამდენიმე ბაგა, სისტემატურად ტარდება პროფილაქტიკა ბავშვთა ინფექციურ დაავადებათა თავიდან აცილების მიზნით. ყოველწლიურად სხვადასხვა კურორტებზე (ქობულეთში, ბაკურიანში და სხვ.) ეწყობა მაღაროელთა ბავშვების გამაჯანსაღებელი ბანაკები და ა. შ.

მაღალ დონეზეა დაყენებული მუშა და მოსწავლე ახალგაზრდობის ფიზიკური აღზრდის საქმე. ფაბრიკა-მაღაროებთან, დაწესებულებებთან და ორგანიზაციებთან შექმნილია ფიზკულტურის კოლექტივები, რომელთა განკარგულებაშია სხვადასხვა სახის სპორტული მოედნები და ბაზები. 1964 წელს ყვირილას მარცხენა ნაპირზე, ცენტრალური დასახლების ცოტა ქვემოთ, მწყობრში ჩადგა სპორტული კომპლექსი, რომელშიაც შედის ფეხბურთის კეთილმოწყობილი სტადიონი, სპორტული დარბაზი და დახურული საცურაო აუზი. ჭიათურელ ფიზკულტურელებს ბევრჯერ დაუცავთ მაღაროელთა ქალაქის სპორტული ღირსება რესპუბლიკურ და საკავშირო ასპარეზოებში. გადაწყვეტილია უახლოეს მომავალში არსებულ სპორტულ კომპლექსს შეემატოს სპორტის სასახლე 2,5 ათასი ადგილით, სადაც მთელი წლის განმავლობაში შესაძლებელი იქნება მნიშვნელოვან სპორტულ ღონისძიებათა ჩატარება.

ქალაქის ბარეგანი სახე და კეთილმოწყობა

ფეხს სადაც ძლივს იკიდებდნენ
დათვი, მგელი, მელა, ტურა,
იმისთანა ადგილს ერქვა
მღვიმევი და ჭიათურა.

აბაპი

მანგანუმის მრეწველობის განვითარების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს შედეგს წარმოადგენს ჭიათურის საქალაქო მეურნეობის შეუჩერებელი აღმავლობა. უკანასკნელი ათეული წლების მანძილ-

ზე დიდად გასცილდა წინანდელ საზღვრებს საქალაქო დასახლების ფარგლები. თუ წინათ ქალაქი ახლანდელი ცენტრალური დასახლების მხოლოდ ერთ ნაწილს მოიცავდა და სრულიად მოწყვეტილი იყო ტერიტორიულად სამრეწველო უბნებიდან, ამჟამად, გარდა, ცენტრალური დასახლების გაფართოებისა, ქალაქის ფარგლებში შედის მუშათა უბნები, რომლებიც გაშენებულია მდ. ყვირილას სანაპიროებზე და ცალკეულ მაღაროებთან.

1977 წლის დასაწყისისათვის ქალაქის მთელი ტერიტორია შეადგენდა 1300 ჰექტარს; აქედან განაშენიანებულ ტერიტორიას ეკავა 910 ჰექტარი. უკანასკნელი 70 წლის განმავლობაში ქიათურის მიერ დაკავებული ფართობი თითქმის 25-ჯერ გადიდდა. მთელი ეს ტერიტორია, მართალია, არ წარმოადგენს კომპაქტურად დასახლებულ ერთიან ფართობს, მაგრამ ცენტრალური დასახლება და რამდენიმე კილომეტრი რადიუსით გაფანტული სამრეწველო უბნები თავისი მაღაროებით, გამამდიდრებელი ფაბრიკებით, სხვადასხვა დამხმარე საწარმოებით და საცხოვრებელი კვარტალებით ქმნიან იმ მთლიანობას, რომელიც ტიპურია თანამედროვე სამთო-მოპოვებითი მრეწველობის ცენტრებისათვის და რის გარეშეც შეუძლებელია წარმოვიდგინოთ აწინდელი ქიათურა.

ქიათურის კეთილმოწყობის ერთ-ერთ საკვანძო საკითხს წარმოადგენდა ქალაქის შიდა ტრანსპორტის ძირფესვიანი გადახალისება. ვისაც ამ 40—45 წლის წინათ ქიათურა უნახავს, მას პირველ რიგში თვალში მოხვდებოდა მთებივით აღმართული მადნის ურცხვი შტაბელები ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში. ვიწრო და ციცაბო გზებზე მაღაროებიდან რკინიგზის ბაქნამდე შეუწყვეტელ ნაკადად მოედინებოდა მადნით დატვირთული ურმები; მანგანუმის მტვრის კორიანტელი იდგა ყვირილასა და მისი შენაკადების ხეობებში; ყოველივე ეს საშინელ ანტისანიტარულ მდგომარეობას ქმნიდა ქალაქში.

ამჟამად ქალაქის ცენტრალურ ნაწილში აღარ არის მადნის გეგებერთელა შტაბელები. საკიდი საბაგირო გზებით გადმოზიდული მადანი ქალაქის ცენტრს გარეთ გატანილ რკინის ხვიშირებში გროვდება და იქვე იტვირთება რკინიგზის ვაგონებში.

ჯერ კიდევ ომის წინა ზუთწლებების განმავლობაში დაიწყო მაღაროებამდე და ფაბრიკებამდე მისასვლელი საურმე გზების რეკონსტრუქცია. გაყვანილ იქნა ათეული კილომეტრების მანძილზე ახალი საავტომობილო გზები, რადგან ძველი გზების ტრასა ბევრ შემთხვევაში გამოუსადეგარი აღმოჩნდა ახალი გზატკეცილების

მოსაწყობად. თითოეული ამ გზათაგანი კლავნილად ადის ციცაბო და კლდოვანი მთის კალთებზე. ამიტომ მშენებლებს მოუხდათ კლდისა და მიწის რთული სამუშაოების შესრულება, ჩიდეებისა და სხვა საინჟინრო ნაგებობათა დიდი ოდენობით აშენება. ეს იყო ნამდვილი ბრძოლა ქიათურის ირგვლივ აღმართულ კლდეებთან, რათა ქალაქის ცენტრი და რკინიგზის სადგური მოხერხებულად დაკავშირებოდნენ ზეგნებზე განლაგებულ სამრეწველო უბნებს. უამისოდ შეუძლებელი იყო სერიოზულად გვეფიქრა მადნის მოპოვების მკვეთრად გაფართოებაზე, ფაბრიკა-მაღაროების ტექნიკურ რეკონსტრუქციაზე, თვით ქალაქისა და მუშათა უბნების კეთილმოწყობაზე. ამ გზების ძირითადი ნაწილი ამჟამად კეთილმოწყობილია და მასზე ინტენსიური საავტომობილო მოძრაობა წარმოებს. პირველმა ავტომობილმა ქიათურაში 30-იანი წლების დასაწყისში დაიწყო მოძრაობა. საკიდი საბაგირო გზების გაჩენასთან ერთად, ეს იყო ფრიალ მნიშვნელოვანი მოვლენა ქიათურის შიდა საქალაქო ტრანსპორტის ისტორიაში.

ადრე ქიათურაში სამგზავრო საზოგადოებრივი ტრანსპორტი სრულიად არ იყო. 1950-იანი წლების მანძილზე დაწესდა საავტობუსო მიმოსვლის რამდენიმე მარშრუტი, რომლებიც ერთმანეთს უკავშირებენ ცენტრალური დასახლების ცალკეულ ნაწილებსა და სამრეწველო უბნებს. 1954 წელს ქიათურაში აშენდა საბჭოთა კავშირში პირველი სამგზავრო საკიდი საბაგირო გზა—ქალაქის ცენტრსა და პერევისის სამრეწველო უბანს შორის. მას შემდეგ მწყობრში სა და პერევისის სამრეწველო უბანს შორის. მას შემდეგ მწყობრში ჩადგა ასეთივე სამგზავრო გზები ითხვისსა და დარკვეთს შორის, აგრეთვე „ახალი ითხვისის“ და ლენინის სახ. მაღაროებს შორის. სამგზავრო საკიდი საბაგირო გზების მშენებლობას ძალზე კარგი პერსპექტივები აქვს მაღაროელთა ქალაქში. მეტად დანაწევრებული რელიეფის გამო, ხშირად საავტომობილო გზა ქალაქის ცალკე უბნებს შორის რამდენიმე კილომეტრს შეადგენს, ხოლო დაკიდული საბაგირო გზა, რომელიც ღრმა ხეობებს პირდაპირ გადაჰყვითს, რამდენიმე ასეულ მეტრამდე ამცირებს ამ მანძილს. ზოგჯერ ასეთი გზა ვიწრო და ღრმა ხეობებზე დაკიდებულ თავისებურ ხიდს მოგვაგონებს. ინტერესს მოკლებული არ არის აღინიშნოს, რომ წარსულში საქართველოს ბევრ კუთხეში და, მათ შორის ქიათურის მიდამოებშიც, შესვდებოდათ ასეთი ხიდების პროტოტიპი. ეს იყო გარეული ვახის ლერწმისაგან დაწნული ბაგირებით დაკიდული ხიდები, რომლებიც მთის მდინარის ან ღრმა ხეობის ნაპირებს აერთებდნენ. ასეთი ხიდები ჯერ კიდევ იყო შემორჩენილი ზემო იმე-

რეთში გასული საუკუნის მიწურულში. შემდეგ ეახის მაგივრად ფოლადის ბაგირი შემოვიდა ჩმარებაში.

ჭიათურა სამგზავრო საკიდი საბაგირო გზების პიონერია საბჭოთა კავშირში. ამ გზების პროექტების შედგენა და მშენებლობა ადგილობრივმა ინჟინრებმა განახორციელეს. ამ საქმის გამოჩენილი სპეციალისტია ინჟ. გ. ფანცულაია, რომლის პროექტით როგორც ჭიათურაში, ისე საბჭოთა კავშირის სხვა ქალაქებში აშენდა საკიდი საბაგირო გზები.

უკანასკნელი 20 წლის მანძილზე ჰიათურაში აშენდა 17 სამგზავრო საკიდი საბაგირო გზა. ჩვენი ქვეყნის არც ერთ ქალაქში არ არის ისე ფართოდ გამოყენებული ამ სახის ტრანსპორტი, როგორც ჰიათურაში. განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ცენტრალური დასახლების მოხერხებულ დაკავშირებას ქალაქის ახალ საცხოვრებელ უბნებთან, აგრეთვე ზეგნებზე გაწვდილ მალარობთან, რომლებსაც ბევრად უფრო მაღალი მდებარეობა აქვთ და საავტომობილო ტრანსპორტით მიმოსვლის დროს მგზავრები დიდ დროს კარგავენ. ამიტომაც, რომ ცენტრალური დასახლებიდან სხვადასხვა მიმართულებით — მეზობელ ზეგნებამდე და საცხოვრებელ უბნებამდე გაყვანილია 8 სამგზავრო საკიდი საბაგირო გზა. ამ გზების ერთ-ერთი სადგური ქალაქის ცენტრში, მეტალურგთა კულტურის სახლის მეზობლად მდებარეობს, საიდანაც სამი მიმართულებით გადაჰყავთ მგზავრები. ყველა სამგზავრო საბაგირო გზას ერთი საათის განმავლობაში შეუძლია სამი ათასამდე მგზავრი გადაიყვანოს, მათი წლიური წარმადობა კი 12 მლნ. მგზავრზეა გაანგარიშებული. შეიძლება ითქვას, რომ ჰიათურაში საკიდი საბაგირო გზები შიგა საქალაქო ტრანსპორტის ყველაზე პოპულარული სახეა.

საქართველოს დედაქალაქის 1500 წლის იუბილესთან დაკავშირებით, ჰიათურელი სპეციალისტების მონაწილეობით აშენდა 1958—1959 წლებში პირველი საკიდი საბაგირო გზა თბილისში; იგი ფუნქციონირის პლატოს აეროებს ქალაქის ცენტრთან (რუსთაველის მოედანთან).

თანამედროვე ჭიათურაში ავტობუსებისა და საკიდი საბავშრო გზების გარდა, მგზავრთა შიგა საქალაქო გადაყვანას ემსახურება ტაქსომოტორები და ტროლეიბუსები. ქალაქში და მის გარეუბნებში ყოველდღიურად ათობით ტაქსომოტორი მუშაობს. როგორც უკვე ითქვა, 1969 წლიდან ტროლეიბუსების მიმოსვლით ერთმანეთს დაუკავშირდნენ ჭიათურა და საჩხერე. ეს 13-კილომეტრიანი

გზა არა მარტო აღნიშნულ ორ ქალაქს აერთებს, არამედ ერთმანეთს უკავშირებს ყვირილასპირას მდებარე ბევრ სამრეწველო ობიექტს — მადნის გამამდიდრებელ ფაბრიკებს, კვარცის სილის საწარმოს, საშენ მასალათა კომბინატს, ცენტრალურ მექანიკურ სახელოსნოს, ხორცისა და რძის კომბინატებს, ავტოსატრანსპორტო მეურნეობებს, სხვადასხვა მატერიალურ ფასეულობათა ბაზებს და საწყობებს, აგრეთვე საცხოვრებელ კვარტალებს და ა. შ. ასე რომ, ტროლეიბუსი ჭიათურის შიგა საქალაქო ტრანსპორტის მნიშვნელოვანი სახეა; იგი ბევრად აადვილებს კავშირის დამყარებას ყვირილას გასწვრივ მდებარე ქალაქის ცალკეულ ნაწილებს შორის. 1976 წელს ტროლეიბუსებმა ორ მილიონამდე მგზავრი გადაიყვანა.

✻

✻ ✻

მეტად საყურადღებოა ის ცვლილებები, რაც ჭიათურის გან-
შენიანებამ განიცადა უკანასკნელი 20—25 წლის მანძილზე. პირველ
რიგში აღსანიშნავია ქალაქის ცენტრალური დასახლების საცხოვ-
რებელი უბნების მკვეთრად გაფართოება და კეთილმოწყობის გაუმ-
ჯობესება. ქალაქის მარჯვენამხარეთის დასავლეთ ნაწილში, შემალ-
ლებულ მოვაკებაზე, შეიქმნა ნაგუთის ახალი საცხოვრებელი უბა-
ნი. ასევე შორს წაიწია საცხოვრებელმა უბნებმა სოფელ წინსოფ-
ლისაკენ — ყვირილას მარცხენა მხარეს — იქ, სადაც პიონერთა სა-
სახლე და ახალი სანატორიუმი — პროფილაქტორიუმი აშენდა.
ბევრი საცხოვრებელი კვარტალი შეიქმნა ქალაქის ცენტრში, აგ-
რეთვე ყვირილას ნაპირებზე — მდინარის აღმა და მეზობელ ზეგ-
ნებზე — მალარობთან.

მნიშვნელოვანი სამუშაოები შესრულდა ქალაქის ადრე არსებული ქუჩების რეკონსტრუქციისათვის. ვიწრო და ქაოტურად განლაგებული ძველი ქუჩების ადგილი ბევრგან ახალმა მაგისტრალებმა დაიკავა. ცენტრალური დასახლების ფარგლებში და მის ზემოთაც, მდინარის აღმა 7—8 კმ-ის ფარგლებში ყვირილა მოექცა სანაპირო კედლებს შუა, რითაც, ჯერ ერთი, თავიდან იქნა აცილებული წყალდიდობის დროს მდინარის გადმოსვლა ნაპირებიდან, მეორეც, ქალაქს შეემატა განაშენიანებისათვის მეტად საჭირო ფართობები.

საქე იცვალეს მთის ფერდობებზე შეფენილმა საცხოვრებელ-
მა უბნებმა. ფიწრო და კლანკილა ქუჩების გაფართოებასთან და
მოპირკეთებასთან ერთად მოეწყო საყრდენი კედლები. ასეთი კედ-

ლები, დახრილი რელიეფის გამო, მრავალ ადგილასაა გამოყენებული როგორც ქალაქის ცენტრალური ქუჩების, ისე მაღაროებისაკენ მიმავალი გზების გასწვრივ. ქუჩების ძირითადი ნაწილი ამჟამად ასფალტირებულია. ამ ცვლილებებმა მკვეთრად გააუმჯობესეს ქალაქის სანიტარული მდგომარეობა და სახე უცვალეს მის უბნებს, თუმცა ისიც უნდა ითქვას, რომ ჭიათურაში ჯერ კიდევ არის ვიწრო და კლანკილი ქუჩები, აგრეთვე ფერდობებზე ქაოტურად შეფენილი ინდივიდუალური საცხოვრებელი სახლები, რაც რელიეფის მეტი-მეტი სირთულეთაა განპირობებული.

ქუჩების საერთო სიგრძე ქალაქის ცენტრალურ დასახლებაში 1957—1977 წლებში ორჯერ გაიზარდა და ამ პერიოდის ბოლოს 44 კმ-ს აღემატებოდა; იმ ქუჩების სიგრძე, რომლებსაც მოპირკეთება ჰქონდათ, შეადგენდა 38,3 კმ-ს. ყველა ქუჩის საერთო ფართი იმავე პერიოდში 3,5-ჯერ გადიდდა, მიაღწია რა 1977 წლისთვის 35 ჰექტარს. აღსანიშნავია, რომ მოპირკეთებული ქუჩების საერთო ფართი 1955—1976 წლებში გადიდდა 7,5-ჯერ. დანათებული ქუჩების საერთო სიგრძე 1977 წლის დასაწყისში შეადგენდა 32 კმ-ს; ქუჩებში იდგა ოთხი ათასზე მეტი ლამპიონი, მათგან 2700 გაუმჯობესებული სახის (ლუმინესცენციის).

თავისი კეთილმოწყობით და სილამაზით გამოირჩევიან ლენინისა და ნინოშვილის საკმაოდ განიერი და თითქმის პირდაპირი ქუჩები. ისინი მდ. ყვირილას ორივე მხარეს მთის ფერდობების ძირს გასდევნენ. ნინოშვილის ქუჩა ქალაქის მარჯვენამხარეთს გადაკვეთს — ახალი ხიდი გზაგამტარიდან რგანის ლელეს შესართავამდე, — მიემართება მდინარის პარალელურად და მის მარჯვენა ნაპირს გამოეყოფა ადმინისტრაციული და საცხოვრებელი შენობებით, ხოლო თავის დაბოლოებაზე ყვირილას სანაპიროს წარმოადგენს. მდინარის დინების დაღმა მისი გაგრძელებაა ნიკოპოლის ქუჩა, სადაც ადრე სასაკლაო იყო მოწყობილი, ამჟამად კი მრავალსართულიანი საცხოვრებელი სახლები და სამუშაო სკოლის შენობაა აღმართული.

ნინოშვილის ქუჩის ორივე მხარეს განლაგებულია სამ და ოთხსართულიანი საცხოვრებელი სახლები, საქართველოს კომპარტიის ჭიათურის საქალაქო კომიტეტის შენობა, აგრეთვე სხვადასხვა საზოგადოებრივი დაწესებულებები. პირველი მაისის ქუჩაზე, რომელიც ნინოშვილის ქუჩას ხიდის საშუალებით სტალინის ქუჩასთან აერთებს, მდებარეობს სამთამაღნო კომბინატის ოთხსართულიანი ადმინისტრაციული შენობა; ეს შენობა კუთხეშია აღმართული და

ნეორე ფასადით ყვირილას სანაპირო ზეივანზე გადის; იგი 1950-იან წლებშია აგებული და კარგად ასახავს იმ დროის ხუროთმოძღვრულ სტილს. შენობას მონუმენტური ნაგებობის ელფერს აძლევს კუთხეში აღმართული არქიტექტურული დეტალებით მორთული კოშკი. შენობის პირდაპირ, პირველი მაისის ქუჩის მეორე მხარეს უკანასკნელ დრომდე შემორჩენილი იყო ძველი ნაგებობანი, მათ შორის თბოელექტროსადგური და ჩვენი საუკუნის დასაწყისში აშენებული აბანო. მალე აქ აღიმართება 9-სართულიანი ადმინისტრაციული შენობა, სადაც მოთავსდება ქალაქის პარტიული და საბჭოთა ორგანიზაციები. მის მახლობლად ხიდი-გზაგამტარის ზემოთ, ჭიათურა-პერევისის საკიდი საბაგირო გზის ქვედა სადგურის მეზობლად, აშენდება კეთილმოწყობილი ჰიგიენის სახლი, რომელიც შეცვლის ძველ აბანოს.

ქალაქის მარცხენამხარეთის ვაკე ნაწილში მთავარი მაგისტრალურია ლენინის ქუჩა და ყვირილას მარცხენა სანაპირო — კომკავშირის ქუჩა. მათ შორის მდებარეობს რკინიგზის სადგურის ტერიტორია და ის საკმაოდ მოზრდილი სივრცე, რომელიც უკანასკნელ დრომდე ეკავა ცენტრალურ მექანიკურ სახელოსნოს, პურკომბინატს, საკოლმეურნეო ბაზარს, სხვადასხვა ბაზებსა და საწყობებს, უფრო ადრე კი აქ მადნის ვეებერთელა შტაბელები იყო დაჯდომილი. 1960-იან წლებში დაიწყო ამ სამრეწველო და სამეურნეო ობიექტების გატანა ცენტრალური დასახლებიდან, რასაც უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა ქალაქის კეთილმოწყობისათვის; ამის გარეშე წარმოუდგენელიც იყო, ჭიათურას თანამედროვე ქალაქის იერი რომ მიეღო. ამჟამად რკინიგზის სადგურსა და კომკავშირის ქუჩას შორის მთელი ტერიტორია მეტალურგთა კულტურის სახლს, დასვენების ზონა-ბაღს, საცხოვრებელ და საზოგადოებრივ შენობებს უჭირავს. აქვე აიგება ევრეთ წოდებული საინჟინრო კორპუსის რვასართულიანი შენობა, სადაც მოთავსდება გაზეთ „ჭიათურის მაღაროელის“ რედაქცია და სტამბა, მადნის ზარისხის სახელმწიფო ინსპექცია თავისი ლაბორატორიებით, სამთამაღნო კომბინატის რკინიგზის ცეხი.

რკინიგზის ტერიტორიის მეორე მხარეს მთიანი რელიეფის ძირს გასდევს ლენინის ქუჩა, რომელიც ბოლო წლებში დამშვენდა მრავალი საზოგადოებრივი და საცხოვრებელი შენობით. 1976 წელს მწყობრში ჩადგა რკინიგზის სადგურის ახალი შენობა. იგი მოპირკეთებულია ეკლარის ქვით და თავისი ორიგინალური არქიტექტურული ფორმებით კარგ შთაბეჭდილებას ტოვებს. ლენინის

ქუჩაზე გამოდის სადგურის წინ გაშლილი მოედანი. წინათ ამ ადგილას უწესრიგოდ იყო ჩახერგილი ხის პატარა სახლები და ფარდულები, მუდამ ამოუშრობელი სხვადასხვა სიბინძურით ამოვსებული წუმბეები, რომლებიც ქუჩას გამოჰყოფდნენ რკინიგზის აღმნიშვნელი შენობიდან. ძველი შენობების აღებასთან ერთად განხორციელდა მთელი ამ მიდამოების რეკონსტრუქცია, რის შედეგადაც წარმოიშვა სწორკუთხოვანი, საკმაოდ ლამაზი მოედანი. მის ერთ ბოლოში 1978 წელს აღიმართა კავშირგაბმულობის ჭიათურის კვანძის ხუთსართულიანი შენობა, ხოლო მოპირდაპირე მხარეს გაშენდა ვეებერთელა ჭადრებით და ყვავილნარებით დამშვენებული სკვერი.

ამ სკვერს გადმოჰყურებს ქუჩის მეორე მხარეს აღმართული ჭიათურის თეატრის მთავარი ფასადი. ბოლნისის ტუფითა და ბაზალტით მოპირკეთებული თეატრის ფასადის გაფორმებაში ფართოდაა გამოყენებული ქართული კლასიკური არქიტექტურის ტრადიციული ფორმები და ორნამენტები. მაღალთაღიან ლოჯეს ამშვენებს აკაკი წერეთლის ბრინჯაოს სკულპტურა, ხოლო შენობის პორტალი მთავრდება აგრეთვე ბრინჯაოს სკულპტურით „გამარჯვება“. ორივე სკულპტურის ავტორია მოქანდაკე ვ. თოფურიძე. კარგი მხატვრული გემოვნებითაა გაფორმებული მაყურებელთა დარბაზი. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ჭერის მხატვრობა (პლაფონი), შესრულებული თემაზე — „გამარჯვების დღესასწაული საქართველოში“. ჭიათურის თეატრის შენობა ქალაქის მნიშვნელოვანი არქიტექტურული ნაგებობაა. მისი პროექტის ავტორს არქიტექტორ კ. ჩხეიძეს, დარბაზის მხატვრობის შემსრულებელს რ. ისტურუას და მოქანდაკე ვ. თოფურიძეს ამ ნამუშევრისათვის მიეკუთვნათ სახელმწიფო პრემია.

რკინიგზის სადგურის მოედნის გადაღმა, ლენინის ქუჩაზე, მდებარეობს ქალაქის საბჭოს და სახელმწიფო ბანკის ადმინისტრაციული შენობები, მათ მეზობლად აშენდა სასტუმროს ოთხსართულიანი შენობა. ამ არემარეს დიდ სილამაზეს აძლევს აღნიშნული შენობების უკან აღმართულ ციცაბო ფერდობზე შეფენილი ჭშირი ტყე. ლენინის ქუჩის გაგრძელებაზე შეიქმნა საცხოვრებელი კვარტალები, ხოლო მის დაბოლოებაზე აღიმართა სპორტული კომპლექსი, რომელიც მომავალში კვლავ გაფართოვდება. მთელი ეს ტერიტორია უახლოეს წარსულში ყვირილას კალაპოტს ეკავა; მდინარის კალაპოტის გასწორებამ და საყრდენი კედლების აგებამ ქალაქის ამ უბანს საკმაოდ ვრცელი ფართობი შეძინა.

ქალაქის ცენტრალური დასახლების ვაკე ნაწილში მნიშვნელოვანი ტერიტორია უკავია რკინიგზის სადგურს თავისი სალიანდაგო მეურნეობით. რკინიგზის მაგისტრალი საქალაქო დასახლების მარცხენამხარეთს მთელ სიგრძეზე ჰკვეთს ყვირილას პარალელურად, რაც საგრძნობლად აფერხებს კავშირს ქალაქის ორ ძირითად ნაწილს შორის. ამ მხრივ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ხიდ-გზაგამტარს, რომელიც ნინოშვილის ქუჩის დასაწყისში, ჭიათურა-პერევისის საკიდი საბაგირო სამგზავრო გზის ქვედა სადგურთან აშენდა 1960-იან წლებში. მის ქვეშ, მდინარის გარდა, გადის რკინიგზის ხაზი და მარცხენა სანაპირო საავტომობილო მაგისტრალი. 1956 წელს სადგურის მახლობლად აშენდა რკინიგზებზე გადასასვლელი ხიდი, ხოლო შემდგომში — ორი მიწისქვეშა გადასასვლელი. რაც საშუალებას აძლევს ფეხით მოსიარულეებს თავი აარიდონ რკინიგზის ლიანდაგებზე სიარულს.

ყვირილას მარჯვენა და მარცხენა მხარეს მდებარე ქალაქის ორი ძირითადი ნაწილის ერთმანეთთან დაკავშირებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ხიდების მშენებლობას. წინათ ხიდები ცენტრალურ დასახლებაში არსებობდა, მათგან მხოლოდ ერთი იყო კაპიტალურად ნაგები. ეს ხიდი თანამედროვე პირველი მაისის და სტალინის ქუჩებს აერთებს. ჩვენ დროში იგი საკმაოდ მოძველდა; 1976 — 1978 წლებში მის ადგილას ახალი, ბევრად უფრო ფართო ხიდი აიგო. ქალაქში სულ 11 ახალი ხილია, მათ შორის ორი ფეხით მოსიარულეთათვისაა განკუთვნილი.

ჭიათურის მარცხენამხარეთის დასახლებულ ფერდობებს ზიგზაგად აყვება სტალინის ქუჩა; იგი ქალაქის ცენტრალური დასახლების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი არტერიაა. მის გასწვრივ მდებარეობს სასწავლო კორპუსები, საზოგადოებრივი და საცხოვრებელი შენობები. ამავე ქუჩას მიეყავართ ქალაქის საავადმყოფოსაკენ. აქვე ახლო მომავალში აშენდება ბავშვთა საავადმყოფო. სტალინის ქუჩის გაგრძელებაზე, სოფელ წინსოფლის მიმართულებით მიიწევს წინ საქალაქო დასახლება. აქ მდებარეობს ეგრეთ წოდებული „თბილისის უბანი“, რომელიც ახალი საცხოვრებელი კვარტალებითაა წარმოდგენილი. ამ უბნის დასავლეთით ერთ-ერთი მცირედ დაქანებულ ბეჭობზე აშენდა პიონერთა და მოსწავლეთა სახლი. ეს ადგილი ზემოდან გადაჰყურებს ჭიათურის ცენტრალურ დასახლებას, გამოირჩევა კარგი მდებარეობით და რკინიგზის სადგურის მიდამოებს უკავშირდება სამგზავრო საკიდი საბაგირო გზით. მის მეზობლად აშენდა სახანტორიუმი-პროფილაქტორიუმი და პირველი

მაღლივი საცხოვრებელი სახლი ქალაქში (14-სართულიანი შენობა). მიუხედავად იმისა, რომ პიონერთა სახლს ლამაზი მდებარეობა აქვს, იგი მაინც არ არის ბავშვებისათვის იოლად მისადგომი; არც აქ განლაგებულ მხარეთმცოდნეობის მუზეუმს ჰყავს ბევრი მნახველი. კულტურის ისეთი ცენტრები, სადაც მომსგელთა დიდი რაოდენობა იყრის თავს, უმჯობესია ქალაქის ცენტრში განლაგდეს. მოსწავლეებს ყოველთვის არ ჰყოფნით დრო მოინახულონ საკმაოდ შორ მანძილზე მდებარე პიონერთა სახლი, ხოლო ქალაქში ჩამოსული სტუმარი ადვილად ვერ მოხვდება მუზეუმში.

მარჯვენამხარეთის დასახლებულ ფერდობებს ორ ნაწილად ყოფს რგანის ლეღე. მის შესართავში 1950-იან წლებში აშენდა პიველი საშუალო სკოლის შენობა, ხოლო ცოტა ზემოთ ხეობის ფსკერზე — დახურული საკოლმეურნეო ბაზარი (1961 წ.). აღსანიშნავია, რომ ქალაქის ზრდის პარალელურად ფართოვდება საკოლმეურნეო ვაჭრობაც და დახურულ ბაზარში უკვე იგრძნობა სივიწროვე. ბაზრის მეზობლად მდებარეობს საგარეუბნო და საქალაქთაშორისო საავტობუსო მიმოსვლის სადგური. ამ მიდამოებში ჯერ კიდევ შეგვხვდებით ძველ შენობებს, რომლებიც ალარ შეეფერებიან განახლების გზაზე დამდგარ ქალაქს. ახლო მომავალში აქ (ჭილაძის ქუჩაზე) აიგება მაღაროელთა შრომის დიდების მუზეუმი და ახალგაზრდული კაფე. ცოტა მოშორებით, ნიკოპოლის ქუჩაზე, აშენდება ახალი სასტუმრო.

რგანის ლელის დასავლეთით ფერდობზე შეფენილია ეგრეთ წოდებული ლეჩავების უბანი. უკანასკნელ წლებში სწრაფად ფართოვდება ეს უბანი; მას ზიგზაგად ჰკვეთს ზესტაფონისკენ მიმავალი გზატკეცილი. ლეჩავების უბნის ზემოთ მოზრდილი მოვაკება უჭირავს ქალაქის ახალ უბანს — ნაგუთს. ორი ათეული წლის მანძილზე ნაგუთი გადაიქცა ჭიათურის ცენტრალური დასახლების თვალსაჩინო უბნად. მის სწორკუთხოვნად დაგეგმილ საცხოვრებელ კვარტალებს ჰკვეთს კარგად გამწვანებული პირდაპირი ქუჩები. აქ აშენდა არა ერთი საზოგადოებრივი შენობაც; მათ შორის — სამთამადნო კომბინატის მედიკურ-სანიტარული ნაწილის საავადმყოფო-პოლიკლინიკა, რომელსაც მეტად მოხდენილი მდებარეობა აქვს ყვირილას ციცაბო ფერდობის თავზე. ნაგუთის მეორე მხარეს — დასახლების სიღრმეში აშენდა სამკერვალო ფაბრიკა. დასახლების ცენტრშია მოქცეული მეშვიდე საშუალო სკოლის შენობა და მის მეზობლად მდებარე ბაღი თავისი კასკადური შადრევნებით. ნაგუთი იმითაც არის საყურადღებო, რომ გამოირჩევა კარგი მიკროკლიმატური პირობე-

ბით; აქ ნაკლებია ჰაერის დამტვერიანება, უფრო ზომიერია ზაფხულის მაღალი ტემპერატურა და სხვ. ქალაქის ცენტრს ნაგუთი უკავშირდება სამგზავრო საკიდი საბავირო გზის სამი ზაზით, აგრეთვე საავტობუსო მიმოსვლით.

ქალაქის ორივე მხარეს ფერდობებზე შეფენილი ძველი საცხოვრებელი უბნები უპირატესად ინდივიდუალური ერთ- და ორსართულიანი საცხოვრებელი სახლებითაა გაჩაშენიანებული და ამფითეატრის მსგავსად ეშვებიან მდ. ყვირილას ნაპირებისაკენ. ფართობის სიმცირის გამო, ასეთ სახლებს მეტწილად პატარა ეზოები აქვთ, ფერდობები კი ალაგ-ალაგ იმდენად ციცაბოა, რომ ერთი სახლის ეზო ხშირად მის ქვემოთ მდებარე მეორე სახლის სახურავის დონეზეა. ვიწრო და დაკლანძილი ქუჩა არცთუ იშვიათად კიბით მთავრდება. ზოგიერთ ასეთ ადგილას, იქ, სადაც მაგისტრალური ქუჩები გადის, ძველი სახლების ადგილს თანდათან იკავებს ახალი კაპიტალური შენობები. ქალაქის გენერალური გეგმა ითვალისწინებს ძველი უბნების ძირეულ რეკონსტრუქციას.

* * *

დიდი სამამულო ომის შემდგომ პერიოდში ჭიათურაში ფართოდ გაიშალა ბინათმშენებლობა. საცხოვრებელ სახლებს აშენებენ როგორც სახელმწიფო დაწესებულებები, ისე მუშა-მოსამსახურეები. 1940—1955 წლებში მთელი საცხოვრებელი ფონდი ქალაქში გადიდა დაახლოებით ერთიორად. 1956 წლის დასაწყისისათვის ჭიათურაში სულ იყო 1255 შენობა, მათ შორის 1089 საცხოვრებელი სახლი, 115,1 ათასი კვ. მეტრი საერთო ფართობით. მთელი ეს ფართობი იფლობებოდა შორის შემდეგნაირად ნაწილდებოდა: სახელმწიფოს კუთვნილ განზოგადებულ საბინაო ფონდზე მოდიოდა მთელი ფართობის 51,8%, ხოლო მუშა-მოსამსახურეთა პირად საკუთრებაში მყოფ სახლებზე — 48,2%. მუშა-მოსამსახურეთა საკუთარი სახლები ცენტრალური დასახლების ფერდობებზეა შეფენილი და მეტ შემთხვევაში ორსართულიანია; როგორც წესი, ასეთ სახლებში 4—8 ოთახია. სახელმწიფო საბინაო მშენებლობა წარმოებს როგორც ქალაქის ცენტრალურ დასახლებაში, ისე სამრეწველო უბნებში — გამამდიდრებელი ფაბრიკებისა და მაღაროების განლაგების ადგილებში. ადრე ასეთი სახლები 3 და 4-სართულიანი შენდებოდა, ბოლო წლებში კი 8—9-სართულიანი სახლებიც შენდება; დაწყებულია აგრეთვე 14-სართულიანი საცხოვრებელი სახლების აგება.

განსაკუთრებით გაძლიერდა ბინათმშენებლობა ჭიათურაში, ისე როგორც მთელ ჩვენს ქვეყანაში, უკანასკნელი 20—25 წლის მანძილზე. 1977 წლის დასაწყისისათვის ქალაქის საბინაო ფონდის საერთო ფართობი შეადგენდა 428,8 ათას კვ. მეტრს, ანუ 21 წლის მანძილზე საბინაო ფონდი ჭიათურაში გადიდა 3,7-ჯერ. ბევრად უფრო სწრაფად იზრდებოდა სახელმწიფო ბინათმშენებლობა; განზოგადებული საბინაო ფონდი გაიზარდა 274,8 ათას კვ. მ-მდე, ანუ 4,6-ჯერ; პირად საკუთრებაში მყოფი საბინაო ფონდი იმავე თარიღისათვის შეადგენდა 154 ათას კვ. მ-ს, ანუ გადიდა 2,9-ჯერ. ასეთ ცვლილებათა შედეგად სახელმწიფო საბინაო ფონდის ხვედრითი წონა მთელ საბინაო ფართობში გადიდა 64,1%-მდე, ხოლო პირად საკუთრებაში მყოფი სახლების ხვედრითი წონა შემცირდა 35,9%-მდე. აღსანიშნავია, რომ ანალოგიურ მოვლენას ადგილი აქვს ზოგადად საქართველოს და საბჭოთა კავშირის ქალაქებში, განსაკუთრებით სამრეწველო ცენტრებსა და სწრაფად განვითარებად ქალაქებში.

ქალაქში ამჟამადც მიმდინარეობს გაცხოველებული საბინაო მშენებლობა. შენდება როგორც მრავალსართულიანი შენობები სახელმწიფოს სახსრებით, ისე მუშა-მოსამსახურეთა საკუთარი სახლები. მარტო სახელმწიფო ბინათმშენებლობის ხაზით ყოველწლიურად საბინაო ფონდს ემატება 10—12 ათასი კვ. მ ფართობი. ზორციელდება არსებული საცხოვრებელი უბნების რეკონსტრუქცია, იქმნება ახალი მასივები, მათ შორის სამრეწველო უბნებთან, რეკულტივირებულ მიწებზე. ასეთი მიწების ფართობი ქალაქის ცენტრალური დასახლების ირგვლივ საკმაოდ ბევრია და მათი ნაწილი გამოყენებული იქნება კეთილმოწყობილი საბინაო უბნების შესაქმნელად. ეს მით უფრო მიზანშეწონილია, რომ ისინი გამოირჩევიან დასახლების კარგი ბუნებრივი გარემოთი. თითოეულ ასეთ დასახლებას ექნება კომუნალური, სავაჭრო, სატრანსპორტო და კულტურულ-საგანმანათლებლო მომსახურების სრული კომპლექსი, რაც მოსახლეობისათვის შექმნის ცხოვრების მაქსიმალურად ზელსაყრელ პირობებს.

* * *

სისტემატურად უმჯობესდება მოსახლეობის კომუნალური მომსახურება. ქალაქს აქვს კარგი სასმელი წყალი. წყალსადენი გაყვანილია როგორც ცენტრალურ დასახლებაში, ისე სამრეწველო

უბნებში. მდ. ყვირილას ნაპირებზე და ლეჩავების უბანში არსებული რამდენიმე წყარო კვებავს წყალსადენის ქსელს. მათ შორის ყველაზე მძლავრია ეგრეთ წოდებული ღრუდოს წყარო. იგი მდ. ყვირილას მარჯვენა ნაპირზეა, ცენტრალური დასახლებიდან რამდენიმე კილომეტრის მანძილზე — დარკვეთის მიმართულებით და ქალაქს საშუალოდ სეკუნდში 70 ლიტრ წყალს აწვდის. აქედან წყლის ნაწილი თვითღინებით მიდის ცენტრალური უბნებისაკენ, ხოლო ნაწილი იქაჩება ლენინისა და სტალინის სახ. მაღაროთა სამრეწველო უბნებში. სპეციალური სატუმბავი სადგური ლეჩავების უბნიდან და ღრუდოს წყაროდან მიღებულ წყალს ქაჩავს საცხოვრებელი უბნების ზემოთ განლაგებულ საწნეო აუზებში, საიდანაც წყალი ნაწილდება ქალაქის ქსელში. რგანის ღელის ხეობიდან ცალკე აქვს გაყვანილი წყალსადენი რკინიგზის უწყებას; ასევე დამოუკიდებელი წყალსადენია მოწყობილი ლეჩავების უბანში ადგილობრივი წყაროების ბაზაზე. 1976 წელს ყველა მომხმარებელს მიეწოდა 3,3 მლნ. კუბ. მეტრი წყალი. წყალსადენის ქსელის საერთო სიგრძე აღემატება 142 კმ-ს.

1977 წელს მწყობრში ჩადგა ფასკანარის წყალსადენი, რომელიც წყალს აწოდებს ქალაქის მარჯვენა მხარის დასახლებას და სამრეწველო უბნებს. ახლო მომავალში გამოყენებული იქნება აგრეთვე თირის წყარო, საიდანაც წყალი გადაიქაჩება ნავთობის რეზერვუარში (ამჟამად ნავთობი განიცდის წყლის ნაკლებობას). აშენდა აგრეთვე სამარაგო რეზერვუარები რგანის და შუქრუთის ღელეთა ხეობებში, სადაც შეიქმნა ქალაქისათვის საჭირო წყლის სადღეღამისო რეზერვი. ჯარბელაში აშენდა ცენტრალური სატუმბავი სადგური; მისი დანიშნულებაა ქალაქის ცალკეული უბნებისათვის წყლის განაწილების რეგულირება. ყველა ამ ღონისძიების შედეგად მკვეთრად გაუმჯობესდა მოსახლეობისა და წარმოება-დაწესებულებების წყლით მომარაგება.

დიდი სამუშაოები შესრულდა ქალაქის კანალიზაციით უზრუნველყოფისათვის. ყვირილას დინების გასწვრივ გაიყვანეს მთავარი კოლექტორი, რომელსაც უერთდება ცალკეული უბნების საკანალიზაციო ქსელი. მდინარის მარცხენა ნაპირის პარალელურად კოლექტორი გრძელდება ქალაქიდან რამდენიმე კილომეტრის მანძილზე. მთავარი კოლექტორის სიგრძე თითქმის 30 კმ-ს შეადგენს. თირის მიდამოებში 1977 წელს მწყობრში ჩადგა ფეხალური წყლების გამწმენდი მოწყობილობის პირველი რიგი. ამჟამად მუშავდება ბიოლოგიური გამწმენდი მოწყობილობის პროექტი, რომლის განხორ-

ციელების შედეგად ყვირილას დაუბრუნდება სრულიად სუფთა წყალი. მეათე სუთწლედში გათვალისწინებულია დასრულდეს ქალაქის სრული კანალიზაცია.

დასავლეთ საქართველოს ქალაქებიდან პირველად ჭიათურამ მიიღო ბუნებრივი გაზი. ეს იყო 1975 წლის ივლისში; თხევადი გაზით კი ქალაქის მოსახლეობა უკვე მარაგდებოდა 1960-იანი წლების დასაწყისიდან. ამჟამად ქალაქის თბომეურნეობა მთლიანად გადაყვანილია ბუნებრივ გაზზე; გაზიფიცირებული ბინების საერთო რაოდენობა ქალაქში შეადგენს ხუთი ათასზე მეტს. 1977 წელს ბუნებრივი გაზი მიიღო აგრეთვე ქ. საჩხერემ.

ჭიათურაში ელექტროენერგიის გამოყენება პირველად 900-იან წლებში დაიწყო. მაგრამ ენერგიის ეს სახე რევოლუციამდელ პერიოდში სრულიად უმნიშვნელო რაოდენობით იხმარებოდა და ისიც, ძირითადად, ჯანათეხისათვის. მცირე სიმძლავრის თბოელსადგური სანახევროდაც ვერ აკმაყოფილებდა არსებულ მოთხოვნილებას. საბჭოთა წლებში მდ. ყვირილას მარჯვენა ნაპირზე აიგო ახალი 900 კვტ. სიმძლავრის თბოელსადგური, რომელიც თხევად სათბობზე მუშაობდა. მაგრამ მალე ეს სადგურიც არ აღმოჩნდა საკმარისი ელექტროენერგიაზე სწრაფად მზარდი მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად. დიდი სამამულო ომის წინა წლებში ჭიათურა მაღალვოლტაჟიანი გადამცემი ხაზით შეუერთდა საქართველოს ელსადგურების ჯაგს, რის შედეგადაც მკვეთრად გაუმჯობესდა ქალაქის ელექტროენერგიით მომარაგება, ხოლო არსებული თბოელსადგური სარეზერვო დანადგარად გადაიქცა. ამჟამად ქალაქი შეუფერხებლად მარაგდება ელექტროენერგიით საქენერგოს სისტემიდან 4 ქვესადგურის საშუალებით, რომელთა ჯამური სიმძლავრე 91,2 მეგაკილოვატია. თუ 1940 წელს ქალაქში ელექტროენერგიის ხარჯი არ აღემატებოდა 15,4 მლნ. კვტს., 1976 წლისათვის ეს მაჩვენებელი თითქმის თორმეტჯერ გადიდდა, შეადგინა რა 181,7 მლნ. კვტს. ელექტროენერგიის ხარჯი კომუნალურ-საყოფაცხოვრებო მიზნებისათვის იმავე წელს აღემატებოდა 15 მლნ. კვტს. გარდა ამისა, დიდი რაოდენობით გამოიყენებოდა მოსახლეობის მიერ სითბური ენერგია (ბინების გათბობა, ცხელი წყალი).

აღრე ჭიათურას სრულიად არ ჰქონდა ბაღები და სკვერები; ქუჩებშიაც ვერ შეხვდებოდით მწვანე ნარგავებს. მხოლოდ დიდი სამამულო ომის შემდგომ პერიოდში გაჩნდა ქალაქის ქუჩებსა და მოედნებზე მწვანე სამოსელი. ამჟამად ბაღები, სკვერები და ჭეივ-

ნები არსებობს ყვირილას სანაპიროებზე, ნაგუთში და სხვა საცხოვრებელ უბნებში, მაღაროებთან და რიგი სამრეწველო ობიექტის ტერიტორიაზე. ქალაქის ცენტრში მდ. ყვირილას მარჯვენა ნაპირს გასდევს ლამაზად დაფორმებული ხეივანი-ყვავილნარი; პატარა წყალსაცავი და მოცურავე გედეები ამშვენებს მეტალურგთა კულტურის სახლის ირგვლივ გაშენებულ ბაღს, სადაც მოწყობილია აგროეთვე გასართობი ატრაქციონები. ბევრ ქუჩაზე — ტროტუარების გასწვრივ, სკოლებისა და ფაბრიკა-ქარხნების ეზოებში, მაღაროებში შესასვლელებთან დაირგა მრავალი ზე და ბუჩქი; რეკულტივირებული მიწების ცალკეულ ნაკვეთებზე გაშენდა მწვანე ნარგავების მასივები. ჭიათურის გამწვანებაში მეტად მნიშვნელოვანია ისიც, რომ თითოეულ ეზოში უხვადაა დარგული ჭეხილი და დეკორაციული მცენარეულობა; ბევრგან შეხვდებით ვაზის ხეივანს. ყოველივე ამან შეცვალა ქალაქის იერი. ჭიათურის საცხოვრებელი უბნები მწვანეშია ჩაფლული, რაც ლამაზ, ზაფერდოვან სამოსელს ჰქმნის ირგვლივ აღმართული მოშავო კლდეების ფონზე. ქალაქის გამწვანება მნიშვნელოვნად ანელებს მზის მცხუნვარებას ზაფხულის თვეებში, ამცირებს მტვრის გავრცელებას.

1977 წლის 1 იანვრისათვის ქალაქის მწვანე ნარგავების საერთო ფართობი შეადგენდა 380 ჰექტარს. მომავალში ეს ფართობი ბევრად იზიარდება, ქალაქს შეემატება ახალი ბაღები და სკვერები, ხეივნები და გაზონები, რაც ბევრად გააუმჯობესებს ჭიათურის გარეგან სახეს და მოსახლეობის ცხოვრების პირობებს.

ქალაქისა და მისი მიდამოების ისტორიული და არქიტექტურული ძეგლები

ზემო იმერეთში შემორჩენილი ისტორიული და არქიტექტურული ძეგლები ადასტურებენ, რომ ამ მხარის მოსახლეობა მრავალი საუკუნის მანძილზე აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ქართველი ხალხის მატერიალური და სულიერი კულტურის შექმნაში. შუა საუკუნეების მძიმე ისტორიულ ვითარებაში ბევრი ასეთი ძეგლი განადგურდა, ნაწილმა კი დღემდე მოაღწია. ზოგიერთი მათგანი შემორჩენილია ჭიათურასა და მის მიდამოებში. მათ შორის პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს მღვიმეს გამოქვაბულის (მონასტრის) ნაგებობათა კომპლექსი და კაცხის მონასტერი.

როგორც საქართველოს სხვა მხარეებში, ზემო იმერეთის ტერიტორიაზეც არაერთხელ გაუმართავთ ჩვენს წინაპრებს სამკვდრო-

სასიცოცხლო ბრძოლა დამპყრობლების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლების უტყუი მოწმენი არიან „მოდი-ნახეს“ და სვერის ციხეები, რომლებიც ჰიათურის მიდამოებში შემორჩნენ ნახევრად დანგრეული. ეს ისტორიული ძეგლები ოდესღაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებდნენ იმერეთის სამეფოს სამხედრო-პოლიტიკურ ცხოვრებაში.

მოგვყავს მოხსენებული ისტორიული და არქიტექტურული ძეგლების მოკლე მიმოხილვა.

მღვიმეს გამოქვაბული და ეკლესია მდებარეობს ჭიათურის ცენტრალური დასახლების აღმოსავლეთით, ერთ კილომეტრ მანძილზე. მდ. ყვირილას მარჯვენა ნაპირთან აღმართულ კლდეს ასდევს ბილიკი; იგი გადაჰყვითს მონასტრის ეზოს და შემდეგ კლდეშია გაჭრილი ჰორიზონტალურად. ამჟამად ეს ბილიკი წყდება მთავარ გამოქვაბულთან, რომლის შესავალში აშენებულია დიდი და პატარა ეკლესია, საოლო წინათ იგი გრძელდებოდა დასავლეთით და სპეციალურ მისასვლელს წარმოადგენდა მწყრივად განლაგებულ გამოქვაბულებამდე. ისინი მდინარის დონიდან დაახლოებით 100 მ სიმაღლეზეა განლაგებული. ეს ადგილი ზევიდან გადმოჰყურებს მდინარის მეორე მხარეზე გაშლილ ჯარბელის სამრეწველო უბანს, სადაც მდებარეობს. მაღნის გამამდიდრებელი ფაბრიკა. მონასტრის ქვემოთ, კლდის ძირში და ოდნავ მარცხნივ, გაშლილია მუშათა ერთ-ერთი დასახლებული უბანი, რომელსაც მთელ სიგრძეზე გადაჰყვითს ჭიათურა-სამხერის გზატკეცილი.

მთავარი გამოქვაბული 35 მ-ის სიღრმეზეა შეჭრილი კლდეში. შესავალში მისი სიგანე საშუალოდ 20—22 მ-ს შეადგენს, ზოლო სიღრმეში თანდათან ვიწროვდება. გამოქვაბულის შესავლის აღმოსავლეთ ნაწილში დგას საკმაოდ მოზრდილი ეკლესია, რომელიც ორნავიან ბაზილიკას წარმოადგენს. ჩრდილოეთით მდებარე უფრო უფრო ვიწროა და უერთდება სამხრეთის განიერ ნავს ორთაღოვანი გამოსასვლელით, რომელთა შორის აღმართულია საყრდენი ბოძი. მის ჰერს ქმნის თვით გამოქვაბულის თალი, ზოლო კედლები ქვით-კირითაა ნაგები და მოპირკეთებულია სუფთად გათლილი ქვით. მნახველის ყურადღებას იქცევს დასავლეთის და სამხრეთის კედლების გარეგანი მოჩუქურთმება, შესრულებული კლასიკური ქართული ორნამენტებით. ბაზილიკას აქვს ორი კარი — სამხრეთისა და დასავლეთის. განსაკუთრებით აღსანიშნავია დასავლეთის კარი, რომელიც 1920 წელს თბილისში იქნა გადატანილი და ამჟამად საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში ინახება. იგი შუა საუკუნეების ქართული სახვითი ხელოვნების ერთ-ერთი საყურადღებო ძეგლია.

კარები ორი ნახევრისაგან შედგება და დამზადებულია ძელქვისაგან, ზოლო თითოეული ნახევრის ირგვლივ ზევიდან დამაგრებული თამასა ვაზისაგან უნდა იყოს გაკეთებული¹. კარები ხეზე ამოკვეთილი რელიეფური ქართული ორნამენტის იშვიათი ნიმუშია. მკვლევართა აზრით ეს კარები დამზადებულია XI საუკუნეში ადგილობრივი ხელოსნების მიერ². გამკეთებელთა გვარები ჩამოთვლილია კარებზე შემორჩენილ ძველ ქართულ წარწერაში, მათ შორის მოხსენიებულია ვინმე ამსაჯა გაფრინდამვილი.

ეკლესიის შიდა კედლები მოხატულია ფრესკებით. როგორც მხატვრობა ისე მთლიანად ეკლესია შედარებით კარგადაა შენახული, რადგან ბაზილიკა გამოქვაბულშია აგებული. ჩრდილოეთ კედლის ფრესკებს აქვს წარწერა, საიდანაც ჩანს, რომ აქ გამოსახულია რაჭა-არგვეთის ერისთავთა საგვარეულოს წარმომადგენლები: ნიანია კახაბერიძე, მისი ცოლი რუსუდანი და ერისთავი რატი კახაბერიძე; ეს უკანასკნელი მოხსენებულია როგორც ეკლესიის ამშენებელი. იგი იყო რაჭა-არგვეთის ერისთავთ-ერისთავის კახაბერ II-ის შვილი და ცხოვრობდა XIII საუკუნის მეორე ნახევარში; ასე რომ, მღვიმეს ეკლესია ამ პერიოდშია აშენებული. კახაბერ II-მ უღალატა იმერეთის მეფე დავით ნარინს (თამარ მეფის შვილიშვილს) და მიემხრო მონღოლებს. შემდეგ, ქართლის მეფე დემეტრე II-მ (თავდადებული), რომელიც კახაბერის დისშვილი იყო, შეარიგა ბიძამისი და დავით ნარინი, მაგრამ კახაბერი არც ამის შემდეგ ერთგულობდა მეფეს, რის გამოც ამ უკანასკნელმა სასტიკად დასაჯა ერისთავთ-ერისთავი: კახაბერს თვალები დათხარეს და მარჯვენა ხელი და ფეხი მოჭრეს, ზოლო საერისთაო ჩამოართვეს. კახაბერის ოჯახმა თავს უშველა ბიზანტიაში გაქცევით. ამნაირად მოისპოა რაჭა-არგვეთის ერისთავთა—კახაბერ-ბაღუაშვილების ერთ-ერთი შტო.

პირველი ეკლესიის დასავლეთით, გამოქვაბულის შესავლის მეორე მხარეს, დგას პატარა ეკლესია, რომელიც მთლიანად კლდეშია გამოკვეთილი და მხოლოდ აღმოსავლეთი ფასადი აქვს თლილი ქვისაგან ამოშენებული. ეს ფასადი მდიდრულადაა მორთული ქართული ორნამენტებით. ორ ეკლესიას შუა მდებარე გასავალში მარხია იმერეთის მეფე გიორგი და მისი მეუღლე მზენათუნი, სა-

¹ Г. Церетели, Археологические экскурсии по Квирильскому уезду. Материалы по Археологии Кавказа, вып. VII, М., 1898, стр. 92—100.

² Д. Гордеев, Мѣвмская резная дверь. საქართველოს მეზეუმის მოამბე, წიგნი III, 1927, გვ. 195—239.

მეგრელოს მთავრის ასული. გიორგი მცირე ზნით მეფობდა იმერეთში 1741 წელს, ახალციხის ფაშისა და სამეგრელოს მთავრის დახმარებით.

გამოქვაბულის სიღრმეში არის წყარო. აქვე იატაკში მოწყობილია ხერელი, რომელიც ქვემოთ გამართულ თავშესაფარში ჩადის. მღვიმის მთავარი გამოქვაბულის მარჯვნივ და მარცხნივ ბევრი სხვადასხვა სიდიდის გამოქვაბულია. ისინი ერთ დროს გამოყენებული ყოფილა მონასტრის მსახურთა თავშესაფრად.

კაცხის ტაძარი ქართული არქიტექტურის ერთი შესანიშნავი ძეგლთაგანია. იგი მდებარეობს ჭიათურის დასავლეთით, დაახლოებით 8 კმ მანძილზე, მდ. კაცხურას მარცხენა მხარეს აღმართულ მაღლობზე — სოფელ კაცხი-სალიეთის ცენტრში. ტაძარს აქვს ხუთკუთხა გალავანი, რომლის ერთ-ერთ კუთხეში სამრეკლო დგას.

ორიგინალურია თვით ტაძრის არქიტექტურული აღნაგობა. სიმაღლეზე ტაძარი ვითარდება სამსაფეხურიან კომპოზიციად. პირველ საფეხურს ქმნის ტაძრის გარსშემოსავლელი გალერეა, რომელიც სამი მხრიდან ერტყმის ძირითად კორპუსს (მხოლოდ აღმოსავლეთ ფასადს არა აქვს გარსშემოსავლელი); მეორეს — ტაძრის ძირითადი კორპუსი; მისი გარეთა კედლები პორიზონტალურ ჭრილში მრავალკუთხედს წარმოადგენს, ხოლო შიგნიდან მას ექვსი ფსიდი (ნახევარწრიანი თალი) აქვს. მესამე საფეხურია გუმბათი, რომლის კედლები აგრეთვე მრავალწახნაგოვანია. სამივე საფეხურის კედლების თითოეული წახნაგი მთავრდება საკუთარი ფრონტონით, რაც ქმნის კარნიზების ტეხილ ხაზს ქოლგისებური სახურავით და მეტად თავისებურ არქიტექტურულ იერს აძლევს მთლიანად ტაძარს. შიდა კედლები ადრე მოპირკეთებული ყოფილა სუფთად გათლილი ქვით, მაგრამ შემდგომში შეუღესიათ და ამჟამად ეს მოპირკეთება აღარ ჩანს. მდიდრულად ყოფილა ადრე მოჩუქურთმებული ტაძრის გარე კედლები; დღეისათვის მხოლოდ ნაწილობრივია შემორჩენილი ეს არქიტექტურული მორთულობა. ტაძარი ადრეც ბევრჯერ შეუკეთებიათ, მაგრამ განსაკუთრებით იცვალა სახე მისმა გარეგანმა მოპირკეთებამ 1854 წელს ჩატარებული შეკეთების დროს, რის შედეგადაც მხოლოდ გარსშემოსავლელის კედლების ნაწილმა მოაღწია ჩვენამდე თავის პირვანდელი სახით. ეს კედლები მნახველს ანცვიფრებს თავისი მდიდრული მოჩუქურთმებით, არქიტექტურულ ფორმათა სრულყოფით და ქვის დამუშავების მაღალი ოსტატობით.

ადრე გავრცელებული იყო აზრი, რომ კაცხის ტაძარი მეფე ბაგრატ IV დროს, XI საუკუნის 30-იან წლებში იყო აგებული, მაგრამ უახლესი გამოკვლევით დადგენილია, რომ იგი აშენებულია მეფე ბაგრატ III დროს, X—XI საუკუნეების მიჯნაზე², ე. ი. იმ ეპოქაში, როდესაც აშენდა ქართული არქიტექტურის ისეთი შესანიშნავი ძეგლები, როგორიცაა ალავერდის, სვეტიცხოვლის, ქუთაისისა და ნიკორწმინდის ტაძრები. კაცხის ტაძარი აშენებული უნდა იყოს კლდეკარის ერისთავთ-ერისთავის რატის მიერ. გარსშემოსავლელი აგებულია უფრო გვიან — XI საუკუნის შუა წლებში.

კაცხის მონასტერი იყო ძველი საქართველოს ერთ-ერთი ძლიერი სამთავროს — კლდეკარის ერისთავთ-ერისთავების ბალუაშების საგვარეულო სასაფლაო. აქ მარხია საქართველოს მეფის ბაგრატ IV (1027—1072 წწ.) დროინდელი დიდი პოლიტიკური მოღვაწე და სარდალი ლიპარიტ ლიპარიტის ძე. იგი სათავეში ედგა კლდეკარის საერისთაოს და ცნობილი იყო ქვეყნის გარეშე მტრებთან თავგამოდებული ბრძოლით. მაგრამ არანაკლები თავგამოდებით ებრძოდა ეს ურჩი ფეოდალი საქართველოს გაერთიანების დიდ მოღვაწეს ბაგრატ მეოთხესაც. ბოლოს, განდიდებულ ერისთავთ-ერისთავს განუდგნენ მისი აზნაურები, შეიპყრეს თავის შვილთან ერთად და მიჰგვარეს ბაგრატ მეფეს. მეფემ ლიპარიტი ძალით აღკვეთა ბერად და ჩამოართვა კლდეკარის საერისთაო. ლიპარიტი კონსტანტინეპოლში წავიდა და იქ გარდაიცვალა 1059 წელს. მისმა ახლობლებმა ცხედარი საქართველოში ჩამოასვენეს და დამარხეს კაცხში.

XVI საუკუნიდან მოყოლებული კაცხი აბაშიძეების მფლობელობაში გადავიდა, ხოლო 1804 წ. მეფე სოლომონ II-მ კაცხი უბოძა იმერეთში გადასულ სოლომონ ლიონიძეს (ლეონიძეს) — ერეკლე II თანამებრძოლსა და ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწეს, რომელიც შემდგომში აქტიურად მონაწილეობდა იმერეთის სამეფო საქმეებში.

კაცხის ტაძრის მახლობლად შემორჩენილია ძველი ციხის ნანგრევები. აქვე, მდ. კაცხურას მარცხენა ნაპირთან შეფენილ ტყიან ფერდობზე, აღმართულია ქვის გიგანტური ლოდი, რომელიც „კაცხის სვეტის“ სახელწოდებითაა ცნობილი; იგი თავისი ფორმით, მართლაც, სვეტს მოგვაგონებს და 25—30 მ-ის სიმაღლისაა. როგორც

² გამოკვლევა ეკუთვნის ხელოვნებათმცოდნე ვახტანგ ბერიძეს (იხ. ვ. ბერიძე კაცხის ტაძარი. ქართული ხელოვნების ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 3, თბილისი, 1950, გვ. 53—95), რომლის მონაცემებსაც ეყრდნობა აქ მოყვანილი აღწერილობა.

ჭიათურის ჩრდილოეთ-აღმოსავლეთით, ათიოდე კილომეტრის მანძილზე, მდ. ყვირილას მარჯვენა ნაპირის გასწვრივ მდებარეობს ქალაქი ს ა ჩ ხ ე რ ე. მისი უბნები მდინარისაკენ სუსტად დახრილ, ტალღისებურ ფერდობებზეა შეფენილი. ჩრდილოეთიდან დაბას ესაზღვრება რაჭის ქედის ერთ-ერთი განშტოება; ეს უკანასკნელი თანდათან დაბლდება დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ და აღწევს მდ. ჩიხურას მარჯვენა ნაპირამდე. მის კლდოვან თხემზე წინათ აღმართული იყო „მოდი-ნახეს“ მძლავრი ციხე; ამჟამად დაბას ამაყად გადმოჰყურებენ ციხის კარგად შემონახული კედლები: მათ გადაღმა, მთებს შუა მოქცეულია ლამაზი სოფელი ღუნთა.

⁷ გ. წერეთელი, საჩხერის ციხე—„მოდი-ნახე“, „კვალი“, 1893, № 3, გვ. 12.

შეს, სწრაფად გაძლიერდა მათი გვარი. პარალელურად სანხერე
გადაიქცა ვაჭრობა-ხელოსნობის თავმოყრის ადგილად.

9 р. Эрнстов, Письма из Имзрети, газета «Кавказ», за 1857 г., № 82.

საჩხერეში მცხოვრები წერეთლების კუთვნილი ქვით ნაგები, ლამაზი ორსართულიანი სახლები ახლაც არის აქა-იქ შემორჩენილი. ერთ-ერთი მათგანი სხვიტორში მდ. ჩიხურისპირა ფერდობზე მდებარეობს. იგი არ გამოირჩევა წერეთლების დანარჩენი სახლებისაგან არც სიდიდით და არც სილამაზით, მაგრამ ძვირფასია ყველა ქართველი ადამიანისათვის, რადგან აქ დაიბადა და ჩანგამოშვებით ცხოვრობდა დიდი პოეტი, ქართველ ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი მეთაური აკაკი წერეთელი. ამ სახლში საბჭოთა წლებში გაიხსნა სახლ-მუზეუმი, რომელიც ასახავს აკაკის ცხოვრებასა და მოღვაწეობას. აქ დაცულია ოთახი, რომელშიც დაიბადა და გარდაიცვალა პოეტი. სხვიტორშია დაწერილი აკაკის ბევრი მხატვრული ქმნილება. ამ სახლსა და ყარმიდამოსთანაა დაკავშირებული პოეტის მრავალი მოგონება, ასე ბრწყინვალედ რომ გადმოგვცა მეგობანმა „ჩემ თავგადასავალში“. აკაკის ყარ-მიდამო შეფენილია მთის ანკარა მდინარე ჩიხურის პირას, ფერდობზე, საიდანაც ადამიანის თვალწინ იშლება მდ. ყვირილას ჭალების წარმტაცი სურათი და ზემო იმერეთის მწვეანეში ჩაფლული სოფლების ულამაზესი პეიზაჟები.

* * *

საქართველოში მანგანუმის მომპოვებელი მრეწველობის ჩასახვის დღიდან განვლილი ასი წლის მანძილზე მთლიანად იცვალა სახე ჭიათურამ. ამ ხნის განმავლობაში იგი გადაიქცა ყვირილას ვიწრო ხეობის პატარა სოფლიდან რესპუბლიკის ერთ-ერთ კეთილმოწყობილ ქალაქად, ხოლო მისი მრეწველობა — საქართველოს სახალხო მეურნეობის მნიშვნელოვან შემადგენელ ნაწილად. განსაკუთრებით დიდია ის ცვლილებები, რაც ქალაქმა განიცადა უკანასკნელი 30—35 წლის მანძილზე. მადნის მოპოვებისა და გამდიდრების ტექნიკური რევოლუციური, ქალაქის შიდა და გარე ტრანსპორტის მთლიანი გადახალისება, მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის და კომუნალური მომსახურების მკვეთრი გაუმჯობესება, კულტურული ცხოვრების განუხრელი აღმავლობა და ჯანმრთელობის დაცვის ახლებურად დაყენება — ასეთია უდიდესი მნიშვნელობის ძვრები, რამაც ძირფესვიანად შეცვალა ძველი ჭიათურა და მას თანამედროვე ქალაქის იერი მისცა.

ბევრი რამ გაკეთდა ჭიათურაში ჩვენ თვალწინ, მაგრამ ჯერ კიდევ დიდი სამუშაოები უნდა ჩატარდეს იმისათვის, რომ მან თა-

ვისი ეკონომიკური მნიშვნელობის შესაფერისი ღირსეული ადგილი დაიკავოს რესპუბლიკის ქალაქებს შორის. ეს სამუშაოები ფართოდაა გაშლილი ქალაქის ცენტრალურ დასახლებაში და სამრეწველო უბნებში, მდ. ყვირილას სანაპიროებზე და ირგვლივ განლაგებულ ხევებზე. შენდება ახალი სამრეწველო საწარმოები, საცხოვრებელი სახლები და კულტურულ-საგანმანათლებლო დანიშნულების შენობები, საავტომობილო მაგისტრალეები და საკიდი საბაგირო გზები, ეს კი იმის საწინდარია, რომ უახლოეს წლებში კიდევ უფრო გაიზრდება და დამშვენდება მაღაროელთა ქალაქი ჭიათურა.

შინაარსი

ავტორისაგან	3
მღებარეობა, ბუნებრივი პირობები და რესურსები	6
ჭიათურის წარსულიდან (1921 წლამდე)	17
მოსახლეობა და შრომითი რესურსები	35
ქალაქის მრეწველობა	46
ტრანსპორტი, ეკონომიკური კავშირი და ვაჭრობა	69
განათლება, კულტურა, ჯანმრთელობის დაცვა	82
ქალაქის გარეგანი სახე და კეთილმოწყობა	89
ქალაქისა და მისი მიდამოების ისტორიული და არქიტექტურული ძეგლები	103

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

ИБ—1081

გამომცემლობის რედაქტორი ც. ი ა ნ ქ ი შ ვ ი ლ ი
ტექნორედაქტორი ნ. ბოკერიია
მხატვარი ვ. ხ მ ა ლ ა ძ ე
კორექტორი ზ. ო მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 10.1.1979; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21.3.1979;
ქალაქის ზომა 60×90¹/₁₆; ქალაქი № 1; ნაბეჭდი თაბახი 8.25;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 6.7;
უე 01072; ტირაჟი 5.000; შეკვეთა № 77;
ფასი 75 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ავტორისგან
მღებარეობა,
ქოთურის წა
მოსახლეობა
ქალაქის მრე
ტრანსპორტ
განათლება,
ქალაქის გარ
ქალაქისა და

Вахтанг Шалвович Джаошвили

ЧИАТУРА

Экономико-географический очерк

(На грузинском языке)